

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Vida Gudžinskienė

Jaunimo socialinės sveikatos ugdymas

Monografija

Vilnius
2013

UDK 37.035-053.6

Gu74

Recenzavo:

prof. dr. Saulius Čaplinskas, Mykolo Romerio universitetas, Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras

doc. dr. Vilmantė Aleksienė, Lietuvos edukologijos universitetas

doc. dr. Gražina Šmitienė, Klaipėdos universitetas

Autorės indėlis

prof. dr. Vida Gudžinskienė – 9,7 autorinio lanko

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukologijos instituto Socialinio darbo katedros 2012 m. gruodžio 13 d. posėdyje (protokolo Nr. 1SDK-6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslo programos „Gyvenimo kokybės gerinimas ir užimtumo galimybių didinimas“ komiteto 2012 m. gruodžio 14 d. posėdyje (protokolo Nr. 6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto tarybos 2012 m. gruodžio 20 d. posėdyje (protokolo Nr. 2222) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2013 m. sausio 9 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-40) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Turinys

Ivadas	5
1. JAUNIMO APIBRĖŽTIS	18
1.1. Jaunimo amžiaus ribos	19
1.2. Šiuolaikinio jaunimo bruožai	22
2. JAUNIMO SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMAS(IS).....	25
2.1. Socialinių įgūdžių apibrėžtis ir ugdymosi sąlygos	25
2.2. Šeima kaip socialinių įgūdžių modeliuotoja	32
2.2.1. Tėvų ir nepilnamečių tarpusavio santykiai kaip socialinių įgūdžių įgijimo prielaida	36
2.2.2. Neigiama šeimos aplinka kaip nusikalstamumo prielaida	39
2.3. Mokykla kaip antras nepilnamečio socializacijos agentas	46
2.3.1. Neigiamas mokyklos ir bendraamžių neformalių grupių poveikis socialiniams įgūdžiams ugdytis	50
2.3.2. Agresyvių paauglių socialinių įgūdžių ugdymas	53
2.3.3. Neužimtumas kaip asocialaus elgesio ir kriminogeninės rizikos veiksnys	56
2.3.4. Neigiama visuomenės informavimo priemonių įtaka	58
3. ASOCIALUS VAIKŲ ELGESYS KAIP SOCIALINĖS ATSKIRTIES PASEKMĖ	61
4. SVEIKATOS IR SOCIALINĖS SVEIKATOS SAMPRATA.....	67
4.1. Sveikatos sąvoka, jos raida	67
4.2. Sveikatą lemiantys veiksniai.....	72
4.3. Jaunimo socialinę sveikatą lemiantys veiksniai.....	76
5. NEPILNAMEČIŲ, ATLIEKANČIŲ BAUSMĘ PATAISOS NAMUOSE, SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ TYRIMAS	91
5.1. Tyrimo metodologija	91
5.2. Tyrimo organizavimas	92
5.3. Tyrimo rezultatai ir jų analizė	94

5.3.1. Tiriamųjų charakteristika.....	94
5.3.2. Asmenų, atliekančių bausmę laisvės atėmimo vietose, įgytų socialinių įgūdžių subjektyvus įsivertinimas.....	96
5.3.3. Socialinių įgūdžių ugdymas pataisos namuose ir jo vertinimas: nuteistųjų vaikų požiūris.....	111
5.3.4. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyvenimo ir auklėjimo iki teistumo ypatumai.....	121
5.3.5. Socialiniai įgūdžiai kaip socialinės sveikatos prielaida	129
Išvados	139
Rekomendacijos	142
Literatūra	145
Summary	168

Įvadas

Šiandien vis dažniau kalbame apie sveikatą, jos stiprinimą, sveikatos problemas bei sveiko gyvenimo būdo nuostatų formavimo(si) svarbą vaikystėje, paauglystėje ir jaunystėje. Šalyje įgyvendinama sveikatos ugdymo programa, tačiau mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad mūsų visuomenės narių, tarp jų ir vaikų, sveikatos rodikliai kasmet blogėja.

Socialinė kompetencija – tai socialiniai, emociniai ir pažintiniai žmogaus įgūdžiai ir gebėjimai, kurie yra būtini norint susidoroti su pareigomis, būdingomis konkrečiam jo gyvenimo etapui. Tai visapusiškas socialinio elgesio efektyvumas, gebėjimas išspręsti kylančias problemas ir prisitaikyti prie kintančios aplinkos sąlygų (Ogbu, 1981; Elliot, Gresham, 1987; Merrell, 2001; Duck, 1998; Goleman, 1995). Kai stinga socialinės kompetencijos, vaikai elgiasi impulsyviai, nesugeba išsaugoti draugystės, įvardyti savo jausmų, įsijausti į kito būseną, nepasitiki savimi, todėl jie sunkiau pritampa, jaučiasi vienišesni ir nelaimingesni (Ilgiuvienė, 2001).

Socialiniai įgūdžiai aktualizuojami kaip pagrindiniai įgūdžiai, būtini asmeniui, dalyvaujant visuomeniniame gyvenime, ir valstybei, kuriant žinių visuomenę. Tokie įgūdžiai yra: informacinių technologijų valdymas, užsienio kalbos, technologinė kultūra, verslumas, socialiniai ir gyvenimo įgūdžiai, pasitikėjimas savimi, atsakomybės prisiėmimas ir t. t. (Lisabonos deklaracija, 2000; Kopenhagos deklaracija, 2002; Švietimas ir mokymas, 2010). Lietuvos Respublikos švietimo norminiuose dokumentuose kalbama apie socialinius įgūdžius, kurie įvardijami kaip „asmens gebėjimas sugyventi su kitais asmenimis ir grupėmis, užmegzti ir plėtoti tarpasmeninius ryšius, ieškoti kompromisų, konstruktyviai spręsti konfliktus, mokytis ir kurti kartu su kitais, siekti bendro tikslo, dalyvauti tautos ir bendruomenės kultūriniame, pilietiniame gyvenime, gerbti demokratinės visuomenės gyvenimo principus ir vertybes, rūpintis aplinka“ (Nevalstybinių organizacijų vaikų dienos centrų rėmimo tvarkos aprašas, 2008).

Bendrųjų kompetencijų ir socialinių įgūdžių ugdymas pabrėžiamas Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2008), Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatose, Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme (2011). Mokslininkai (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996) socialinius įgūdžius apibūdina kaip gebėjimą adaptyviai ir adekvačiai elgtis, kaip socialinio bendravimo patirtį ir asmeninių savybių kompleksą, leidžiantį lengvai bendrauti su kitais žmonėmis. Apibrėžiant socialinius įgūdžius pažymėtina, kad tai socialinio elgesio forma, verbalinio ir neverbalinio elgesio seka, kuria siekiama geresnių tarpusavio santykių ir efektyvesnės sąveikos (Girdzijauskienė, Šimelionienė, 1996; Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas, 2001, 2009). Socialiniai įgūdžiai moksliniuose tyrimuose grupuojami į esminius socialinius įgūdžius, kurie stiprina sveikatą ir gerovę (pvz., sprendimų priėmimas, kūrybiškas mąstymas, efektyvus bendravimas) ir situacinius socialinius įgūdžius (pvz., pasipriešinimas bendraamžių spaudimui) (Gambrell, 1995; Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996). Individas, išsiugdęs socialinius įgūdžius, geba prisitaikyti prie nepastovios, nuolat kintančios socialinės aplinkos, pasirinkti sveiką gyvenimo būdą, kūrybiškai bendrauti ir veiksmingai spręsti konfliktus, bendradarbiaujant siekti bendrų visuomeninių tikslų. M. Argyle'o (1996), R. Lekavičienės (2000), V. Samašonok, R. Žukauskienės (2004) teigimu, socialiniai įgūdžiai yra įprastas, tiesiog automatinis gebėjimas adaptyviai ir adekvačiai elgtis. Šie įgūdžiai – socialinės kompetencijos komponentas, sustiprinantis gebėjimą kurti naudingus tarpasmeninius santykius.

Lietuvos valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatose (2003) pabrėžiama, kad nuolatinis socialinių įgūdžių atnaujinimas ir vis naujų įgūdžių įgijimas kintančioje visuomenėje yra svarbus mokymosi visą gyvenimą aspektu. Socialinių įgūdžių ugdymas įvardijamas kaip vienas svarbiausių pagalbos elementų, užtikrinančių individo konkurentabilumą nuolat kintančioje darbo rinkoje (Mokymosi visą gyvenimą užtikrinimo strategija, 2004; Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa, 2005). Lietuvos pažangos strategijos projekte „Lietuva 2030“ (2011) pažymima būtinybė ugdyti atsakingus, kūrybingus ir atvirus piliečius, kurie kurtų aplinką, sudarančią sąlygas skleisti pažangos vertybėms. Kaip minėta, išskirtinis dėmesys gyvenimo įgūdžių ugdymui skiriamas Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2008), Vidu-

rinio ugdymo bendrosiose programose (2011). *Todėl teigtina, kad socialiniais lygmeniu yra sudarytos teisinės normatyvinės prielaidos nuosekliai ugdyti socialinius mokinių įgūdžius.*

Socialinių įgūdžių ugdymąsi nagrinėja daugelis mokslininkų: J. Vyšniauskytė-Rimkienė (2007) atskleidė mokinių socialinės kompetencijos ugdymo galimybes; V. Gudžinskienė (2011) – konstruktyvizmo ištaškas Lietuvoje, ugdant socialinius įgūdžius; A. Railienė, V. Gudžinskienė (2012) – socialinių įgūdžių ir karjeros kompetencijų ugdymą vaikų dienos centruose ir kt. Pažymėtina, kad mokslininkai nagrinėja bendrojo lavinimo mokyklų mokinių gyvenimo įgūdžius, tačiau pasigendama darbų, analizuojančių bausmę atliekančių jaunuolių gyvenimo įgūdžius. Todėl šioje monografijoje bus aptariama jaunimo samprata, bruožai ir jaunuolių, atliekančių bausmę pataisos namuose, subjektyvus turimą, norimų įgyti ir pataisos namuose įgytų įgūdžių vertinimas bei jų socialinio gyvenimo nuostatos.

ES šalyse skiriasi amžius, nuo kurio nepilnamečiai gali būti traukiami baudžiamajon atsakomybėn: nors dažniau sutariama dėl viršutinės amžiaus ribos (18 metų, nors kai kuriose po plėtros priimtose šalyse jis gali būti padidintas iki 21 metų) žemutinė amžiaus riba gerokai svyruoja – nuo 7 iki 16 metų (Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos). Atsižvelgiant į ribojimus, kuriuos lemia tokie skirtumai, reikia pabrėžti, kad pagal ES valstybių narių lyginamąją statistiką nepilnamečių nusikalstamumas sudaro vidutiniškai 15 proc. bendro nusikalstamumo, nors kai kuriose šalyse gali siekti iki 22 proc.

Jaunimo nusikalstamumo sistema visais atvejais visapusiškai taikoma iki 18 metų, nors yra šalių, kuriose skirtingu mastu ir atsižvelgiant į konkretų atvejį sistema taikoma jaunimui iki 21 metų (Austrijoje, Vokietijoje, Graikijoje, Italijoje, Nyderlanduose, Portugalijoje). Minimalus amžius tapti atsakingam baudžiamąja tvarka skiriasi labiau: Airijoje – 7 metai, Graikijoje ir Škotijoje – 8 metai; Anglijoje, Velse ir Prancūzijoje – 10 metų; Nyderlanduose ir Portugalijoje – 12 metų; Lenkijoje – 13 metų; Austrijoje, Estijoje, Vokietijoje, Vengrijoje, Italijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Slovėnijoje ir Ispanijoje – 14 metų; Čekijoje, Danijoje, Suomijoje, Slovakijoje ir Švedijoje – 15 metų, o Belgijoje – 16 metų. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad

dažniausiai asmenims, kurie yra 7 ir 13–15 metų, numatytos priemonės nėra tikros baudžiamosios arba mažiau griežtos nei tos, kurios numatytos 13–15 metų ir 18–21 metų grupėms.

Nepilnamečių nusikalstamumas yra latentiškesnis nei suaugusiųjų, nes ne visi nusižengimai įstatymams yra fiksuojami policijos nuovadose, ne visiems teisės pažeidėjams suteikiama daug reikšmės, bet faktas lieka tas, kad nepilnamečių nusikalstamumas egzistuoja ir jis apima vis daugiau vaikų, įgyja vis kitokias formas.

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, atlikti jaunimo latentinio nusikalstamumo kriminologiniai tyrimai leidžia teigti, jog didžioji dalis jaunuolių savo brendimo metais elgiasi nusikalstamai. Pastaruoju metu Lietuvoje susidariusi gana sunki kriminogeninė padėtis. Kaip ir daugelyje pasaulio valstybių, mūsų šalyje nepilnamečių nusikalstamumas yra viena iš aktualiausių problemų, atspindintis netolimos ateities bendrąjį suaugusiųjų nusikalstamumą.

Norint atskleisti dabartinę nepilnamečių nusikalstamumo padėtį Lietuvoje, neužtenka apžvelgti vien pastarųjų metų statistikos duomenis. 2005–2010 m. statistikos duomenys rodo, kad pastaraisiais metais nusikalstamas veikas padariusių nepilnamečių iki 16 metų amžiaus skaičius po truputį mažėja (2005 m. – 988; 2006 m. – 893; 2007 m. – 901; 2008 m. – 851; 2009 m. – 664; 2010 m. – 598 nepilnamečiai). Tai rodo sąlyginį nepilnamečių nusikalstamumo stabilizavimąsi (LR statistikos departamentas), tačiau Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose atliekančių bausmes nepilnamečių skaičius rodo, kad 2010 m. kovą pataisos namuose bausmę atliko 68 nepilnamečiai, o 2011 m. kovą jų buvo beveik du kartus daugiau – 128.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus vaikams iki 14 metų amžiaus, padariusiems nusikalstamas veikas, netaikoma baudžiamoji atsakomybė, nes jie nėra sulaukę LR baudžiamojo kodekso nustatyto minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus, o nuo keturiolikos iki šešiolikos metų jie atsako tik už tam tikras baudžiamojo įstatymo numatytas nusikalstamas veikas.

2012 m. sausio 1 d. laisvės atėmimo vietų įstaigose buvo 9 920 asmenų (tuo pačiu laikotarpiu 2011 m. – 9 139) (100 000 gyventojų teko 310 įka-

lintų asmenų (2011 m. – 281): iš jų nepilnamečių – 130 (2011 m. – 158); 2012 m. sausio 1 d. teritorinių pataisos inspekcijų įskaitoje buvo 8 100 (atitinkamu laikotarpiu 2011 m. – 8 293) nuteistųjų, iš jų 629 (atitinkamu laikotarpiu 2011 m. – 654) nepilnamečiai (http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1).

Lietuvoje vis dar vyrauja laisvės atėmimo bausmės. Remiantis Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (toliau Kalėjimų departamentas) duomenimis, vien per 2011 m. įkalinimo įstaigose laikomų asmenų skaičius padidėjo: 2011 m. kalėjo 9 139 asmenys, o 2012 m. sausio 1 d. – 9 920. Kasmet laisvės atėmimo bausme nuteisiama apie 5 000 asmenų (Sakalauskas, 2012).

Statistikos departamento duomenimis, vaikų, augančių rizikos grupei priklausančiose šeimose, pastaraisiais metais mažėjo: 2005 m. – 36 535; 2006 m. – 31 351; 2007 m. – 27 881; 2008 m. – 25 483; 2009 m. – 24 222 vaikai iki 17 metų amžiaus. 2012 m. birželį, Statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje buvo 10, 6 tūkst. rizikos šeimų, jose augo 22,1 tūkst. vaikų.

Apie socialinių įgūdžių ugdymą ir palaikymą paskutiniaisiais metais yra duomenų, susijusių tik su suaugusiais asmenimis (vyrais ir moterimis) iš socialinės rizikos šeimų: 2008 m. šios paslaugos teiktos 4 472 asmenims, gyvenantiems mieste, ir 4 135 asmenims, gyvenantiems kaime; 2009 m. paslaugos teiktos 10 321 asmeniui, gyvenančiam mieste, ir 8 409 asmenims, gyvenantiems kaime. 2011 m. socialinio ugdymo ir palaikymo namuose paslaugos buvo suteiktos 14,4 tūkst. vaikų iš socialinės rizikos šeimų. Tai 15 proc. visų Lietuvoje augančių vaikų (Statistikos departamentas).

Apie nepilnamečių nusikalstamumą, veiksnius, turinčius įtakos nusikalstamam nepilnamečių elgesiui, rašė daugelis Lietuvos ir užsienio autorių. Dauguma autorių tyrinėjo atskirus socialinius veiksnius. Šeimos aplinkos įtaką vaikų nepageidaujamo elgesio formavimuisi nagrinėjo Z. Bajoriūnas (1997, 2004), D. A. Goughtas (1996), G. Navaitis (1997, 2001), B. Bitinas (200, 2002), J. Litvinienė (2002), M. Sniečkutė (2000), K. Miškinis (2003). Tėvų auklėjimo klaidas šeimoje tyrinėjo G. Valickas (1997, 2002), A. Petrulytė (2003), R. Žukauskienė (2002, 2005), A. Dapšys ir A. Čepas (1998), A. Sakalas ir A. Šalčius (1997). M. Barkauskaitė (2000, 2001) nuodugniai tyrinėjo bendraamžių įtaką socializacijos proce-

se. Neigiamą smurto televizijoje poveikį nepilnamečiams aptarė A. Kiškis (2004). Lietuvoje A. Atas (2007), A. Dapšys, A. Čepas (1998), L. Seliokienė (2004) ir kiti tyrė nusikalstamumo tendencijas bei pateikė jų analizę, apibūdino kokybinių ir kiekybinių nepilnamečių nusikalstamumo rodiklių pokytį. Užsienyje delinkventinio elgesio ir nusikalstamumo klausimus nagrinėjo T. Hirschi (2002), J. S. Wallersteinas, J. M. Lewisas, S. Blakeslee (2002), J. S. Wallersteinas, S. Blakeslee (2003), R. Lawrence'as, (2007), R. W. Tayloras (2007), C. Robertsonas (2010) ir kt.

Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2008) pateikiama šiuolaikinio mokinio vizija – pasitikintis savimi, aktyvus, bendraujantis ir bendradarbiaujantis, pasirengęs mokytis visą gyvenimą, įgijęs gyvenimui, tolesniam mokymuisi ir darbui būtinus esminių dalykinių kompetencijų pagrindus ir bendrąsias kompetencijas. Kad ši vizija taptų tikrove, būtina sąlyga – gera kiekvieno mokinio sveikata, nes nuo sveikatos priklauso ugdymo sėkmė ir siekiamas rezultatas. Tačiau Higienos instituto Sveikatos informacijos centro kaupiama vaikų sveikatos statistika rodo, kad vaikai nėra sveikiausia visuomenės dalis. Lietuvos mokslininkų (Zaborskis ir kt., 1996, 2002, 2005, 2008, 2009; Zaborskis, Patrauskienė, 2000; Zaborskis, Makari, 2001; Grabauskas ir kt., 2004; Gudžinskienė, 1996, 1997, 1999, 2000, 2000, 2000, 2001; Gudžinskienė, Česnavičienė, 2002; Bielskutė, Zaborskis, 2005; Gudžinskienė, Proškovienė, 2001, 2007; Juškelienė, 2003; Juškelienė, Proškovienė, Černiausienė, Zlatkuvienė, 2004; Jurgaitienė, Targamadžė, 2006; Petronytė, Veryga, Zaborskis, 2007; Ustilaitė 2008; Tamutienė, Visockytė, 2009; Jurgelėnas, Juozulynas, Norkauskaitė, Venalis, 2011) atliktų mokinių gyvenimos tyrimų ir Lietuvoje vykdomų Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvos mokinių gyvenimos kaitos tendencijos yra neigiamos. Todėl suprantama, kad nepilnamečių sveikatos stiprinimas, sveikos gyvenimos įtvirtinimas yra viena iš prioritetinių Lietuvos sveikatos politikos kryptių. Tokį valstybės įsipareigojimą lėmė PSO programa „Sveikata-21: sveikata visiems XXI amžiuje“ (2000), kurioje keliami uždaviniai: mažiausiai 95 proc. vaikų turi turėti galimybę mokytis sveikatą stiprinančiose mokyklose, įgyti geresnius gyvenimo įgūdžius ir galimybę reguliuoti savo sveikatą. Tai pabrėžia ir užsienio mokslininkai (Bruce, Phelan, 2000; Douglas 2011; Lovasi 2000; Rand, MacGregor, 1991; Ross, Mirowsky, 2000;

Wellman, Friedberg, 2002). Taigi saugus ir sveikas vaikas tampa ir švietimo sistemos prioritetu: mokykla siekia ugdyti mokinių sveikatos saugojimo ir stiprinimo kompetenciją, skatinti poreikį sveikai gyventi, palaikyti ir gerinti kiekvieno jų sveikatą.

Tačiau pažymėtina, kad savitas paauglių mąstymas ir pažinimas, noras tapti suaugusiu žmogumi, pamėgdžijant suaugusiųjų elgesį, bendraamžių daroma įtaka ne visada duoda teigiamų rezultatų ir gali pasireikšti rizikinga elgsena, turinčia įtakos sveikatai. Mokslininkų (Piliponytė, 1998; Ignatavičienė, Žukauskienė, 1999; Aleknavičiūtė, Tamošiūnaitė, 2000; Kuorienė, 2002; Bielskutė, Zaborskis A., 2005; Karmaza, Grigutytė, Karmazė, 2006; Zaborskis ir kt., 2008; Valintėlienė, Narkauskaitė, 2010; Jurgelėnas, Juozulynas, Norkauskaitė, Venalis, 2011) tyrimai rodo, kad žalingi įpročiai, plintantys tarp paauglių ir jaunų žmonių, turi tendenciją įgauti vis didesnę masę. Todėl paauglystėje, kai intensyviai formuojasi asmenybė, elgsenos stereotipai ir didėja gebėjimas motyvuoti savo poelgius, prisiimti už juos atsakomybę, labai svarbu daugiau dėmesio skirti nepilnamėčių socialinei sveikatai, ugdyti socialinius jų įgūdžius.

Atnaujinus bendrojo ugdymo turinį, prioritetu tapo ne tik dalykinės, bet ir bendrosios kompetencijos. Jos įgalina jaunosios kartos saviraišką: užtikrina sėkmingą žinių taikymą realiose gyvenimo situacijose, savarankišką kompleksinių problemų sprendimą, padeda greitai ir veiksmingai orientuotis profesiniame gyvenime, prisitaikyti prie globalesnės, konkurencingesnės ir sudėtingesnės aplinkos. Šiuolaikinės visuomenės švietimo kaitai įtakos turi postmodernistinės filosofijos esminės nuostatos, kurios atskleidžia ugdytinio ir ugdytojo vertybių, požiūrių interpretacijų svarbą ir įvairovę, ugdymo diskurso, kontekstų reikšmę. Pažymėtina, kad dar 1999 m. buvo patvirtintos „Visuomenės sveikatos ugdymo ir mokymo prioritetinės (strateginės) kryptys 1999–2002 m.“, kuriose buvo numatyta iki 2003 m. pasiekti, kad sveikatos ugdymas taptų integralia ir privaloma švietimo sistemos dalimi vaikų ir jaunimo formalaus ir neformalaus ugdymo institucijose. Kaip rodo Gudžinskienės ir kt. (2007) atliktas tyrimas, pradinėse klasėse vyksta ugdymo turinio integracija: pradinio ugdymo koncentre sveikatos ugdymas, kaip prioritetinis tikslas buvo pasiektas, nes dauguma tyrime dalyvavusių tėvų ir pedagogų, vertindami sveikatos įgūdžių ir įpročių ugdymą(si), jį apibūdino labai palankiai. Taigi pradinio

ugdymo pakopai būdingas integralumas, ugdymas organizuojamas kiek įmanoma mažiau dalijant jį į atskiras sritis, vaiko ugdymo procese dalyvauja nedaug mokytojų ir tai užtikrina nesudėtingą sveikatos saugojimo ir stiprinimo kompetencijos ugdymo(si) ir kartu socialinių kompetencijų įgijimo koordinavimą. Tačiau pagrindinio ir vidurinio ugdymo pakopose sveikatos saugojimo ir stiprinimo kompetencijos ugdymas(is), apimantis socialinę kompetenciją, dar nėra nuoseklus ir tikslingai planuojamas. Mokslininkai pabrėžia, kad sveikatos ugdymui dėmesio skiriama per mažai (Zaborskis, Lenčiauskienė, Klibavičius, 2005; Gudžinskienė, Česnavičienė, Suboč, 2007), mokiniams trūksta sveikatos saugojimo ir stiprinimo žinių (Jociutė, Zaborskis, 2000) bei įgūdžių (Gudžinskienė, 2008, 2011), o mokyklą baigiančių mokinių žinių poreikis kai kuriais sveikatos klausimais lieka nepatenkintas (Juškelienė ir kt., 2006; Juškelienė, Ustilaitė, 2009). Todėl sąmoningas nepilnamečių požiūris į savo sveikatą ir būtinybę įgyti socialinių įgūdžių dar nėra tapęs jų gyvenimo norma (Gudžinskienė, 2010, 2011). Taigi, išnagrinėjus teisinius dokumentus, galima daryti išvadą, kad socialinių įgūdžių ugdymą reglamentuoja ne tik Lietuvos Respublikos teisės aktai, bet ir Europos Sąjungos įstatymai. Įstatymai reglamentuoja švietimo ir mokymosi kokybę, kūrybingumo, novatoriškumo, pilietiškumo skatinimą bei socialinių paslaugų teikimą. Taip pat apibrėžia pedagogų funkcijas pareigybinėse instrukcijose, tačiau tyrimai rodo, kad praktinis įstatymų įgyvendinimas kelia keblumų.

Geros socialinės mokinio sveikatos kriterijai yra: socialinis adaptyvumas, t. y. gebėjimas prisitaikyti, socialinis lankstumas, socialinis pasitenkinimas, socialiai dinamiškas elgesys (amžių atitinkanti socialinė raida – atsižvelgiant į amžių asmuo gali atlikti pagrindines veiklas), socialiniai ir kultūriniai (socialinis pasiruošimas, socialinės žinios ir socialinė patirtis, socialinė kultūra, socialinė gerovė), pakankamas kultūrinio išprusimo lygis (išsiauklėjimas, mandagumas, socialiai priimtinos vertybinės orientacijos ir požiūris, teigiamas asmens kryptingumas), socialiai priimtini poelgiai (socialinis elgesys, stilius, sveikas gyvenimo būdas, sveika gyvensena, elgesio sutrikimų neturėjimas), gebėjimas apsispręsti ir priimti socialiai priimtinius sprendimus, pozityvus ir adekvatus savęs vertinimas, gebėjimas reflektuoti savo elgesį (susiformavusios svarbios asmeninės savybės, padedančios kontroliuoti save, empatiškumas).

Atsižvelgiant į E. N. Pristupos (2006, 2007) atliktų mokslinių tyrimų ir jų analizės kriterijus, pagal kuriuos vertinama socialinė mokinių sveikata, ji gali būti vertinama kaip prasta socialinė sveikata ir pasireikšti: *desocializuojančiu elgesiu* (negeba elgtis socialiai adaptyviai, t. y. būdinga socialinė-psichologinė dezadaptacija, pasyvi gyvenimo pozicija, elgiai nestabili, nekontroliuojamai). Prastos socialinės sveikatos asmenims trūksta savikontrolės įgūdžių; *asocialiai dinaminio elgesiu* (nepasitenkinimas socialine raida, asmeninio vystymosi / tobulėjimo disharmonija); *nenormatyviais poelgiais / deviaciniu elgesiu* (dažnas nuo normų nukrypstantis elgesys, padidėjęs nusikalstamumas, taip pat būdingi psichosocialiniai nuokrypiai); *asmeniškai destruktiviu elgesiu* (antisocialios asmenybės orientacijos, negebėjimas kontroliuoti savęs ir valdytis, išsikelti tikslų, neturėjimas įgūdžių, padedančių siekti tikslo). Socialinę vaiko sveikatą lemia *socialiai destruktivus tėvų elgesys* (socialinis apleistumas, socialinės gerovės sąlygų nesukūrimas) ir per mažas pedagogų dėmesys socialiai apleistiems vaikams, t. y. *pedagogiškai destruktivus elgesys* (pedagoginis apleistumas, elgesys ne pagal pedagoginės etikos normas).

Akivaizdu, kad atsirado prieštaravimų:

- tarp įvairiuose švietimo dokumentuose pabrėžiamo socialinių įgūdžių ugdymo reikalingumo ir realaus socialiniams įgūdžiams skirtų programų įgyvendinimo;
- tarp švietimo politikų ir praktikų nuostatos vertinti ne pagrindinę mokyklą baigusio mokinio atskirų dalykų žinias ir gebėjimus, o jau 2001 m. pradėto diskusijoje aptarinėti ir vis dar neįgyvendinto siekio vertinti bendruosius gebėjimus (ne atskirų dalykų žinias);
- tarp deklaruojamų siekių, kad kiekvienas vaikas turėtų asmeninių, socialinių ir gyvenimo įgūdžių, ir įvairių programų finansavimo konkurso būdu. Taip diferencijuojamos mokykos ir atskiriami mokiniai, turintys galimybę įgyti daugiau socialinių įgūdžių, nuo kitų, konkursams neteikusių paraiškų mokyklų ar konkursų nelaimėjusių mokyklų mokinių. Kartu neįgyvendinamas siekis, kad kiekvienas vaikas turėtų teisę mokytis sveikatą stiprinančioje mokykloje;

- tarp būtinybės tikslingai, sistemingai ugdyti socialinius jaunimo įgūdžius, plėtoti socialines jų kompetencijas ir realaus jaunimo socialinės sveikatos stiprinimo bei nepakankamo šios problemos sprendimo edukacinėje praktikoje.

Šie prieštaravimai taip pat atskleidžia monografijos svarbą ir įgalina apibrėžti mokslinę problemą atskleisti nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinius įgūdžius kaip jaunimo socialinės sveikatos prielaidą.

Autorei nepavyko rasti tyrimų, nagrinėjančių socialinių įgūdžių raišką tarp bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių. Dažniausiai tiriami mokyklinio amžiaus vaikų, besimokančių bendrojo lavinimo mokyklose, socialiniai įgūdžiai. Tyrimo problema – nepilnamečiai, esantys tardymo izoliatoriuje ir atliekantys bausmę pataisos namuose, neturi išsiugdę socialinių įgūdžių, dauguma jų yra augę su vienu iš tėvų, nedariose šeimose, jų nuostatos, atlikus bausmę, gyventi socialiai yra netvirtos, todėl svarbu ieškoti motyvaciją skatinančių veiksnių socialiniams įgūdžiams ugdytis ir vertybinių gyvenimo būdo nuostatų kaitai bei socialinei sveikatai stiprinti.

Tyrimo objektu pasirinkus jaunuolių, atliekančių bausmę pataisos namuose, subjektyvų požiūrį į turimus, šeimoje, mokykloje ir pataisos namuose įgytus įgūdžius, buvo keliamas **tikslas** – atskleisti veiksnius, lemiančius jaunimo socialinių įgūdžių įgijimą ar neįgijimą, bei nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, subjektyvų socialinių įgūdžių įsivertinimą ir jų požiūrį į socialinių įgūdžių ugdymosi sąlygas mikro- ir makroaplinkoje bei nagrinėti socialinius įgūdžius kaip socialinės sveikatos prielaidą. Tikslui pasiekti keliami **probleminiai klausimai**: Koks nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, subjektyvus socialinių įgūdžių įsivertinimas? Koks nepilnamečių požiūris į socialinių įgūdžių, padedančių prisitaikyti prie visuomenės ar socialinės grupės, kuriai jis priklauso, ugdymą pataisos namuose? Kokios nepilnamečių, esančių tardymo izoliatoriuje ir atliekančių bausmę pataisos namuose, neigiamos elgesio apraiškos ir jas lemiantys veiksniai? Koks šeimos, kaip nepilnamečio elgesio modelio ir gyvenimo būdą lemiančio veiksnio, vaidmuo? Kokių socialinių įgūdžių tiriamieji stokoja? Kokie nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyvenimo būdo ypatumai prieš patenkant į pa-

taisos namus ir kokios jų vertybinės socialinio gyvenimo nuostatos? Kiek socialiniai įgūdžiai sudaro socialinės jaunimo sveikatos prielaidas?

Uždaviniai:

1. Pateikti jaunimo apibrėžtį.
2. Atskleisti jaunimo socialinių įgūdžių ugdymąsi ir juos determinuojančių / lemiančių veiksnių poveikį.
3. Apibrėžti sveikatą ir jaunimo sveikatą lemiančius veiksnius.
4. Atskleisti nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, subjektyvų socialinių įgūdžių įsivertinimą ir jų požiūrį į socialinių įgūdžių ugdymosi sąlygas mikro- ir makroaplinkoje.

Hipotezės:

1. Socialinių įgūdžių stoka yra viena svarbiausių prielaidų, lemiančių nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, neigiamas elgesio apraiškas ir asocialaus gyvenimo būdo nuostatas.
2. Įgyjant daugiau socialinių įgūdžių, teigiama linkme keičiasi ir jų nuostatos socialiai gyventi: turinčių daugiau socialinių įgūdžių nuostatos socialiai gyventi yra aiškesnės. Socialiniai įgūdžiai yra socialinės sveikatos prielaida.

Tyrimo metodologija – teorinis metodas, t. y. mokslinės literatūros analizė: metaanalizė, lyginimas, apibendrinimas; **empirinis** metodas, t. y. kiekybinis tyrimas (apklausa raštu): duomenų analizė, lyginimas, apibendrinimas, skirtas išsiaiškinti nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinių įgūdžių subjektyvų įsivertinimą, požiūrius į socialinių įgūdžių pataisos namuose ugdymą, į agresyvių paauglių ugdytinus socialinius įgūdžius bei gyvenimo iki patenkant į laisvės atėmimo vietą ypatumus ir dabartinius ryšius su artimaisiais; **statistiniai** metodai: statistinė duomenų analizė (duomenų apdorojimas vykdytas pagal SPSS programą). Tyrimo rezultatai pateikti naudojant aprašomąją statistiką. Pusiau struktūruotas interviu taikytas siekiant atskleisti nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyvenimo būdo ypatumus iki teistumo.

Atliekant tyrimą remtasi šiomis **teorinėmis prielaidomis**:

1. Ugdymo filosofija, grindžiama humanizmo nuostatomis, kad prasmingas ir kokybiškas ugdymas vyksta saugioje mokymosi aplinkoje, sudarančioje visapusiškos asmenybės raiškos sąlygas, kuriomis ugdytojo ir ugdytinio sąveika grindžiama pagarba, pasitikėjimu, autentiškumu.

2. Konstruktivyvizmo ir socialinio konstruktivyvizmo nuostatomis, teigiančiomis, kad tikrovės pažinimo ir mąstymo kūrimo procesas yra dinamiškas, aktyvus, tęstinis. Realų pasaulį – šiuo atveju kompetencijas – konstruktivyvus mąstymas padeda ne tik pažinti, bet ir keisti ugdymo tikrovę, įgytas žinias, socialinius įgūdžius taikyti įvairiose kitose kintančiose situacijose.

3. Pragmatizmo ugdymo filosofijos nuostatomis, pabrėžiančiomis, kad ugdymo pagrindas – besimokančiojo sąveika su socialine aplinka. Svarbu mokyti asmenį rasti optimalias elgsenos formas sąveikaujant su aplinka. Taigi galima ir būtina tobulinti socialinius įgūdžius bei socialines kompetencijas, nes gyvenimo pokyčiai vyksta labai sparčiai.

4. Postmodernistinės filosofijos kryptių nuostatomis, pabrėžiančiomis individualų ugdytinio ir ugdytojo vertybių požiūrių, interpretacijų įvairovę ir reikšmę, ugdymo diskurso reikšmę, saviugdos prasmės paiešką, socialinius ir kultūrinius ryšius.

5. Problemai tirti reikšmingais šalies (Bulotaitės, Čepo, Dapšio, Gaišenės, Kiškio, Sturlienės, Zaborskio ir kt.) bei užsienio (Barason, 1981; Ogbu, 1981; Elliot, Gresham, 1987; Goleman, 1995; Duck, 1998; Merrell, 2001; Lawrwnc, 2007; Taylor, 2007; Robertson C., 2010 ir kt.) mokslininkų teoriniais darbais ir įžvalgomis.

Pirmojo monografijos skyriaus „Jaunimo apibrėžtis“ pirmajame poskyryje „Jaunimo amžiaus ribos“, remiantis įvairių sričių mokslininkais, nusakomos jaunimo amžiaus ribos, pagrindžiamos tiriamųjų pasirinkimo amžiaus ribos. Antrame poskyryje „Šiuolaikinio jaunimo bruožai“ atskleidžiami jaunimo bruožai, išskiriami bruožai, būdingi tiriamųjų amžiui.

Antrame monografijos skyriuje „Jaunimo socialinių įgūdžių ugdymas(is)“ pateikiama įgūdžių apibrėžtis, aptariamas jaunimo socialinių įgūdžių ugdymas(is) ir ugdymosi sąlygos. Pabrėžiama šeimos kaip socialinių įgūdžių modeliuotojos reikšmė, pažymima, kad tėvų ir nepilnamečių tarpusavio santykiai yra viena svarbiausių socialinių įgūdžių įgijimo prielaidų. Remiantis kitų mokslininkų darbais pagrindžiama, kad neigiama šeimos aplinka gali būti kaip nusikalstamumo prielaida. Monografijoje mokykla nagrinėjama kaip antras nepilnamečio socializacijos agentas. Mėnėtame skyriuje apžvelgiamas neigiamas mokyklos ir bendraamžių nefor-

malių grupių poveikis socialiniams įgūdžiams ugdytis, neužimtumas kaip asocialaus elgesio ir kriminogeninės rizikos veiksnys.

Trečiame monografijos skyriuje „Asocialus vaikų elgesys, kaip socialinės atskirties pasekmė“ aptariamos asocialaus elgesio atsiradimo / formavimosi priežastys.

Ketvirtame skyriuje „Sveikatos ir socialinės sveikatos samprata“ pateikiama sveikatos ir socialinės sveikatos samprata, jos raida, apibrėžiami veiksniai, darantys poveikį sveikatai ir socialinei jaunimo sveikatai.

Penktame monografijos skyriuje pateikiami tyrimo „Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinių įgūdžių tyrimas“ rezultatai. Monografija baigiama išvadomis, rekomendacijomis ir santrauka anglų kalba.

1. JAUNIMO APIBRĖŽTIS

Jaunystė kaip amžiaus tarpsnis yra unikalus, sudėtingas sociologiniu demografiniu požiūriu, nes šio gyvenimo etapo turinį sudaro dviejų skirtingų socialinių statusų – vaiko ir suaugusiojo – derinys. S. Mikulionienė (2000) teigia, kad jauno žmogaus amžiaus tarpsnis yra labai atsakingas, nes jaunuoliai prisiima daugumą suaugusiesiems būdingų vaidmenų asmeniškai apsisprendami. Pasak R. Juraičio (2011), kiekviena nauja karta per savo aktyvaus ir savarankiško gyvenimo laikotarpį turi priimti vis daugiau sprendimų. Dabartinio jaunimo seneliams svarbių sprendimų reikėjo priimti 1–2 per visą gyvenimą, tėvams – 5–6 sprendimus. Autorius pažymi, kad šiuolaikiniam jaunam žmogui, ko gero, teks kas 5–7 metus susidurti su didelėmis ekonominėmis, socialinėmis permainomis, kurios vers priimti daug daugiau svarbių sprendimų, nulemsiančių tolesnį gyvenimo kelią.

Jaunimo padėties Lietuvoje tyrime (2004) dalyvavę ekspertai šiuolaikinės jaunimo grupės išskirtinumą sieja su žmogaus gyvenimo laikotarpiu, kai yra integruojamasi į visuomenę, bręstama, tampama nepriklausomais, bandoma įsitvirtinti darbo rinkoje, kuriama šeima bei socialinė, materialinė padėtis. Visų išvardytų procesų sėkmė labai priklauso nuo jauno žmogaus asmeninių įgimtų bei įgytų savybių ir gebėjimų.

Dėmesį jaunimui, kaip pagrindiniam žmogiškųjų išteklių plėtros šaltiniui, lėmė Europos Sąjungoje ir Lietuvoje vykstantys intensyvūs visuomenės senėjimo ir gimstamumo mažėjimo procesai (Europos Komisija, 2005). Visuomenė sensta dėl mažesnio gimstamumo ir ilgesnio vidutinio amžiaus. Remiantis Eurostato prognozėmis (2008), nuo 2008 m. iki 2060 m. 65–80 metų amžiaus grupės procentas nuo visų Europos Sąjungos gyventojų padidės nuo 17,1 proc. iki 30 proc., o 1524 m. amžiaus grupės procentas sumažės iki 25 proc. K. Giannakouris (2008) pažymi, kad 2008 m. keturi darbingo amžiaus asmenys (15–64 m.) Europos Sąjungoje išlaikė vieną nedarbingą daugiau nei 65 metų asmenį. Spėjama, kad 2060 m. vienam darbingo amžiaus asmeniui teks išlaikyti du pensinio amžiaus

žmones. Esant tokiai padėčiai, šiuolaikiniam bei ateities jaunimui kykla uždavyns ne tik sugebėti pasirūpinti savimi, bet ir būti socialiai atsakingam: sugebėti savo indėliu darbo rinkoje išlaikyti kitus Lietuvos gyventojus, kuriems reikalinga socialinė parama.

Taigi jaunimo vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje nuolat didėja. Viena svarbiausių priežasčių – blogėja demografinė padėtis, sparčiai kinta ne tik ekonominės socialinės sąlygos, bet ir šeima, gausėja skyrybų, socialinės rizikos šeimų, o jaunam žmogui keliami vis didesni reikalavimai, kuriuos atliepti gali tik gerą socialinę sveikatą turintis jaunimas.

1.1. Jaunimo amžiaus ribos

Mokslininkų (Broom L., Bonjean Ch., Broom D., 1992) teigimu, amžiaus veiksnys – vienas svarbiausių sociologijos analizėje. Amžius – universali socialinė skirtybė, kuri dažnai lemia ir paaiškina žmogaus elgesį atskirais gyvenimo laikotarpiais. Atsižvelgiant į tai, suprantama, kodėl daugelis ekspertų, dalyvavusių Jaunimo situacijos Lietuvoje tyrime (2004), kalbėdami apie jaunimo išskirtinumą, pirmiausia įvardijo amžiaus ribų apibrėžimą ir tik paskui pateikė kitas išskirtines jaunimo savybes.

Mokslinėje literatūroje aptinkame skirtingus žmogaus gyvenimo periodizacijos modelius. S. Mikulionienė (2000) teigia, kad tai lemia atitinkami kriterijai, pagal kuriuos žmogaus gyvenimas skirstomas į amžiaus tarpsnius, o ne tik kultūrų, kurioms atstovauja autoriai, įvairovė. Pagrindiniai kriterijai, pasak autorės, yra išsilavinimo įgijimas, išėjimas iš tėvų namų, pirmasis įsidarbinimas, šeimos kūrimas, vaiko gimimas. Pagal LR jaunimo politikos pagrindų įstatymą (2003) jaunas žmogus – asmuo nuo 14 iki 29 metų. Identiškas jauno žmogaus apibrėžimas pateikiamas Vaikų ir jaunimo socializacijos programoje (2004). Žiūrint iš globalios perspektyvos, pasaulyje *jaunimu* vadinama 15–24 metų jaunuolių, kurie pereina iš švietimo sistemos į darbo rinką, grupė. Pastebima tendencija, kad šis amžiaus tarpsnis keičiasi į 15–29 metų tarpsnį (*Youth in Europe. A statistical portrait of the lifestyle of young people*, 2009).

Jaunimo situacijos tyrime (2004) dalyvavę įvairių sričių ekspertai jaunimo amžiaus ribas apibrėžia skirtingai. Tai daugiausia priklauso nuo jų

darbo srities specifikos. Policijos atstovai įvardija, kad viršutinė jaunimo amžiaus riba – 18 metų, kai jaunuolis sulaukia pilnametystės. Psichologai jaunimo amžiaus ribas pateikia nuo 11 iki 25 metų, t. y. atsižvelgdami į žmogaus psichinės asmenybės raidos tarpsnius. Ekspertai iš bendrovių, užsiimančių žmonių įdarbinimu, teigia, kad jų srityje jaunimo ribos apibrėžiamos atsižvelgiant į poreikį darbo rinkoje, taigi daugiausia susiduriama su 20–26 metų amžiaus jaunimu (Sprinter, 2004).

Pagal D. Levinsono psichosocialinės raidos modelį jauno suaugusiojo gyvenimo tarpsnis prasideda nuo 17 metų ir trunka iki 22 metų. Tada pereinama į suaugusiųjų pasaulį, kuris baigiasi apie 33 metus. Psichologo nuomone, sulaukus tam tikro amžiaus, viena era prasideda, o kita baigiasi. Kiekvienas skirtingo amžiaus žmogus pereina į vieną ar kitą stadiją, bet tas skirtumas – ne daugiau kaip 5–6 metai (Žukauskienė, 2002).

Jaunimo situacijos tyrime dalyvavęs jaunimas (2004, 2007) kaip apatinę amžiaus ribą dažniausiai nurodė 15 metų, kaip viršutinę – 25 metus. Galima teigti, kad jaunimas linkęs sumažinti viršutinę jaunimo amžiaus ribą. Dauguma (87,4 proc.) Jaunimo situacijos tyrimo (2004) apklausoje dalyvavusių 14–29 metų jaunuolių save priskiria jaunimui. Jaunimo grupei save priskiria didžioji dauguma (98,0 proc.) 14–18 metų jaunuolių ir didelė dalis (90,3 proc.) 19–24 metų apklaustųjų. Mažiausiai linkę jaunimui save priskirti 25–29 amžiaus grupės tyrimo dalyviai: net kas ketvirtas asmuo savęs jau nebepriskiria jaunimui (Sprinter, 2004, 2007).

Atsižvelgiant į skirtingų Lietuvos (Pikūnas, Palujanskienė, 2000; Gučas, 1990; Levinsonas, 1977) bei užsienio mokslininkų (Newman, 1987; Bestern, Clarke-Stewart, Roy, Strullis, Wickensas, 1994; Atchley, 1975; Papalia, Camp, Feldman, 1996) pateikiamas jaunimo, jauno suaugusiojo bei subrendusio žmogaus amžiaus ribas bei atskiroms amžiaus grupėms keliamus uždavinius (1 lentelė), teorinėje dalyje aprašomo jaunimo amžiaus ribos nuo 22 iki 29 metų. Šios ribos pasirinktos todėl, kad apatinė riba, apžvelgus įvairius požiūrius, jau apima jauno suaugusiojo gyvenimo tarpsnį, kuriam būdinga ieškoti tapatumo, pasirinkti karjeros kelią, turėti sąmoningo neformalaus ugdymosi poreikį bei ieškoti savo tolesnio gyvenimo stiliaus. Šie bruožai svarbūs mano tiriamajam darbui. Viršutinė amžiaus riba, pasirinkta atsižvelgiant į LR ir ES teisės aktus, reglamentuojančius jauno žmogaus amžiaus apibrėžimą.

1 lentelė. Jaunimo amžiaus ribos ir 22–29 metų jaunimui keliami uždaviniai

Autoriai	Amžius	22–29 m. jaunimo uždaviniai
J. Pikūnas, A. Palujanskienė (2000), 10 p. 95–97	Pirmasis suaugusiojo amžiaus tarpsnis – 17–33 m.	Įsilieti į socialinę aplinką Ieškoti savo vietos gyvenime remiantis įgytu identitetu: rasti darbą, siekti karjeros, kurti šeimą
A. Gučas (1990), 11, p. 45 9,p. 245–250	Jaunystė: Vyrai – 17–21 m., mote- rys – 16–20 m. Pirmasis brandos am- žius: vyrai – 22–35 m., moterys – 21–35 m.	<i>Susikurti nuosavą gyvenimo stilių</i> Prisitaikyti prie naujų pažiūrų, papročių, pokyčių visuomenėje Susikurti identitetą
D. Levinson (1977), 8, p. 338; 10, p. 95–96	Jaunas suaugusysis – 17–22 m. Jauno suaugusiojo antras amžiaus tarpsnis – 22–33 m.	<i>Turėti savo gyvenimo viziją ir steng- tis ją įgyvendinti</i> Rasti vyresnį pavyzdį – vadovą, ku- ris padėtų kurti gyvenimo filoso- fiją, individualų stilių ir įsitvirtinti profesinės karjeros srityje Rasti gyvenimo partnerį
B. ir P. Newman (1987), 11, p. 45–46	Ankstyvoji paauglystė – 12–18 m. Vėlyvoji paauglystė – 18–22 m. Jauno suaugusiojo am- žius – 22–34 m.	<i>Gyvenimo stiliaus paieška</i> Susituokti Gimdyti vaikus Dirbti
D. A. Bestern, A. Clarke-Stewart, E. J. Roy, T. K. Strull, Ch. D. Wickens (1994), 11, p. 47	Jaunesnysis paauglys (-ė) 11–15 m. Vyresnysis paauglys (-ė) – 16–20 m. Jaunas suaugusysis – 20–39 m.	<i>Gebėti priimti moralinius sprendimus</i> Jau būna išsprendęs (-usi) tapatybės klausimą Renkasi darbą, sutuoktinį, gali tapti tėvu / motina
R. C. Atchley (1975), 11, p. 47–48	Paauglystė – 15–20 m. Jaunas suaugusysis – 20–35 m.	<i>Tirti profesinius savo polinkius</i> Pasirinkti profesiją
D. E. Pasalia, C. J. Camp, R. D. Feldman, (1996), 11, p. 48–49	Jaunas suaugusysis – 20–40 m.	Pasiekama fizinės raidos viršū- nė, intelektiniai gebėjimai tampa kompleksiški Kuriamas šeima, tampama tėvais Pasirenkamas karjeros kelias, stiprėja tapatybės samprata

Pastaba: Pasviruoju šriftu pažymėti įgūdžiai, susiję su tyrimu dalyvavusiems nepilnamečiams svarbiais jaunimui keliamais uždaviniais

Tyrimė dalyvavusio jaunimo amžiaus ribos pasirinktos 15–18 metų, nes tyrimas susijęs su bausmę atliekančiais asmenimis. Taigi svarbu buvo atsižvelgti į policijos atstovų nuomonę – jie nurodo, kad viršutinė jaunimo amžiaus riba – 18 metų, kai jaunuolis sulaukia pilnametystės. Taip pat buvo atsižvelgta į paties jaunimo, kuris, kaip minėta, apatinę amžiaus ribą dažniausiai nurodė 15 metų, viršutinę – 25 metus. Atsižvelgiant į psichologų nuomonę bei pasirinktos jaunimo grupės specifiškumą, buvo pasirinktas jaunimo, atliekančio bausmę pataisos namuose, socialinių įgūdžių tyrimas.

Apibendrinant galima teigti, kad teoriškai jaunimo amžiaus ribos apima jaunos – nuo 14 iki 29 metų – žmones. Praktikoje jauno žmogaus amžiaus ribos dažniausiai apibrėžiamos gyvenimo tarpsniu iki to laiko, kai žmogus įsitvirtina visuomenėje, bręsta, ieško savo gyvenimo kelio. Vieni mokslininkai teigia, kad ta riba ateina baigus mokslus, kiti – kai žmogus sukuria savo gerovę, šeimą, įsitvirtina darbo rinkoje. Kiekvieno asmens branda ir priimami sprendimai tiesiogiai priklauso nuo jo įgytų kompetencijų, lemiančių perėjimo iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą sudėtingumą bei spartą. Svarbiausi nepilnamečių nuo 14 iki 18 metų (amžiaus, kurio yra bausmę pataisos namuose atliekantys tyrimė dalyvavę nepilnamečiai) uždaviniai: rasti vyresnį pavyzdį – vadovą, kuris padėtų kurti gyvenimo filosofiją, individualų stilių, įsilieti į socialinę aplinką, prisitaikyti prie naujų pažiūrų, papročių, pokyčių visuomenėje, tirti profesinius savo polinkius, rasti savitą gyvenimo stilių, turėti savo gyvenimo viziją ir stengtis ją įgyvendinti, gebėti priimti moralinius sprendimus.

1.2. Šiuolaikinio jaunimo bruožai

Daugelio jaunimo situacijos tyrimuose (2004, 2005, 2007, 2011) dalyvavusių ekspertų nuomone, pagrindinis jaunimo išskirtinumas yra amžius, tačiau tai nėra vienintelis rodiklis jaunimo grupei apibrėžti. Norint įvardyti jaunimą kaip atskirą socialinę grupę, svarbu nagrinėti ir kitus bruožus bei savybes, lemiančias šiuolaikinio jaunimo gebėjimą įsilieti į darbo rinką ir visuomeninį gyvenimą (Sprinter, 2004, 2007).

Pasak A. Vosyliūtės (2003), savarankiškumo ir nepriklausomybės siekis, vidiniai prieštaravimai, galimi konfliktai su artimiausia aplinka – tai

jaunystės bruožai, kuriuos mąstytojai išvėlgė jau nuo seno. Jaunystė, nors ir kritikuojama, visais laikais buvo vertinama teigiamai.

Jaunimo situacijos tyrimo (2004) apklausose ir diskusijose dalyvavęs jaunimas kaip pagrindinį bruožą, apibūdinantį jaunimą, nurodė laisvalaikį (19,9 proc.), kurį šiuolaikinis jaunimas linkęs organizuoti bendruomeniškai. Kiti jaunimui, kaip atskirai socialinei grupei, būdingi bruožai: domėjimasis naujovėmis (17,5 proc.), noras gyventi savarankiškai, būti nepriklausomiems (17,0 proc.), aktyvumas, iniciatyvumas (14,8 proc.) (Sprinter, 2004).

Jaunimo situacijos tyrimo (2004) „vyresnieji“ (30 m. ir vyresnio amžiaus) dalyviai jaunimą sieja, visų pirma, su mokslo, išsilavinimo siekiu (15,1 proc.), energija, veržlumu, aktyvumu (12,4 proc.), linksmybėmis, pramogomis (12,3 proc.), neatsakingumu, lengvabūdiškumu (8,4 proc.), naujomis idėjomis, pažanga (8,4 proc.) (Sprinter, 2004). Apžvelgus jaunimo bei 30 metų ir vyresnio amžiaus asmenų nuomonę, galima teigti, kad jaunimo grupė yra „nevienalytė“ ir labai įvairi. Skirtingo amžiaus asmenys jaunimo grupei linkę priskirti skirtingus bruožus, tačiau dalis jų sutampa.

Europos Komisijos Baltojoje knygoje (2001) jaunimas apibūdinamas kaip pozityvi Europos kūrimo jėga. Teigiama, kad jaunimui, kaip būsimai ateities darbo jėgai, svarbu suteikti galimybę reikšti savo idėjas ir jas išbandyti (Europos Komisija. Naujas postūmis Europos jaunimui – Baltoji knyga, 2001. <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0088509.doc>>).

Europos Komisijos Baltojoje knygoje jaunimui (2001) pateikiami pagrindiniai principai, kurie jaunam žmogui padėtų įsitvirtinti kintančioje visuomenėje ir įsilieti į konkurencingos, pokyčiams atviros Europos procesus. Atsižvelgiant į pagrindines jaunimo savybes, *atvirumo principas* pateikiamas kaip vienas pagrindinių. Principo esmė – veiksminga informacijos sklaida ir aktyvus visuomenės narių bendravimas su jaunimu, kuris padėtų suprasti Europos mechanizmus bei vykdomą jaunimo politiką. *Dalyvavimo principas* skatina konsultacijas su jaunimu, priimant šiai visuomenės grupei svarbius sprendimus. Jaunimas taip pat skatinamas integruotis į visuomenės gyvenimą, tapti visaverčiais bendruomenės nariais. Dar vienas principas – *atskaitomybė*, kuria remiantis siekiama sukurti ES valstybių narių ir Europos institucijų bendravimo formą, pade-

dančią veiksmingai bendrauti bei bendradarbiauti įgyvendinant jaunimo siekius. Atskaitomybės principas glaudžiai susijęs su *nuoseklumo principu*, nes nuoseklumo principo įgyvendinimas pagrįstas siekiu rengti jaunimui svarbios politikos bendras apžvalgas ir apžvalgas atskirais lygiais, kuriais būtų galima padėti jaunimui, įsikišant įvairioms Europos institucijoms. Paskutinis ir su visais prieš tai minėtais principais susijęs Europos jaunimui taikytinas principas – *veiksmingumas*. Veiksmingumas suprantamas kaip efektyvus jaunimo ir kitų visuomenės grupių bendradarbiavimas, kai jaunimas suteikia informaciją bei aktyviai deda pastangas, bendraudamas ir bendradarbiaudamas su kitomis visuomenės grupėmis ir taip prisidedamas prie ateities Europos kūrimo. Veiksmingas kūrimo procesas vyksta tuomet, kai visuomenė palankiai reaguoja į jaunimo pastangas ir palaiko jauno žmogaus dalyvavimą. Tik esant abipusiam sutarimui galima tikėtis veiksmingai įgyvendinti principą (Europos Komisija. Naujas postūmis Europos jaunimui).

Apibendrinant galima teigti, kad paties jaunimo ir vyresnių nei 30 metų žmonių požiūris į jaunimo savybes skiriasi. Pažymėtina, kad jaunimas kaip pagrindinių savybių visiškai nemini mokslo ir išsilavinimo – jį vyresnieji įvardija kaip esminę jaunimo savybę. Dažnai jauni žmonės turi bendrų interesų, bruožų bei savybių, tačiau svarbu nepamiršti ir individualių kiekvieno asmens savybių, kurios kartu su socialine aplinka yra tolesnės šiuolaikinės asmenybės raidos pagrindas ir kuria atitinkamą jaunimo grupės vaidmenį visuomenėje. Tad tikėtina, kad socialiniai įgūdžiai yra vienas iš veiksnių, nuo kurio priklauso, kad vieni jaunuoliai lengvai įsilieja į visuomenę, o kitiems tai padaryti labai sunku.

2. JAUNIMO SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMAS(IS)

2.1. Socialinių įgūdžių apibrėžtis ir ugdymosi sąlygos

Plačiaja prasme *socialinė kompetencija* apibrėžiama kaip gebėjimas susidoroti su visuomeninio gyvenimo reikalavimais. Tai socialiniai, emociniai ir pažintiniai žmogaus įgūdžiai bei gebėjimai, kurie būtini norint susidoroti su pareigomis ir užduotimis, būdingomis konkrečiam jo gyvenimo etapui. Tai visapusiškai veiksmingas socialinis elgesys, gebėjimas išspręsti kylančias problemas ir prisitaikyti prie kintančios aplinkos sąlygų. Socialinė kompetencija yra ir mokėjimas tinkamai elgtis įvairiose socialinėse situacijose, laikantis priimtinių bendravimo modelių. Socialinė kompetencija yra bendroji asmens kompetencija, apimanti gebėjimus laikytis viešojo gyvenimo normų, atlikti profesinę veiklą, tvarkyti savo buitį, laisvalaikį. Ji glaudžiai susijusi su sociokultūrine kompetencija ir priklauso nuo šalies, kurioje asmuo gyvena, sociokultūrinių normų. Socialinę kompetenciją ugdytis gali padėti sociokultūrinės žinios, nes skirtingose kultūrose yra priimtinos tam tikros normos, taisyklės ir tradicijos. Socialiniai įgūdžiai – socialinės kompetencijos komponentas (Ogbu, 1981; Elliot, Gresham, 1987; Goleman, 1995, Duck, 1998; Merrell, 2001).

Nagrinėjant socialinę vaikų kompetenciją pabrėžtini tokie socialiniai įgūdžiai kaip problemų sprendimas, sprendimų priėmimas, empatija, streso įveikimas ir kt. (Barason, 1981; Gailienė ir kt., 1996; Vyšniauskytė-Rimkienė, Kardelis, 2004; Vyšniauskytė-Rimkienė, 2007; Gudžinskienė, 2011). Kaip elgesio būdai, būdingi socialiai kompetentingam individui, išskirtini gebėjimai atsakyti, reaguoti į kritiką, reikšti prieštaravimus, nepertraukti kalbėtojo, atsiprašyti, užmegzti ryšį ir jį palaikyti, paprašyti paslaugos, sakyti komplimentus, reikšti jausmus, suprasti kitų emocinę būseną (Gambrill, 1995; Ilgiuvienė, 2001; Buzaitytė-Kašalynienė, 2007).

R. McFallo (1982) teigimu, *socialiniai įgūdžiai* yra specifinis elgesys, pagal kurį individas įvykdo iškeltą užduotį, o *socialinė kompetencija* yra vertinamasis arba apibendrinamasis terminas, suformuluojamas remiantis išvadomis ar įvertinimu, kad individas užduotį įvykdė adekvačiai. Tokie vertinimai paprastai formuluojami remiantis aplinkinių (pvz., tėvų, mokytojų ar tos pačios socialinės / amžiaus grupės) nuomone arba lyginant su konkrečiais kriterijais ar normatyvine grupe.

Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje, be socialinių įgūdžių, vartojamos ir asmeninių bei gyvenimo įgūdžių sąvokos. Gyvenimo įgūdžiai apibūdinami kaip individų gebėjimas prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, gebėjimas veiksmingai patenkinti kasdienio gyvenimo poreikius ir įveikti problemas. Tai tokie gebėjimai, kurie jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis, kai jie susiduria su gyvenimo realijomis (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003, 2004). Gyvenimo įgūdžiai apibūdinami kaip bendrieji gebėjimai. Tai asmens gebėjimas patenkinti savo kasdienio gyvenimo poreikius ir įveikti problemas. Asmeninio ir socialinio vystymosi procese suvokiamas individo ir visuomenės vaidmuo, slopinantis arba skatinantis žmogaus asmeninę ir socialinę raidą. Vadinasi, gyvenimo įgūdžius galima apibrėžti kaip asmenines savybes, kurios padeda individui priimti racionalius sprendimus, kritiškai mąstyti, pozityviai bendrauti ir bendradarbiauti su jį supančia aplinka, demokratine visuomene.

Pažymėtina, kad sudėtinė gyvenimo įgūdžių dalis yra socialiniai įgūdžiai, apibūdinami kaip gebėjimas prisitaikyti ir adekvačiai elgtis, kaip socialinio bendravimo patirtis ir asmeninių savybių kompleksas, įgalinantis bendrauti su kitais žmonėmis (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Linkaitytė, Daukšytė, 2003, Gudžinskienė, 2011). Apibrėžiant socialinius įgūdžius pažymėtina, kad tai socialinio elgesio forma, verbalinio ir neverbalinio elgesio seka, kuria siekiama geresnių tarpusavio santykių ir veiksmingesnės sąveikos (Girdzijauskienė, Šimelionienė, 1996; Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas, 2009). Socialiniai įgūdžiai moksliniuose tyrimuose grupuojami į esminius socialinius įgūdžius, stiprinančius sveikatą ir gerovę (pvz., sprendimų priėmimas, kūrybiškas mąstymas, efektyvus bendravimas), ir situacinius socialinius įgūdžius (pvz., pasipriešinimas bendraamžių spaudimui) (Gambrill, 1995; Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė,

1996; Gudžinskienė, 2011). Socialinius įgūdžius išsiugdęs individas geba prisitaikyti prie nuolat kintančios socialinės aplinkos, pasirinkti sveiką gyvenimo būdą, kūrybiškai bendrauti ir veiksmingai spręsti konfliktus, bendradarbiaujant siekti bendrų visuomeninių tikslų. Socialiniai įgūdžiai yra įprastas, tiesiog automatiškas gebėjimas prisitaikyti ir adekvačiai elgtis (Argyle, 1996; Lekavičienė, 2000; Samašonok, Žukauskienė, 2004).

Socialinių įgūdžių ugdymosi sąlygos. Socialiniai įgūdžiai yra įgyjami stebint, modeliuojant ir pamėgdžijojant matomą elgesį ir sulaukiant atgalinio ryšio apie savo elgesį bei jo pasekmes. Dėl to, perimant socialines normas ir įgūdžius, paaugliui svarbu bendrauti su suaugusiuoju – bendraudamas jis stengiasi mėgdžioti suaugusįjį, perima jo elgesio modelius ir pripažįsta jo autoritetą. Taip jis mokosi socialiai priimtinių elgesio būdų, pavyzdžiui, pamatyti, kad kažkam yra blogai, ir bandyti jam padėti (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003, 2004). Vaikystėje įgyjama socialinė kompetencija lemia vaiko prisitaikymo galimybes vyresniame amžiuje. Knygoje „Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas“ (2009) išskiriami tokie reagavimo į elgesį būdai:

Pasyvus elgesys (pvz., bailumas, izoliacija, drovumas ir kt.). Toks elgesys gali būti nulemtas per žemo savęs vertinimo, labai didelio savęs smerkimo, įvairių psichosomatinių ligų ir kt.

Agresyvus elgesys (pvz., fizinė ir verbalinė agresija, priešiškus, nebendravimas, įžūlus elgesys ir kt.). Toks elgesys rodo nesugebėjimą tinkamai elgtis ir turi pasekmių tolesniame gyvenime.

Socialinis elgesys. Jis atitinka socialines normas ir užtikrina galimybių įtvirtinti save panaudojimą.

Vien informacija nenulemia ir nepakeičia mūsų elgesio, todėl, norint užkirsti kelią įvairioms socialinėms negerovėms ir problemoms, labai svarbu formuoti vaikų gebėjimą ir pasirengimą atsispirti socialiniam spaudimui, suvokti ir įveikti psichologines problemas, galinčias pripratinti prie kvaišalų ir kt. (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003).

Pažymėtina, kad naujas įprotis pradeda formuotis tik atsiradus naujam objektui, į kurį nukrypsta vaiko dėmesys, ir esant tinkamoms sąlygoms sąveikauti su šiuo objektu. Ir objektą, ir sąlygas paprastai sukuria suaugusieji, bet ne visuomet tai gerai apgalvoja ir kryptingai daro. Jeigu suaugusieji to nedaro ir palieka viską savieigai, gali nustepti pamatę, kad

paaugliai turi gausybę stichiškai susiformavusių įpročių, iš kurių toli gražu ne visi yra naudingi. Įpročiui susidaryti labai svarbūs pirmieji įspūdžiai, susiję su tam tikru veiksmu.

Žmogaus gyvenime įpročių vaidmuo labai svarbus, naudingų – teigiamas, o žalingų – neigiamas. Todėl labai svarbu kuo aktyviau formuoti ir formotis naudingus įpročius ir ap(si)saugoti nuo žalingų.

Įpročiai formuojasi (susidaro) laipsniškai. Kai vaikas pradeda pats nusirengti, atsiranda įprotis tvarkingai susidėti daiktus arba įprotis išmėtyti juos kaip papuola. Kai jis pradeda skaityti knygas, ima formotis įprotis imti knygą tik švariamomis rankomis ir paskaičius padėti į vietą arba įprotis netvarkingai versti knygos lapus. Vaikui pradėjus savarankiškai, be suaugusiųjų, eiti į kiemą, atsiranda įprotis tvarkingai ir tyliai paskui save uždaryti duris arba jas trankyti.

Socialinių įgūdžių ugdymas susideda iš tam tikrų etapų (Žilinskienė, Gudžinskienė, 2003):

- įgūdžių rodymo;
- bandymo jį išmėginti įvairiose žaidimo situacijose;
- įspūdžių apie tai, kaip sekėsi atlikti vieną ar kitą veiksmą, dalijimosi;
- išmokto įgūdžio taikymo įvairiose realaus gyvenimo situacijose.

Tad kokios yra įgūdžių ir įpročių formavimosi sąlygos?

Pirmoji naujų įpročių susiformavimo sąlyga – ypatingas suaugusiųjų dėmesys visoms situacijoms, į kurias vaikas patenka pirmą kartą, ir veiksmams, kuriuos jis atlieka pirmą kartą. Tai galioja ne tik ikimokyklinio amžiaus vaikams, bet ir paaugliams, ir bet kurio amžiaus asmeniui, besimokančiam naujų dalykų. Pažymėtina, kad įtvirtinant įgūdį svarbu užkirsti kelią netaisyklingiems veiksmams, šalinti kliūtis, kurios trukdytų atlikti vienus ar kitus veiksmus taisyklingai. Paskiausiai kontroliuojamas šio įgūdžio įtvirtinimas ir jo virtimas įpročiu.

Antroji naudingų įpročių ugdymo sąlyga – tikslus visos vaiko (tai tinka ir paaugliams bei suaugusiems) veiksmų sistemos, visos jo veiklos organizavimas. Negalima tenkintis vien tikrinimu, kaip vaikas / paauglys atlieka kurias nors jam paskirtas ar prisiimtas pareigas. Ne mažiau svarbu rūpestingai kontroliuoti, kaip jis leidžia laisvalaikį, ir jį pirmiausia laikyti

ne dykinėjimu, o vienos veiklos rūšies keitimu kita, nes daug vaikų laisvalaikį supranta kaip nieko neveikimą. O tai ydinga.

Trečioji naudingų įpročių ugdymo sąlyga – suaugusiųjų pavyzdys. Norint įdiegti naudingą įprotį, neužtenka vien paaiškinti, kad jis geras. Derėtų rodyti tinkamą / gerą pavyzdį. Duoti patarimus, jei reikia, nurodymus. Atliekant veiksmą, svarbu paaiškinti / pasakyti, kodėl jį reikia atlikti. Aiškinti tam tikromis aplinkybėmis atliekamų veiksmų prasmę ir seką – taip reikia elgtis bet ką dirbant: ir sprendžiant konfliktus, ir atliekant namų ruošos darbus, ir atliekant kūrybines, su saviraiška susijusias veiklas. Suaugusieji turi siekti, kad vaikai ne tik suprastų, ką reikia daryti, bet ir atliktų bei treniruotųsi atlikti taisyklingai.

Ketvirtoji naudingų įpročių formavimo sąlyga – juos stiprinti. Reikia taip organizuoti vaiko / paauglio veiksmus, kad pageidaujami įpročiai galėtų būti pastiprinti. To siekti turėtų padėti pagyrimas, aplinkinių pritirimas, vaiko / paauglio pasitenkinimas veiksmo rezultatais, suvokimas, kad veiksmas pasisekė. Vaikas / paauglys (ir suaugusysis) visada mielai kartoja tuos veiksmus, kuriuos jam sekasi atlikti, ir be ūpo daro tai, kas jam nesiseka. Vadinasi, reikia visokeriopai stengtis, kad jiems pavyktų atlikti pageidaujamus veiksmus, siekti užkirsti kelią nesėkmėms, nusivylimo galimybei, pašaipoms, pažeminimui.

Labai svarbu, kad *pritartų aplinkiniai*. Pagyrimas, įtvirtinant naudingą įprotį, daug veiksmingesnis negu papeikimas, pasakytas siekiant išguiti žalingą įprotį. Kad įpročiai būtų ugdomi veiksmingai, reikia aplinkinių žmonių pastangų. Pvz., švaros įprotis turi būti pagrįstas ne vien bjaurėjimusi nešvara ir netvarka, bet ir siekiu savo darbu šalinti nešvarą ir netvarką, neleisti netvarkai atsirasti.

Įpročiai ugdomi keliais etapais. Iš pradžių ugdomas tam tikras judesių nuoseklumas, *susiformuoja ir įsitvirtina įgūdis*. Tada įgūdis pavirsta įpročiu. Žmogus, neatlikęs įprasto veiksmo, sakykime, nenusiplovęs rankų prieš valgį, nesusitvarkęs darbo vietos, neišsivalęs prieš miegą dantų ir pan., jaučiasi sunerimęs, tarsi kažko trūktų, tarsi būtų kažką pamiršęs, o prisiminti niekaip nesiseka. Paskiausiai įprotis įsitvirtina ir tobulėja.

Labai svarbu, kad ir *ugdymo įstaigos, ir namų keliame reikalavimai būtų vienodi*. Jeigu pedagogai kalba apie rūkymo žalą, o paaugliai mato, kad jie irgi rūko, bus gerokai sunkiau susiformuoti nerūkymo įprotį.

Modeliavimas yra veiksmingas naujų elgesio būdų mokymo metodas, kurio metu tam tikras elgesys gali stiprėti arba silpnėti, jo metu gali būti išmokstama įvairių elgesio būdų. „Socialinių įgūdžių ugdymo vadove“ (2009) teigiama, kad modeliavimo efektyvumas priklauso nuo modelio ypatumų, modeliavimo ypatumų ir paties stebėtojo savybių.

Mokymasis yra veiksmingiausias tuomet, kai modelis:

- profesionaliai rodo tam tikrą elgesį;
- yra autoritetas stebėtojui;
- yra artimas stebėtojui (tos pačios lyties, amžiaus, socialinio statuso);
- yra paskatinamas už tam tikrą elgesį.

Atliekami vaidmenys apibrėžiami kaip situacija, kai individo prašoma vaidinti – elgtis tam tikru būdu neįprastoje, nebūdingoje tokiam elgesiui (vaidmeniui) aplinkoje. Vaidmenų žaidimai, forumo teatras ir kiti interaktyvūs ugdymo(si) būdai yra reikšmingi siekiant pakeisti tam tikrą elgesio modelį ar požiūrį. Pažymėtina, kad interaktyvūs užsiėmimai yra būtina, tačiau nepakankama elgesio keitimo mechanizmo dalis. Mokantis naujo įgūdžio, keičiant elgesį ar požiūrį, asmeniui labai svarbu žinoti, kodėl jis turėtų vienaip ar kitaip elgtis. Tai jis gali sužinoti atgalinio ryšio metu.

Grįžtamasis ryšys – „tai suteikimas vaikui informacijos, kaip jam sekėsi vaidinti, pabrėžiant, kiek jo elgesys sutapo su modelio elgesiu. Tai gali būti konstruktyvūs pasiūlymai pagerinti vaidmens atlikimą, paskatinimai, pvz., materialus paskatinimas ir (ypač svarbus) socialinis paskatinimas – įvertinimas, pagyrimas“ (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2004, p. 5).

Paskatinimas padidina tikimybę, kad tam tikras elgesys kartosis. Yra skiriamos trys paskatinimo rūšys:

- *Materialinis paskatinimas* (pvz., pinigai, saldumynai) dažnai yra vienintelis tinkamas mažų vaikų elgesio paskatinimo būdas, bent jau pradžioje. Tačiau, remiantis patirtimi, elgesys, pasikeitęs tik dėl materialaus paskatinimo, pradeda retėti ir galiausiai išnyksta, jei tas paskatinimas nutrūksta;
- *Socialinio paskatinimo* (pvz., teigiamas įvertinimas, pagyrimas) sulaukiama jau ne žaidimo, mokymosi metu, o realiose gyvenimi-

mo situacijose. Todėl labai svarbu pamažu pereiti prie socialinio paskatinimo ir pernelyg ilgai nesiremti materialiniu;

- *Savęs paskatinimas* yra kiekvienos paskatinimų programos tikslas. Jis atsiranda tada, kai asmuo pradeda pats teigiamai vertinti savo elgesį. Netgi tuomet, kai aplinkui nėra žmonių, galinčių jį paskatinti, jis džiaugiasi savo elgesiu. Dėl šios priežasties didėja tikimybė, kad naujai išmokti įgūdžiai pasireikš realiame gyvenime.

Išmokto elgesio perkėlimas. Mokymo tikslas – kad paauglys sugebėtų išmoktus įgūdžius pritaikyti realioje gyvenimo situacijoje. Išmokto elgesio įtvirtinimas natūralioje, kasdienėje aplinkoje priklauso nuo kelių dalykų:

- *Mokymosi aplinkos, priemonių ir personalo* – kuo įvairesnėje aplinkoje mokomasi, kuo daugiau modelių jame dalyvauja, tuo lengviau paaugliui pritaikyti realiame gyvenime tai, ko išmoko. Tačiau labai svarbu, kad mokymosi aplinka būtų kuo panašesnė į natūralią, kurioje paauglys turės pritaikyti pageidaujamą elgesį. Šio proceso efektyvumui ir tęstinumui labai svarbus paskatinimas realioje situacijoje;
- *Paskatinimo rūšių* – kadangi labai svarbus paskatinimo tęstinumas, turėtų būti naudojamos visos paskatinimų rūšys;
- *Užduoties instrukcijų* – jeigu paauglį mokome daugiau negu vieno įgūdžio, svarbu, kad antrojo įgūdžio instrukcijos nepateiktumėte tol, kol paauglys neišmoko pirmojo įgūdžio.

Paaugliui būtina paaiškinti, kokiose realaus gyvenimo situacijose jis galės pritaikyti mokamą įgūdį ir skatinti taikyti tai, ką jau išmoko. Kuo aukštesnis yra išmokimo laipsnis, tuo didesnė tikimybė, kad išmoktas elgesys bus pritaikytas realiose gyvenimo situacijose (Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas, 2009).

Taigi socialiniai įgūdžiai yra sudedamoji gyvenimo įgūdžių dalis. Gyvenimo įgūdžiai – asmeninės ir socialinės kompetencijos apraiška, t. y. jie padeda veiksmingai veikti ir atlikti užduotis tam tikrose situacijose. Vaikui augant, perimant jį supančios aplinkos dėsnius ir sąveikaujant su kitais, lavėja socialiniai jo įgūdžiai ir didėja asmeninė bei socialinė kompetencija. Mokslinėje literatūroje socialiniai įgūdžiai apibūdinami kaip nuo pat ma-

žens socialinio ugdymo procese besiformuojantys teigiami ar neigiami vaiko elgesio bruožai, asmeninės savybės, savęs pažinimas, bendravimas ir bendradarbiavimas, sprendimų pasirinkimas vienaip ar kitaip elgtis įvairiose gyvenimiškose situacijose, orientuotis socialinėje aplinkoje.

2.2. Šeima kaip socialinių įgūdžių modeliotoja

Šeima – mažiausia ir svarbiausia valstybės ląstelė, vienintelė ir nepakartojama, turinti savo pranašumų ir trūkumų. Valstybės šeimos koncepcijoje pagal atliekamų šeimos funkcijų efektyvumą išskiriami du šeimų tipai – darni šeima ir socialinės rizikos šeima. „Darni šeima – šeima, atliekanti būdingas šeimos funkcijas, kurios užtikrina visų jos narių fizinę, psichinę ir dvasinę gerovę“ (Valstybės šeimos politikos koncepcija, 2008). Galima daryti išvadą, kad darnioje šeimoje vaikas tampa visaverte asmenybe, įgyja jam būtinus socialinius įgūdžius, t. y. moka bendrauti ir bendradarbiauti, kūrybiškai spręsti konfliktus, priimti sprendimus ir kt.

Pasak M. Urmonienės (2003), M. Kravalės, V. Gusevos (2006), šeima susijusi su visuomenės gyvenimo laimėjimais bei sunkumais. Nuo santykių šeimoje priklauso vaiko, vėliau paauglio ir jaunuolio pažiūrų formavimasis bei gyvenimo suvokimas, elgesys visuomenėje. Šie pokyčiai taip pat lemia jauno žmogaus gyvenimiško apsisprendimo procesų kaitą, skatina jaunimo mobilumą bei lankstumą.

Socialinės aplinkos suvokimo bei socialinių kompetencijų formavimo(si) ištakos prasideda šeimoje. M. Jėčiuvienė (2003) mini, kad švelnių, emocinę pusiausvyrą turinčių tėvų vaikai daugiau pasiekia gyvenime. Tokie šeimos augęs jaunimas jaučiasi saugesnis, tvirtesnis ir labiau pasitiki savimi. Autorė pabrėžia, kad jau paauglystėje laiku neišspręstos šeimos problemos, neįveikti bendravimo su draugais sunkumai neigiamai veikia tolesnį jaunuolio vystymąsi, kelia asmenybės raidos nesklandumų.

Šeima – pagrindinė ugdymo institucija, veikianti ne tik vaiko, bet ir jaunuolio ugdymą(si). Jaunas žmogus neretai pasiduoda šeimos įtakai ir formuoja savo asmenybę, remdamasis artimiausiu pavyzdžiu. Dažnai jauno žmogaus priimti sprendimai, kurie jam pačiam nėra priimtini, – tai šeimos įtakos pasekmės.

E. Krukauskienės, I. Trinkūnienės, V. Žilinskaitės (2003) teigimu, vertybinės jaunimo nuostatos formuojasi veikiamos ne tik jų tiesioginės, bet ir tėvų ar kitų jiems svarbių žmonių patirties. Jauni žmonės apibendrina netiesioginę artimiausių pavyzdžių patirtį ir, remdamiesi savo emocijomis nuostatomis, kuria savo vertybių sistemas. Besiformuojanti jauno asmens vertybių sistema lemia tam tikrų dalykų ugdymo(si) poreikį ir tiesiogiai veikia tolesnį asmenybės vystymąsi.

J. Pikūnas ir A. Palujanskienė (2000) teigia, kad tėvų įtaka vaiko asmenybės ugdymui negali būti lyginama su kitomis įtakomis, nes vaikas paveldi savybes lemiančią genetinę kodą. Be to, tėvai sukuria artimiausią ir pagrindinę aplinką, kurioje vaikas auga, įgyja socialinių įgūdžių ir bręsta kaip asmenybė.

Šeimos viena nuo kitos skiriasi auklėjimo tikslais, normomis, įsitikinimais, nuostatomis. Auklėjimo nuostatos ir praktika sudaro auklėjimo stilių (Gučas, 1990). Vaikų auklėjimas priklauso nuo šeimoje taikomo auklėjimo stiliaus, kuriam tiesioginę įtaką daro tėvų ir vaiko asmenybės bruožai, socialinė aplinka, tėvų vedybiniai santykiai ir auklėjimo patirtis. Nustatyta, kad auklėjimo stilius formuoja tėvų ir vaiko tarpusavio santykių kontekstą (t. y. stiliumi tėvai perteikia savo požiūrį į vaiką) ir turi įtakos vaikų bei paauglių elgesiui (t. y. stilius auklėjimo praktiką daro veiksmingesnę) (Litvinienė). Auklėjimo stiliai atspindi du svarbius auklėjimo elementus: tėvų jautrumą ir reiklumą vaikui. Būtent tėvų reiklumas dažnai tapatinamas su elgesio kontrole ir apibrėžiamas kaip tėvų reikalavimas vaikams integruotis į šeimą, įskaitant jų brandos ypatumus, priežiūrą, tvarką, pasiryžimą suteikti vaikui gerovę net ir tada, kai jis atsisako paklusti (Žukauskienė, 1996, 2006).

Mokslinėje literatūroje daugelis autorių, nagrinėjančių delinkventiniam elgesiui įtakos turinčius veiksnius, lyg sutartinai išskiria pagrindinį veiksnių – netinkamą auklėjimą šeimoje. „Stengdamiesi atsikratyti per didelės psichinės įtampos, nepasitenkinimo, situoaktiniai ieško atpirkimo ožio, kuriam gali parodyti susikaupusį pyktį ar įtūžį. Vaikas – parankus objektas išlieti susikaupusias neigiamas emocijas, kadangi jis neatsikirs – bijo tėvų, kita vertus, visada galima rasti priežasčių prie jo prikibti. Vaikas, jausdamas nuolatinį tėvų nepasitenkinimą, spaudimą, savotiškai prisitaiso prie tokių tarpusavio santykių ir po truputį išmoksta priešintis. Su tė-

vais jis pradeda elgtis vis agresyviau, dažniau neklauso suaugusiųjų, nepaiso tėvų nuomonės, tampa pagiežingas ir šurkštus su visais. Skriaudžiami nuo mažens vaikai moka tik du vaidmenis – aukos arba skriaudėjo“. Taigi auklėjimas šeimoje turi ypač didelę reikšmę tolesniam vaiko asmenybės formavimuisi (Miškinis, 2003, p. 313).

G. H. Elderis (1971) išskiria septynis auklėjimo stilius – nuo griežtos kontrolės iki visiško nekontroliavimo: 1) *autokratinis stilius* (paaugliui neleidžiama reikšti savo nuomonės, priimti kokius nors sprendimus); 2) *autoritarinis stilius* (paauglys gali reikšti savo nuomonę, tačiau galutinį sprendimą visada priima tėvai); 3) *demokratinis stilius* (paauglys gali laisvai dalyvauti diskusijose apie jo paties elgesį, tačiau galutines išvadas formuluoja tėvai, sprendimas priimamas jiems pritarus); 4) *lygiateisiškas stilius* (priimdami sprendimus, tėvai ir paaugliai iš esmės turi panašias teises); 5) *laisvos valios stilius* (priimant sprendimus, paauglys reiškiasi aktyviau, jis atsižvelgia į tėvų nuomonę, bet ne visada jos paiso); 6) *nesikišimo stilius* (paauglys pats sprendžia, ar laikytis tėvų nustatytų normų, ar jas ignoruoti); 7) *ignoravimo stilius* (tėvai nesidomi paaugliu ir jam nevadovauja) (cit. pagal: Petrulytė, 2003).

Pasak L. Slušnio ir kt. (2001), tėvų vaikų elgesio kontrolė ir drausminimo metodų nuoseklumas, t. y. auklėjimo stilius, lemia socialų ir socialiai priimtina kitų atžvilgiu vaiko elgesį, nes priešingu atveju vaikai paprastai elgiasi asocialiai. Kiekvienoje šeimoje susikuria tam tikra, ne visada įsisąmoninta, šeimos auklėjimo sistema: auklėjimo tikslų supratimas, auklėjimo uždavinių formulavimas, metodų ir auklėjimo būdų siekti tikslo pritaikymas, priimtino ir nepriimtino elgesio su vaiku įsivaizdavimas. Gali būti išskirti keturi auklėjimo šeimoje būdai ir juos atitinkantys šeimos tarpusavio santykių tipai: diktatas, hipergloba, hipogloba, bendradarbiavimas (Dementjjeva, 1995). Diktatas šeimoje pasireiškia sistemingu elgesiu, kai tėvai iš visų poveikio priemonių pasirenka įsakymą ir prievartą kaip vaikų kontrolės ir auklėjimo mechanizmą. Taip elgiantis susiduriama su vaikų pasipriešinimu: veidmainyste, apgavyste, šurkštumo protrūkiais, o kartais atvira neapykanta. Tėvų autoritariškumas, vaiko interesų, gebėjimų ignoravimas, kai nuolatos nepaisoma vaiko nuomonės, sprendžiant su juo susijusius klausimus, garantuoja nesėkmingai išugdytą vaiko asmenybę, kuriai būdingas pasipriešinimas aplinkiniams. Autoritariški tėvai iš

vaikų reikalauja visiško paklusnumo tradicijoms ir autoritetams, drausmės. Jeigu autoritariškumas pasireiškia kartu su tėvų emociniu šaltumu, tai skatina vaikus siekti įtvirtinti save, jų agresyvumą, konfliktiškumą, tokie vaikai sunkiai adaptuojasi naujomis aplinkybėmis.

Anot K. Miškinio (2003), pagrindinės tėvų auklėjimo klaidos: 1) sąmoningos ir organizuotos pedagoginės veiklos stygius, kol vaikas nedidelis, ir skubotos auklėjimo priemonės stengiantis pašalinti vaiko neišsivystymo spragas; 2) vaikams suteikiama laisvė, kuriai jie neparengti; 3) per didelis tėvų griežtumas, kol vaikai maži, ir nemokėjimas vadovauti jų doroviniam brendimui paauglystėje, kai vaikai sukyla prieš perdėtą valdymą; 4) nesugebėjimas suvokti amžiaus tarpinių ypatumų ir atsižvelgti į juos; 5) nenuoseklūs ir nesuderinti tėvų ir kitų vyresnių šeimos narių pedagoginiai veiksniai; 6) neprotinga tėvų meilė; 7) tiesioginis auklėjamųjų poveikio priemonių pervertinimas; 8) auklėjimas „urmu“; 9) nuolatinis moralizavimas; 10) nesugebėjimas atsižvelgti į vaiko gimimo eiliškumo ypatumus.

Pažymėtina, kad prie minėtų klaidų galima priskirti tėvų netinkamą auklėjimo stilių, kuris lemia deviacinį nepilnamečių elgesį. A. Petrulytė (2003) išskiria du svarbiausius netinkamo auklėjimo stilius: lepinimą, kai už vaiką spendžiamos jo problemos, pildomi vaiko reikalavimai, jam pataikaujama; autokratinį auklėjimą, kai norima priversti vaiką paklusti, vykdyti tai, kas liepiama, net neaptariant tokio elgesio reikalavimo motyvų. Toks auklėjimas dažniausiai sukelia paauglių pasipriešinimą, norą elgtis kitaip, nei liepia / reikalauja tėvai.

Vaiko asmenybę neigiamai veikia ir prieštaringas pačių tėvų elgesys: nepastovus, konfliktinis bendravimo ir auklėjimo stilius, kuris dažniausiai reiškiasi nepilnose šeimose, skyrybų atvejais arba kai vaikai ir tėvai būna ilgam išsiskyrę, negyvena kartu; asocialus stilius, dažniausiai aptinkamas asocialiose šeimose, kuriose vyrauja alkoholizmas, narkomanija, amoralus gyvenimo būdas, kriminalinis tėvų elgesys, kai prieš vaikus smurtauojama, su jais žiauriai elgiamasi, jiems taikoma prievarta (Leliūgienė, 2003). Kalbant apie šeimą, galima paminėti ir tai, kad siekti tikslo visuomenei nepriimtinais būdais nepilnametis gali pradėti ir dėl šeimos kontrolės, apsaugos, susilpnėjusių auklėjimo funkcijų jo atžvilgiu, kai jo tėvai neskiria pakankamai dėmesio savo vaikams, o kartais net nežino, ką jie veikia,

kur būna, kaip elgiasi. Sutrikusiu auklėjimu galima laikyti tokį tėvų elgesį kaip jėgos vartojimas šeimoje, tikslo siekimo bet kokiomis priemonėmis pateisinimas. D. A. Goughas (1996) pažymi, kad tokiose šeimose nepilnamečiui neužtikrinamos sąlygos normaliai vystytis, vaikai gali nelankyti mokyklų, atsilikti nuo savo bendraamžių, ieškoti į save panašių, asocialiai besielgiančių draugų ir pan.

Svarbu, kad tėvai, dirbdami auklėjimo darbą šeimoje, neapsiribotų „porine pedagogika“ – tiesioginiu poveikiu „aš ir vaikas“, o tvarkytų, organizuotų visos šeimos gyvenimą, laikydami deramos dorovinės pedagoginės pozicijos. Tėvų auklėjimo stilius ir kontrolė ypač reikalinga ugdant vaikų elgesio savikontrolę.

Taigi šeimoje svarbu, kad ir tėvas, ir mama nuosekliai auklėtų vaiką. Tinkamas tėvų auklėjimo stilius: kai derinama protinga laisvė, pareiga, atsakomybė, ugdomi savarankiškumo ir savikontrolės įgūdžiai sudaro socialaus elgesio prielaidas. Pažymėtina, kad vaiko kontroliavimas neturi užgožti vaiko asmenybės, nes nuo auklėjimo sąlygų šeimoje priklauso adekvatus ir neadekvatus vaikų elgesys.

2.2.1. Tėvų ir nepilnamečių tarpusavio santykiai kaip socialinių įgūdžių įgijimo prielaida

Tėvų įtaką vaikui lemia santykiai, susiklostę tarp tėvų ir vaikų. Santykių pobūdis priklauso nuo auklėjimo stiliaus, vaikų palaikymo, paskatinimo ar fizinių bei verbalinių bausmių naudojimo. Tėvai, kurie namuose elgiasi taktiškai, pasitiki savimi, racionaliai sprendžia socialines ir psichologines problemas, kurie skatina vaikus ginti savo interesus, bet jokia būdu nevartoti fizinės jėgos, paprastai išauklėja neagresyvius vaikus. Ir priešingai, agresyvūs vaikų tėvai skatina karingą požiūrį ir elgesį. Tokie tėvai mano, kad agresija ir žiaurumas yra tinkama priemonė spręsti bendravimo problemas. Vaikas gali agresyviai elgtis su žmonėmis, kuriuos laiko artimais ar su kuriais norėtų būti artimesnis. Toks vaikas retai suvokia savo emocijas, o tėvai, pedagogai, kiti žmonės per mažai kreipia į jas dėmesio. Agresyviai elgdami tėvai, patys to nenorėdami, moko vaikus agresyvumo (Navaitis, 1997).

Stiprūs emociniai šeimos narių ryšiai suteikia šeimai daugiau galios nei bet kuriai kitai institucijai vadovauti vaikams ir juos lavinti (Lamontagne, 1999). Elgesys, kurį toleruoja tėvai, gali būti paauglio tiesiogiai įgyjamas ir modeliuojamas. Paauglių elgesys yra kitų asmenų elgesio modelis. Nors paaugliui bendraujant su tėvais kyla nemažai prieštaravimų, vis dėlto šis bendravimas išlieka vienu svarbiausių veiksnių, turinčių įtakos paauglio asmenybei.

Tėvai, kurie bausdami vaikus tikisi sustabdyti netinkamą jų elgesį, daro didžiulę klaidą. Spręsdami savo problemas, vėliau vaikai, susidūrę su sunkumais, gali mėgdžioti tėvų elgesį. Taigi tėvai, naudodami fizines ir verbalines bausmes, rodo agresijos modelį savo vaikams. Pažymėtina, kad baudimas už agresyvų elgesį dar labiau skatina vaikų agresiją. Paprastai vaikai, bijodami bausmės, nerodo agresijos tėvams, bet tėvų elgesys gali turėti įtakos vaikų agresijai už šeimos ribų. Tokie vaikai gali pradėti smurtauti prieš ikimokyklinės įstaigos, vėliau – klasės ar net mokyklos draugus.

Tyrimais nustatyta neigiamų tėvų ir vaiko tarpusavio santykių bei vaiko polinkio į nusikalstamumą priklausomybė. Jei vaikų (priklauso nuo jų amžiaus) tarpusavio santykiai su vienu ar abiem tėvais prasti, jei vaikai mano, kad juos laiko nevykėliais, arba jie nejaučia tėvų palaikymo, tikėtina, kad jie ištrauks į nusikalstamą veiklą, bus agresyvūs savo tėvams ir bendraamžiams (Žilys, 1998).

Svarbus veiksnys, vardijant nepilnamečių nusikalstamo elgesio priežastis, yra emocinis atstūmimas, t. y. abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, vaiko sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtimis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškas bei užgaulus vertinimas ir pan. Emocinis atstūmimas gali sukelti neigiamų padarinių, tokių kaip agresija, emocinis nejautrumas, menkas savęs vertinimas, emocinis nestabilumas (Valickas, 2002).

Emocinis vaiko atstūmimas gali pasireikšti atvirai arba slapta (kai tėvai tikrąjį savo požiūrį į vaiką stengiasi užmaskuoti pabrėžtinu dėmesiu ir griežta jo elgesio kontrole), taip pat su kitomis nepageidautinomis elgesio formomis (pvz., fizine prievarta).

Emocinis atstūmimas gali sukelti neigiamų padarinių:

1. *Padidėjusią arba gynybinę nepriklausomybę.* Iš pradžių, didėjant atstūmimui, vaiko priklausomybė nuo tėvų didėja. Tačiau, stiprėjant emociniam atstūmimui, nuo tam tikro momento vaiko priklausomybės poreikis ima mažėti ir jis tampa vis labiau nepriklausomas. Pažymėtina, kad tai ne sveika, o gynybinė nepriklausomybė, padedanti apsisaugoti nuo tėvų atstūmimo.

2. *Agresija.* Agresyvios reakcijos vaikui tampa natūralia išeitimi iš nuolatinių frustruojančių situacijų, todėl ilgai agresyvumas gali tapti asmenybės bruožu. Iš pradžių pyktis ir agresija gali būti tramdomi ir pasireikšti paslėpta forma (vaizdiniuose), tačiau anksčiau ar vėliau agresija bus neišvengiama ir bendraujant su žmonėmis.

3. *Emocinis nejautrumas.* Atstumti vaikai, nepatyrę tėvų meilės, neturi tinkamo / socialiai priimtino elgesio modelio. Be to, siekdami save apsaugoti nuo papildomų psichinių traumų, bendraudami su žmonėmis, tokie vaikai, o vėliau ir jaunuoliai dažnai išlaiko didelį atstumą. Todėl ilgai jie gali tapti emociškai uždari, nesugebantys užmegzti artimų ryšių ir reikšti savo jausmų, o kartais – net apatiški ir abejingi.

4. *Menkas savęs vertinimas.* Jei tėvai – patys reikšmingiausi žmonės vaiko gyvenime – juos atstumia, jų nemyli ar negeba parodyti vaikui meilės, tai vaikai mano esą netikę ir neverti meilės. Tokiu atveju vaikai dažniausiai nuvertina save ir nepasitiki savimi.

5. *Neigiama pasaulio samprata.* Atstumti vaikai mažai ko tikisi iš gyvenimo, jų manymu, gyvenimas – tai nedraugiška, priešiška, nepatikima, nemaloni ir net žiauri aplinka.

6. *Emocinis nestabilumas.* Atstumti vaikai pradeda labai jautriai reaguoti net į nedideles kasdienes frustracijas, dėl to dar labiau komplikuojasi santykiai su žmonėmis (Nepilnamečių kriminalinė justicija, 2002).

G. Navaitis (2001) skiria trijų tipų šeimų ribas: 1) *aiškias* (palankiausios asmenybės tapsmui, jos leidžia paaugliui jausti palaikymą ir globą, iš dalies ir nepriklausomybę; tokių ribų šeimose paauglių laisvė ir jų kontrolė suderintos); 2) *rigidiškas* (šeimoms narius atskiria vieną nuo kito, kartais ir nuo aplinkos. Šios ribos suprantamos, iš anksto žinomos ir aiškios, tačiau niekada nesvarstomos ir nekeičiamos. Tokių šeimų paaugliai išmoksta

kovoti už save, bet neišmoksta derėtis ir prisitaikyti. Tokios ribos neska-
tina tėvų ir vaikų bendrauti, todėl tik krizės ir stresinės situacijos sutelkia
šeimą padėti kuriam nors jos nariui); 3) *difuziškas* (jose kiekvienas nuolat
rūpinasi kiekvienu, neaiški sistemų paskirtis. Derybos, prisitaikymas ir
santykių tobulinimas niekada nesibaigia, todėl neduoda jokių rezultatų).

Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos atliktų tyrimų
duomenimis, socialinis šeimos statusas (pvz., išsiskyrę tėvai, vaiką augi-
na globėjai) turėjo reikšmės socialinei žmogaus integracijai paauglystėje ir
jaunystėje, jo mokslo ir karjeros sėkmei, bedarbystei, saugumui ir saviver-
tei. Paaugliai iš geresnės socialinę ir ekonominę padėtį turinčių šeimų turi
geresnius bendravimo bei saugos šeimoje ir mokykloje įgūdžius, palan-
čiau vertina savo sveikatą.

*Tyrimai parodė, kad šeimose, kuriose tėvai tinkamai bendrauja su vai-
kais, paaugliai lengviau išsprendžia savo tapatumo krizę, o tose šeimose,
kur tėvai labai stipriai vadovauja ar net nuolat kontroliuoja vaikų elge-
sį, tapatumas formuojasi sunkiau. Daugelio tyrinėjusių šeimas psicholo-
gų nuomone, būtent rigidiškų ribų šeimoms dažniausiai reikia paramos
sprendžiant tarpusavio santykius, tokiose šeimose augantys vaikai ne tik
nesusiformuoja šeimos modelio, bet ir neįgyja būtinų socialinių įgūdžių, jie
stokoja pasitikėjimo ir savimi, ir aplinkiniais. Taigi socialinės sveikatos rai-
dai didžiausią reikšmę turi šeima, joje vyraujančios vertybinės nuostatos,
įsitikinimai, socialinės sveikatos saugojimo ir stiprinimo žinios, tėvų gyven-
seną, psichologinę aplinką, be abejo, įtakos turi ekonominė socialinė šeimos
būklė, ypač jei šeima yra asociali. Vaiko, jam augant, sveikatai ir gyven-
senai įtakos turi ugdymo įstaiga, bendraamžiai, visuomenės informavimo
priemonės ir kt.*

2.2.2. Neigiama šeimos aplinka kaip nusikalstamumo prielaida

Daugelio mokslininkų nuomone, nusikalstamas nepilnamečių elge-
sys formuojasi socializacijos procese, kuriame elgesio nukrypimus lemia
ir biologinės, ir socialinės priežastys. Išmoktas vaikų elgesys dažniausiai
priklauso nuo jį supančios aplinkos, taip pat nuo sėkmingo socializacijos
proceso. Pasak G. Kvieskienės (2003), socializacija – tai procesas, kurio

tikslas – perduoti visuomenės kultūrą vaikams mikroaplinkos ir makroaplinkos sąlygomis, kartu siekiama išugdyti iš kūdikio asmenybę, kuri paklustų kultūros tradicijoms ir visuomenės normoms. G. Valickas (1997) pabrėžia, kad nepageidaujamas vaikų elgesys gali atsirasti dėl įvairiausių socializacijos proceso trūkumų, kuriuos gali nulemti patys įvairiausi veiksniai: auklėjimo klaidos šeimoje, atstūmimas ir atskirtis bendraamžių grupėje, nesėkmės ir neigiamų vertinimų vyravimas mokykloje, visuomenės informavimo priemonių rodomas smurtas bei prievarta, pažintinės vaiko brandos sutrikimai ir pan. Pasak L. Broomo ir kt. (1992), vaikų socializacija gali vykti dvejopai: slopinant ar dalyvaujant – tai priklauso nuo tėvų auklėjimo pobūdžio ir elgesio su vaikais. A. Juodaitytė (2002) pabrėžia, kad bendroji vaiko raida vaikystėje ir paauglystėje, socialinė jo patirtis vėliau tampa svarbia įvairių socialinės veiklos sričių tobulėjimo bei specialių žinių ir įgūdžių įgijimo sąlyga. Neabejotinai pranašesnis yra socializacijos tipas „dalyvaujant“ (2 lentelė), nes auklėjimo tendencijos, taikant spaudimą vaikui arba jo vaikiškų bruožų ignoravimą, gali susilpninti socialinę jo brandą.

2 lentelė. Du vaiko socializacijos šeimoje tipai (pagal Juodaitytę, 2002)

Slopinant	Dalyvaujant
Bausmės už blogą elgesį	Atsidėjimas už gerą elgesį
Materialiniai apdovanojimai ir bausmės	Simboliniai apdovanojimai ir bausmės
Vaiko paklusnumas	Vaiko savarankiškumas
Bendravimas be žodžių	Žodinis bendravimas
Komandinis bendravimas	Bendravimas kaip sąveika
Socializacija, pagrindinį vaidmenį skiriant suaugusiajam	Socializacija, pagrindinį vaidmenį skiriant vaikui
Vaiko pastebėjimas, ko nori suaugęs žmogus	Suaugusiojo pastebėjimas, ko reikia vaikui

Taigi iš tiesų socializacija yra svarbi bet kokios visuomenės funkcionavimo sąlyga, viso socialinio gyvenimo esmė. Kitaip tariant, socializacija – tai procesas, kuris prasideda šeimoje, vos tik vaikui gimus, ir tęsiasi asmeniui įsitraukiant į įvairių socialinių institucijų (ikimokyklinės ugdymo

grupės, mokyklos, bendraamžių grupių, būrelių, draugijų, organizacijų ir pan.) veiklą. Taip individas yra integruojamas į visuomenę ir tampa visaverčiu visuomenės nariu. O I. Leliūgienės (1997) nuomone, socializacija – tai individo tapsmas visuomenine asmenybe.

Socializacijos procesą ir su juo susijusius kitus socialinius reiškinius tyrinėjo ir aprašė daugelis autorių. J. Vaitkevičius (1995) teigia, kad socializavimasis – žmogaus prisitaikymas prie jį supančių žmonių bendrijos. Jis reiškiasi tuo, kad žmogus, gyvendamas grupėje, visuomenėje, perima grupės, visuomenės patirtį, papročius, kalbą, elgesio manieras ir kt., t. y. žmonijos sukurtą kultūrą, ir taip tampa visaverčiu visuomenės nariu. Visuomenė pagal galimybes globoja savo narį, sudarydama jam sąlygas augti, vystytis, tobulėti, plėtoti įgimtus gebėjimus, polinkius. Socialinėje aplinkoje individai tarpusavyje sąveikauja. Ši sąveika pasireiškia veikla ir bendravimu. Socialinis žmogaus gyvenimas atsiskleidžia individualioje veikloje, per ją – jo santykiai „sistemoje subjektas – objektas“, o bendravime – „sistemoje subjektas – subjektas“ (Barkauskaitė, 2001, p. 133). Šeima – svarbiausia terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis. Nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu (Sakalauskas, 2000; Bajoriūnas, 2004). Šeima yra žmogaus, kaip asmenybės, formavimosi lopšys. Šioje mikroaplinkoje auga įpročių, charakterio, valios daigai, kurie stiprėja ir bręsta mokykloje, darbo kolektyvuose. Vienas kitą mylinčių ir gerbiančių sutuoktinių šeimoje dažniausiai palankios sąlygos augančio žmogaus individualybei atsiskleisti. Ir priešingai – amoralus šeimos fonas ugdo dvasios invalidumą, lemia nedorovingus poelgius. Tokioje šeimoje vaikas auga tarsi užprogramuotas asocialiai veiklai, nes stokojo teigiamo šeimos aplinkos pavyzdžio (Janulaitienė, 1991).

Besiformuojančią asmenybę veikia daugybė veiksnių – socializacijos institutų, turinčių ypač didelę reikšmę asmens tobulėjimo ir „augimo“ procese. V. Šlapkauskas (2004), nagrinėdamas visuomenės deviacijas, pažymi, kad šeima yra toks institutas, kuris gali padaryti ir daugiausia žalos vaiko socializacijai. L. Seliokienė (2004) šeimą apibūdino kaip miniatiūrinę visuomenę, nuo kurios darnos priklauso visos visuomenės saugumas.

Nusikaltusių nepilnamečių ugdymo bei socializacijos socialiniai veiksniai glaudžiai susiję su šeima ir bendraamžiais. Šeimos ir bendraamžių poveikis ugdytiniams dažniausiai yra tam tikri veiksniai, lemiantys jų elgesį (Šniečkutė, 2010, Snieškienė, Kuksėnaitė, 2008). Socialinės pedagogikos specialistai teigia, kad ypač svarbu žinoti nusikaltusių paauglių auklėjimo šeimoje ir gyvenimo sąlygas, materialinę jų padėtį, nes socialinė aplinka turi lemiamą reikšmę jų elgesio formavimuisi.

„Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomi nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui“ (Valstybės šeimos politikos koncepcija). Vadinasi, socialinės rizikos šeima neatlieka jai numatytų pagrindinių funkcijų, sukuria nepalankią socialinę aplinką vaiko asmenybei vystytis, todėl formuojasi asocialios asmenybės bruožai bei elgesys. Pažymėtina, kad socialinės rizikos šeimose dažnai pasireiškia vaikų nepriežiūra ir apleistumas bei smurtas, šie veiksniai turi įtakos vaikų socialinių įgūdžių ugdymuisi ir socialinei adaptacijai. Nepriežiūra ir apleistumas, kaip pažymi A. Kurienė, R. V. Pivorienė (2000), „tai ilgalaikis fizinių ir psichinių vaiko poreikių netenkinimas, dėl ko kyla grėsmė vaiko visaverčiam vystymuisi ir funkcionavimui.

Išskiriami trys apleistumo aspektai:

1. *Fizinis apleistumas* – biologinių vaiko poreikių netenkinimas: nesirūpinimas vaiko maitinimu (vaikas nuolatos yra alkanas), rengimu (vaikai neturi batų ar šiltų rūbų žiemai), fiziniu saugumu, sveikata (vaikas negauna tinkamos medicininės priežiūros, vejamas iš namų, paliekamas darželyje ir pan.);

2. *Emocinis apleistumas* – psichologinių vaiko poreikių netenkinimas, skatinimas ar leidimas vartoti alkoholį ar rūkalus;

3. *Socialinis apleistumas* – nesirūpinimas vaiko socializacija, išsilavinimu, neleidimas į mokyklą, netenkinimas vaiko socialinių poreikių, gabumų ignoravimas“.

Pažymėtina, kad vaikas, augdamas socialinės rizikos šeimoje, neįgyja socialinių įgūdžių. Tačiau ne visas problemų turinčias šeimas galime priskirti prie socialinės rizikos šeimų ir ne visos darnios šeimos gyvena be problemų, nes „tėvai nesijaučia atsakingi už savo vaikų socialinių įgūdžių ugdymą. Tėvai socialiniais įgūdžiais susirūpina tik tada, kai vaikai pradeda vartoti alkoholį, narkotikus, nesusidoroja su iškilusiomis problemomis ar jas sprendžia netinkamais būdais (agresija, užsisiklindimas savyje). Visuomenė mato pasekmes, o priežastis – stokojami socialiniai įgūdžiai“ (Daukšienė, Gudžinskienė, 2002, p. 2–6).

Todėl galima pritari faktui, kad vaikai mokosi, sekdami tėvų pavyzdžiu, tačiau daugeliu atvejų vaikų vystymasis priklauso ne vien nuo tėvų pastangų ir jų kompetencijos. Vaikas „sugeria į save“ aplinkos įspūdžius bei informaciją. Kaip teigia G. Kvieskienė (2000, p. 18), „auklėjimo klaidos bei nepalankios vystymosi sąlygos šeimoje negali tiesiogiai nulemti nei asocialaus elgesio, nei kitų elgesio sutrikimų. Tose pačiose sąlygose gali formuotis įvairios asmenybės savybės bei skirtingo kryptingumo elgesys. Taip yra todėl, kad visi aplinkos poveikiai praleidžiami per unikalų asmenybės vidinį „filtrą“, ir kiekviena asmenybė su pačia aplinka sukuria savitą santykių sistemą“. G. Navaitis ir J. Navaitienė taip pat pabrėžia, kad „tėvų, šeimos poveikio reikšmė ugdant jaunuolių asmenybę, rengiant juos savarankiškam gyvenimui, visuomenei, šeimai, darbui yra didžiulė. Praktiškai nėra nė vieno socialinio ar psichologinio paauglių ir jaunuolių elgesio aspekto, kuris nepriklausytų nuo dabartinių ar buvusių jų šeimos gyvenimo sąlygų“ (Navaitis, Navaitienė, 1990, p. 5). Mokslinėje literatūroje siūlomos įvairios šeimų, iš kurių kilę nepilnamečiai nusikaltėliai, tipologijos. Anot A. Dapšio ir A. Čepo (1998), tipinėje tradicinėje šeimoje vaikai dažniausiai nusikalsta atsitiktinai, dėl aplinkos, t. y. draugų, kitų suaugusiųjų neigiamos įtakos. Šeimoje, pasižyminčioje tam tikra struktūrine ar kitokio pobūdžio (dažniausiai kultūrine) deformacija, kriminogeninė grėsmė vaikams yra pusantrą karto didesnė negu tipinėje šeimoje (60 proc.). Šeimoje, kuriai būdinga visiška struktūrinė ir moralinė deformacija, kriminogeninė rizika vaikams yra didelė. Šio tipo šeimų Lietuvoje daugėja. Dar didesnė problema ta, kad rizikos šeimose „atsiranda“ kita rizikos šeima: kai šeimoje, auginančioje nepilnamečius vaikus, sulaukė arba net nesulaukė pilnametystės vaikai pagimdo vaikus. Neturėdami socialinių įgūdžių, jie, nors

ir labai mylėdami vaikus, nelabai gali įskiepyti jiems socialinių įgūdžių. Nepilnamečių polinkį į deviacinį elgesį gali skatinti įvairūs veiksniai. Atliekant tyrimus, reikia turėti galvoje, kad nėra vienintelio veiksnio, kuris padėtų nuspėti, kokios šeimos susidurs su nepilnamečių nusikalstamumo problema. Greičiau šių veiksnių derinys padeda įvertinti polinkį į nusikalstamumą.

Reikia pripažinti, kad Lietuvoje didžioji dalis šeimų patenka į socialinės rizikos šeimų sąrašą dėl girtavimo, tėvystės įgūdžių stokos (nepriežiūros) bei tėvų prievartos prieš vaikus (Socialinis pranešimas, 2003). Galima daryti prielaidą, kad dauguma mūsų visuomenės vaikų auga šeimose, kuriose nuolat vyrauja nepriimtinas, deviacinis tėvų elgesys. Toks tėvų elgesys ir tėvystės įgūdžių stoka lemia emocinį atstūmimą, galintį sukelti įvairius vaiko elgesio sutrikimus.

Anot V. Vaitekonienės (2002), emocinis atstūmimas vaikui gali turėti tokias neigiamas pasekmes: padidėjusią priklausomybę, agresyvumą, emocinį nejautrumą, sumenkusį savęs vertinimą, neigiamą pasaulio sampratą, emocinį nestabilumą. Prie rizikos šeimų priskiriama ir nedarni šeima. Tokiose šeimose daug dažniau vaikams modeliuojamas netinkamas elgesys, todėl tėvai nėra pavyzdys skiepijant vaikui socialiai priimtus įgūdžius (Pilekaitė-Markovienė, Lazdauskas, 2007). Remiantis sociologinio tyrimo „Delinkventai Lietuvos mokyklose“ duomenimis, daugiau nei trečdalis vaikų, pasižyminčių asocialiu elgesiu, yra iš nedarnių šeimų (Dobrynas ir kt., 2004).

I. Leliūgienė (2003) nepilnas šeimas taip pat priskiria prie socialinės rizikos šeimų, tačiau tai nėra moksliskai pagrįsta, nes nepilna šeima gali puikiai sutarti ir būti tinkamu pavyzdžiu savo vaikams. J. Litvinienė (2002) nepilną šeimą apibūdina kaip šeimą, kurioje yra vaikai, bet nėra vieno iš gimdytojų – tėvo arba motinos. Lietuvos Respublikos 2008 m. patvirtintoje Valstybinės šeimos politikos koncepcijoje nepilna šeima apibūdinama kaip šeima arba išplėstinė šeima, kurioje santuokai pasibaigus vaikai yra netekę vieno ar abiejų tėvų. Žinoma, tokiose šeimose, kur mama augina sūnus, paauglystėje jiems susitapatinti su vyru, ypač jeigu tėvas nesirūpina vaikų auklėjimu, gali būti ir yra problemiška.

Pastebėta, jog asociali atmosfera šeimose yra svarbi nepilnamečių nusikalstamumo priežastis. Nusikaltimus darantys nepilnamečiai turi psi-

chologinių – elgesio sutrikimo – problemų. Šių jaunuolių psichinė raida yra sutrikusi dėl netinkamo auklėjimo ir priežiūros šeimose, kuriose girtauja, smurtauja.

Remiantis A. Atu (2007), svarstant vaikų nusikalstamumo priežastis, reikėtų pažvelgti į vaiko, kuris nenusikalsta, savybes. Pasak autoriaus, tokių vaikų aplinka – darni arba palyginti darni šeima, kurioje vaiku tinkamai rūpinamasi, jis jaučiasi reikalingas tėvams ir mylimas. Tokioje šeimoje tėvai domisi vaiko poreikiais ir tuos poreikius tenkina. Gerai besijaučiantis ir tinkamai besielgiantis vaikas turi stiprų teigiamą ryšį su suaugusiais žmonėmis – tėvais ar globėjais. Svarbiausią šio ryšio išraišką vadintume meile. Vaikas, kuris jaučiasi saugus ir mylimas šeimoje, gerbia tėvus ir kitus suaugusius žmones bei jų nustatomas ribas. Toks vaikas neturi poreikio peržengti suaugusiųjų ar įstatymo nustatytų ribų. Kitaip yra tose šeimose, kurios nėra darnios ar palankios vaikui, nes nemoka, nenori ar negali tokios būti.

Todėl atkreiptinas svarbus dėmesys į pilną, darnią šeimą, nes kiekvienas nusikaltimas yra ilgos veiksmų grandinės padarinys. Priežastį, kodėl žmogus padarė tam tikrą nusikaltimą, galime ieškoti ir įvykiuose, kurie vyko prieš pat nusikaltimą, ir tuose, kurie įvyko daug seniau, netgi ankstyvojoje vaikystėje (Justickis, 2001).

G. Valickas (1997) pažymi, kad svarbus veiksnys yra emocinis atstūmimas, t. y. abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, vaiko sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtimis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškas bei užgaulus vertinimas ir pan. Emocinis atstūmimas gali sukelti neigiamų padarinių, tokių kaip agresija, emocinis nejautrumas, sumenkęs savęs vertinimas, emocinis nestabilumas.

Apibendrinant galima teigti, kad šeima, kaip pirminė ir pagrindinė socialinė institucija, yra atsakinga už vaiko socialinių įgūdžių ugdymą, todėl nuo gimimo svarbu vaikams skiepyti palankumą artimiesiems, draugams, mokytojams, valstybei, gebėjimą pamatyti gražius artimųjų poelgius, išmokti kultūringai elgtis visuomenėje. Taigi darni šeima yra ne tik vaiko saugumą užtikrinanti bet ir socialaus elgesio prielaida. Galima teigti, kad vaikai mokosi sekdami tėvų pavyzdžiu, kaip elgtis visuomenėje ir išsiugdyti pusiausvyrą tarp egoizmo ir altruizmo. Nedarni šeima, kurioje vaikas yra atstumiamas, kuriuo visai nesirūpinama, kuriam trūksta dėmesio ar iš ku-

rio daug reikalaujama, bet nesudaromos sąlygos ugdytis socialinių įgūdžių, formuotis socialiai priimtinių vertybinių nuostatų, yra vienas iš svarbiausių nepilnamečių nusikalstamumą lemiančių veiksnių.

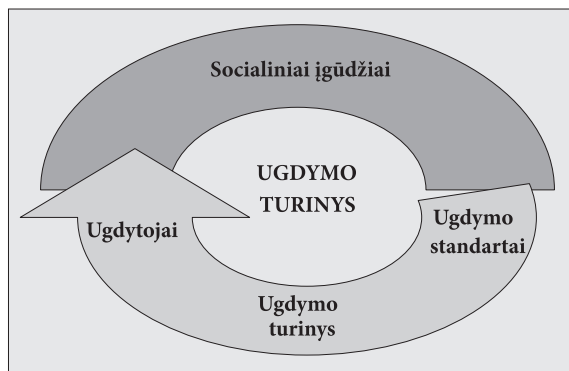
Tačiau ne visos šeimos (dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių) geba išugdyti visavertę asmenybę, prisiimančią atsakomybę už savo veiksmus, siekiančią bendrų visuomenės ir asmeninių tikslų. Todėl būtina ir kitų institucijų, turinčių įtakos socialiniam vaikų ugdymui, intervencija bei efektyvi prevencinė veikla. Viena iš tokių institucijų yra mokykla, nes vaiko asmenybei formuotis ir socialiniams įgūdžiams ugdyti svarbus tėvų, mokytojų, bendraamžių bei kitų visuomenės narių elgesys ir bendruomenėje galiojančių moralės principų laikymasis.

2.3. Mokykla kaip antras nepilnamečio socializacijos agentas

Besimokančiojo identitetui formuotis ir asmenybei bręsti svarbi ir mokykla, kurioje vyksta ir formalus, ir neformalus ugdymas(is). E. Krukauskienė, I. Trinkūnienė, V. Žilinskaitė mokyklą įvardija kaip „socializacijos veiksnių visumą, kuri apima tėvus, bendraamžius, bendramokslus, mokyklinės ir tarpmokyklinės organizacijas, formuoja jaunimo kultūrą“ (Krukauskienė, Trinkūnienė, Žilinskaitė, 2003, p. 104).

Bendrojo lavinimo mokykla yra pagrindinė švietimo sistemos grandis, kurioje mokiniai ne tik įgyja žinių, bet ir išmoksta kritiškai vertinti įvairius dalykus, adaptuotis kintančioje socialinėje aplinkoje ir ją keisti norima linkme, kultūringai leisti laisvalaikį ir ilsėtis, bendrauti su kitais žmonėmis, visapusiškai tobulėti. Ypač svarbu, kad mokykla taptų kryptingo ugdymo koordinatoriumi, padėtų mokiniams įgyti emocijų valdymo, teigiamo požiūrio į save, savo ir kitų veiklą, kitus žmones ir įvykius, atsparumą neigiamiems išorės aplinkos poveikiams, suformuotą tvirtą neigiamą požiūrį į žalingus, sveikatai kenksmingus įpročius, ugdytų nepakantumą blogiui. Ypač svarbu, kad ugdymo procesas būtų paremtas ne programa, o orientuojamas į laukiamą rezultatą – ugdytinio kompetencijas.

Socialinių įgūdžių ugdymas yra sudėtinė ugdymo turinio dalis, kurios įgyvendinimas priklauso ir nuo pačios ugdymo aplinkos, ir nuo ugdymo standartų, ir nuo ugdytojų (1 pav.).

1 pav. Socialiniai įgūdžiai ugdymo kontekste

Socialinių įgūdžių apraiškos Lietuvoje fiksuojamos jau nuo 2001 m., būtent tais metais patvirtintos ir išleistos: Socialinių įgūdžių ugdymo programa pradinė klasių mokiniams (2001), Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstaigų socialinės integracijos bei ugdymo programa (2001), kuriose mokytojai galėjo rasti pamokų pavyzdžių, kaip dirbti su mokiniu, siekiant ugdyti socialines jo kompetencijas. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas (2002) padėjo atskirų projektų iniciatyvų pagrindus, kai buvo kuriamos panašios programos, orientuotos į tam tikrų tikslinių grupių socialinių kompetencijų ugdymą (pvz., „Mokykla be narkotikų“ (2002.); „Kaip nuo narkomanijos apsaugoti „Svajonių“ mokyklą“ (2002); „Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa“ (2003, 2004); Lietuvos Respublikos minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (2007) ir kt.).

Pažymėtina, kad didžiosios dalies programų tematinė struktūra yra labai panaši – nuo savęs pažinimo, savęs vertinimo prie bendravimo, bendradarbiavimo, problemų sprendimo ir sprendimo priėmimo bei rizikos situacijų suvokimo ir jų vertinimo.

Socialiniai įgūdžiai ugdomi ne tik įgyvendinant Socialinių ir gyvenimo įgūdžių ugdymo programas, skirtas skirtingo amžiaus besimokantiejiems, prie jų ugdymo prisideda ir kitos – ir tarptautinės, ir nacionalinės Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintos programos.

Socialinių įgūdžių ugdymas pagal tarptautines programas, parengtas užsienio šalių ekspertų ir įgyvendinamas tarptautiniu lygiu („Zipio draugai“ (nuo 2000 m.); „Olweus“ programa (nuo 2008 m.); „Antrasis žingsnis“ (nuo 2004 m.); LIONS QUEST programa „Paauglystės kryžkelės“ (2005); nacionalines programas, parengtas Lietuvos ekspertų ir taikomas Lietuvos švietimo sistemoje („Socialinių įgūdžių ugdymo programa pradinių klasių mokiniams“ (2001); Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstaigų socialinės integracijos bei ugdymo programa (2001); „Mokykla be narkotikų“ (2002); „Kaip nuo narkomanijos apsaugoti „Svajonių“ mokyklą“ (2002); „Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa“ (2003, 2004); „Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programa“ (2006.); „Įveikiame kartu“ (2006); „Tiltai“ (2008.); Lietuvoje pritaikytos užsienio šalių programos.

Apibendrinant socialiniams įgūdžiams ugdyti skirtų programų analizę pažymėtina jų gausa ir įvairovė. Išskirtini šie programų panašumai: tematinis panašumas, orientacija į bendrųjų kompetencijų ugdymą, taikomų metodų panašumai. Pažymėtina, kad visos programos, susijusios su socialinių įgūdžių ugdymu, skatina geriau pažinti save, ugdytis bendravimo ir bendradarbiavimo, problemų sprendimo, sprendimų priėmimo, gyvenimo sunkumų įveikos įgūdžius, padeda suvokti rizikos situacijas, rasti racionalius sprendimus kasdienėse gyvenimo situacijose. Vadinasi, visos socialiniams įgūdžiams skirtos programos (kaip ir gyvenimo įgūdžių ugdymo programos) ugdo asmenines savybes bei socialinius gebėjimus, padedančius priimti racionalius sprendimus, kritiškai mąstyti, pozityviai bendrauti ir bendradarbiauti su jį supančia aplinka. Esminis programų skirtumas atskleidžia specifinėmis tam tikros srities programų temomis – vienos jų skirtos lavinti jaunesnių, kitos – vyresnių vaikų gyvenimo įgūdžiams, padedantiems prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis, išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis susidūrus su nuolat kintančio ir iššūkių kupino gyvenimo realijomis.

Taigi sąlygos socialiniams įgūdžiams ugdyti yra sudarytos: parengti specialistai, vykdoma daugybė programų. Integruotos programos atnaujintame ugdymo turinyje apibrėžia naują, į mokinį orientuotą ugdymo turinį, nesusietą su vienu ugdymo dalyku; aktualizuoja individo socia-

linei integracijai būtinų kompetencijų ugdymą. Be bendrųjų programų, yra sukurta, adaptuota gausybė ir formalaus ir neformalaus socialinių ir gyvenimo įgūdžių ugdymo programų, kuriose aktualizuojamas individo socialinei integracijai būtinų kompetencijų ugdymas. Todėl kyla klausimas, kodėl turėdami galimybes jaunuoliai nepriima tinkamų sprendimų, kokių socialinių įgūdžių jiems, už netinkamą elgesį atliekantiems bausmę pataisos namuose, stinga, kokių įgyja laisvės atėmimo vietose, kokios jų nuostatos gyventi socialiai.

Pažymėtina ir tai, kad mokinių pažintiniam aktyvumui ir ugdymo(si) efektyvumui turi įtakos mokytojų ir mokinių sąveika. Pasak I. Leliūgienės, palankios sąveikos formai plisti trukdo tai, kad ugdymo(si) teorija ir metodika mokyklinės klasės nenagrinėja kaip grupės ar kolektyvo. Tai lemia mažėjanti mokyklos, kaip auklėjimo įstaigos, poveikį mokiniams, kuris tiesiogiai susijęs su bendra jaunimo socializacija (Leliūgienė, 1997).

Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose organizuojamas nepilnamečių suimtųjų ir nuteistųjų užimtumas, naudinga ir tikslinga veikla. Kartu su Švietimo ir mokslo ministerija bei Kauno apskrities viršininko administracija organizuojamas įstaigoje laikomų asmenų bendrasis ir nepilnamečių nuteistųjų profesinis mokymas. Visiems nepilnamečiams privaloma lankyti socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimus ir įsisavinti socialinių įgūdžių ugdymo programą.

Taigi Lietuvoje sudarytos teisinės normatyvinės prielaidos socialiniams įgūdžiams nuosekliai ugdyti, aktualizuojama jų svarba individui. Socialinių įgūdžių ugdymas yra sudėtinė ugdymo turinio dalis, kurios įgyvendinimas priklauso nuo ugdymo aplinkos, ugdymo standartų, ugdytojų kompetencijų. Nors bendrojo lavinimo mokyklos kontekste prielaidos socialiniams įgūdžiams ugdyti yra sudarytos: parengti specialistai, vykdoma daugybė programų, tačiau problemos išlieka tos pačios: vienovės tarp šeimos ir ugdymo institucijos bei motyvacijos stoka. Socialiniams įgūdžiams ugdyti sudaromos sąlygos ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose.

2.3.1. Neigiamas mokyklos ir bendraamžių neformalių grupių poveikis socialiniams įgūdžiams ugdytis

Mokykla – tai antras nepilnamečio socializacijos agentas. Tačiau pasitaiko atveju, kai ir mokykla gali lemti jauno žmogaus nusikalstamą elgesį ar polinkį į nusikalstamą veiklą (Leliūgienė, 2003). Mokykla gali lemti, kad nepilnametis pasuks nusikalstamu keliu. Jei mokinys patiria pažeminimą, pedagogų priekaištus, jis ir pats save gali pradėti blogiau vertinti. Maža to, gali atsirasti priešiškas mokyklai ir jos aplinkai, antisuvomeniško elgesio pakraipų. Problema kyla ir tada, kai mokinys pašalinamas iš mokyklos už nusižengimus ir jis nebeturi kur dėtis (Valickas, 1997). K. Rigby (2003) pažymi, kad berniukai ir mergaitės, kurie patyrė patyčias bent kartą per savaitę, jautėsi blogai, kentėjo nuo socialinio nefunkcionalumo ir pykčio.

Problemiška ir tai, kad ne visi jaunuoliai turi galimybę įgyti aukštesnį išsilavinimą, o visuomenėje pastaruoju metu vis labiau vertinamas mokslas. Gali kilti konfliktas tarp to, kas yra vertinama visuomenės, ir realių galimybių tam pasiekti (anomijos teorija). Todėl pripažinimo gali būti bandoma siekti kitais – neteisėtais – būdais (Motiejūnas, 2003).

Dar vienas veiksnys, darantis įtaką neigiamam paauglio elgesiui – *bendraamžių grupės poveikis*. Kuo daugiau paauglys įgyja savarankiškumo („išsilaisvinęs iš tėvų“), tuo dažniau priima bendraamžių vertybes. J. Sharry (2004), rašydamas apie paauglius, pažymėdamas bendravimo su bendraamžiais reikšmę, pabrėžia, kad bendravimas su bendraamžiais yra labai svarbus ir specifinis informacijos kanalas, kuriuo paauglys sužino daugelį jam svarbių dalykų, kurių dėl kokių nors priežasčių jiems neperteikia tėvai; A. A. Reano's (2003) teigimu, bendraamžių santykiai – tai specifinis tarpasmeninių santykių būdas. Grupiniai žaidimai ar kiti bendri užsiėmimai išugdo būtinus socialinio bendravimo įgūdžius; mokėjimą paklusti kolektyvui, bet kartu nepaminti savo teisių; suderinti savo ir bendrus grupei interesus, laikytis tam tikrų, grupės nariams priimtinių taisyklių, dėl kurių susitariama. Ir, be jokios abejonės, tai specifinis emocinio kontakto būdas, nes priklausymas grupei, solidarumas, draugiški santykiai ne tik palengvina paauglio autonomiją nuo suaugusiųjų, bet ir leidžia patirti asmeniui labai svarbų emocinio pasitenkinimo jausmą.

Norėdamas pasitikėti bendraamžiais ir pelnyti jų pasitikėjimą, jaunuolis turi artimai su jais draugauti. Ilgi pokalbiai telefonu, iškylavimas grupėmis ar tiesiog buvimas drauge – visa tai rodo didėjančią norą būti artimam su savo draugais. Labai dažnai paauglių grupės nori ką nors veikti kartu, tačiau negali nuspręsti, ką konkrečiai. Pavyzdžiui, kasdien vykstant į stotį, palydimi traukiniai, vis svarstant, kad būtų labai gera kur nors visiems kartu išvažiuoti, nors dažnai tai taip ir lieka neišsipildžiusi svajonė (Suslavičius, 1995, p. 39).

Paauglių bendravimas su draugais – didi vertybė. Jis kartais būna toks svarbus ir patrauklus, kad mokymasis nustumiamas į šalį, o galimybė bendrauti su tėvais jau nebe taip vilioja. Paauglys nutolsta nuo tėvų, gyvena jau savo gyvenimą, turi savo paslaptis, apie kurias nenoriai pasakoja savo tėvams. Suaugusieji, bandantys apriboti paauglio bendravimą su draugais, susiduria su priešinimusi. Dažnai dėl to kyla konfliktai ir vieniems bei kitiems nemalonūs pokalbiai. Paauglys trokšta laisvės būdamas su draugais; savosios erdvės ir savojo laiko. „Aš pats žinau, su kuo draugauti, o su kuo ne! Nesikiškite! Tai mano reikalas“, – pareiškia paauglys, kai tėvai mėgina kaip nors pakeisti jo santykius su draugais ar iš viso uždrausti draugauti. Jis taip audringai reaguoja į kišimąsi, nes santykius su vienmečiais paauglys laiko savo santykiais: čia jis privalo ir turi teisę būti savarankiškas (Suslavičius, 1995, p. 67).

Paaugliams labai svarbu priklausyti kokiam nors grupei, būti jos nariu, veikti kartu, būti draugų mėgstamiems, pripažintiems, gerbiamiems. Vienatvė paaugliui nepakenčiama, tad jei nepavyksta susidraugauti su klasės draugais, jis ima ieškoti draugų už mokyklos ribų ir paprastai jų randa. Tai nereiškia, kad jie yra blogesni už tuos, kurie nepriėmė jaunuolio į savo ratą. Tačiau pažymėtina, kad kitų atstumtas ar klasės draugų nepriimtas vaikas labiau rizikuoja patirti neigiamą įtaką, nes, būdamas vienišas, jis ilgai draugų nesirenka ir yra patenkintas, jei tik jį priima į draugiją (Taranas, Petrunekas, 1980, p. 98). Minėti autoriai sutinka, kad paaugliui labai svarbi artimų draugų nuomonė, t. y. referentinė grupė, kurios nuomonę jis perima be jokios kritikos, aukodamas netgi savąją. Dažnai, norėdamas būti vienos ar kitos grupės nariu, jaunuolis elgiasi ne pagal savo įsitikinimus – paklūsta bendrai nuomonei ir neretai nusikalsta, pradeda vartoti kvaišalus.

Mėgstami paauglių herojai – aktyvūs draugai, siekiantys tikslo, nugalintys sunkias, beveik neįveikiamas kliūtis ir visada laimintys. Paaugliai patys pradeda tokius draugus vertinti ir nenori jų prarasti. Norėdami parodyti savo jėgą, ryžtingumą ir kartu siekdami įtvirtinti save grupės narių akyse, paaugliai gali padaryti teisės pažeidimą, pradėti vartoti narkotines medžiagas ir kt., paklusdami grupės spaudimui (Žukauskienė, 2002).

Kitas neigiamo paauglio elgesio modelis dėl bendraamžių įtakos – nepritapimas, neįsitvirtinimas paauglių grupėje. Vaikai, išsiskiriantys iš savo bendraamžių, dažnai yra atstumiami ir kuo ilgiau tai trunka, tuo didesnė tikimybė atsirasti neigiamam elgesiui. Norėdamas įtikti savo draugams, parodyti, kad jis nėra silpnėsnis ar kuo nors prastesnis, jaunuolis perima jų gyvenimo stilių, nes draugų pripažinimas ir įvertinimas jam yra labai svarbūs.

Neformalios grupės nepilnamečiui gali turėti didelę reikšmę, ypač kai jis turi problemų namuose ar mokykloje. Tokiose grupėse bendravimas vyksta su sau lygiais, požiūris į daugelį dalykų yra panašus, jos tenkina daugelį nepilnamečių poreikių, o ir patys nepilnamečiai čia jaučiasi laisviau, gali daryti tai, ką namie draudžia tėvai. Ar bus daromi nusikaltimai, ar ne, priklauso nuo grupės kryptingumo. Tokios grupės gali būti orientuotos į nusikaltimus, tačiau nepilnametis čia randa šeimos, mokyklos „pakaitalą“ ir todėl čia pasilieka (Mitchell, 1994). Grupė gali ir nebūti tiesiogiai orientuota į nusikaltimą, tačiau jos nariai nusikalsta, pavyzdžiui, neturėdami ką veikti. Padaryti nusikaltimą nepilnametį gali paskatinti ir noras įsitvirtinti neformalioje grupėje, o kai kuriose grupėse tai gali būti savo autoriteto įtvirtinimo priemonė (Piliponytė, 2003).

Priklausymas grupei padeda sušvelninti įtampą, duoda galimybę „socialiai pakilti“, leidžia patenkinti daugelį nepilnamečiui svarbių poreikių – savęs įtvirtinimo, priklausomybės, pripažinimo bei pritarimo, naujų įspūdžių, globos bei užtarimo, saugumo ir kt. Taip susidaro subkultūrinė grupė, turinti savas taisykles ir tradicijas, neretai priešingas visuomenėje vyraujančioms (Mitchell, 1994).

Pažymėtina, kad nepilnamečiai gali būti įtraukiami į neformalias grupes ir suaugusiųjų, nes nepilnametis dar neturi baudžiamajai atsakomybei atsirasti reikalingo amžiaus. Šia priežastimi gali pasinaudoti suaugusieji,

paskatindami nepilnametį imtis antisocialių veiksmų, žinodami, kad už tai jis nebus nubaustas (Motiejūnas, 2003).

Mokiniai, kurių mokymosi rezultatai yra daug blogesni nei jų bendraamžių, kiekvieną dieną nepalankiai vertinami dėl įvairių priežasčių mokytojų ir bendraamžių. Jie kaupia neigiamą patirtį ir klasėje yra atstumti arba izoliuoti. Nuolatiniai konfliktai, įtampa skatina juos ieškoti išėities, todėl asocialūs paaugliai elgiasi šiurkščiai, įžūliai, grasina, smurtauja. Atstumtieji paaugliai susiranda kitą aplinką, kurioje sulaukia pritarimo ir paskatinimo. Dažniausiai jie patenka į asocialią bendraamžių grupę, kurioje gali patenkinti savo poreikius: savęs įtvirtinimo, pripažinimo, priklausomybės, globos, užtarimo, saugumo, naujų įspūdžių ir panašiai. Kaip nurodo I. A. Spergelis (1995), kai kuriais atvejais asociali grupė atstumtiesiems paaugliams gali pakeisti netgi šeimą. Tada asociali grupė savo nariams užtikrina socialinę, emocinę ir moralinę paramą.

Mokykloje nepritampantys, mokytojų kritiškai vertinami paaugliai dažniau ieško atsvaros neformalioje grupėje, tiksliau – asocialioje ir, siekdami joje pritapti, būti teigiamai įvertinti asocialios grupės, pradedami jiems reikšmingoje grupėje elgtis vadovaudamiesi asocialiomis grupės nuostatomis, vertybėmis, taisyklėmis (pažeminimo, rangų atitikimo, atkirčio, atpirkimo ožio, agresijos nukreipimo nuo savęs, nuolaidžiavimo ir kt.). Nors asociali grupė ir priima į savo ratą prosocialios aplinkos atstumtus paauglius, jų laukia daug baisesnė kova už būvį.

2.3.2. Agresyvių paauglių socialinių įgūdžių ugdymas

Ugdyti socialinius agresyvių paauglių įgūdžius reikia tam, kad paaugliai galėtų prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, kad galėtų bendrauti ir bendradarbiauti, spręsti konfliktus arba įveikti gyvenimo sunkumus. Socialiniai įgūdžiai gali padėti užkirsti kelią įvairioms socialinėms negerovėms.

Galima išskirti dvi pagrindines darbo, keičiant agresyvių paauglių elgesį, kryptis:

1. *Orientacija į aplinkos keitimą.* Renkantis šią kryptį, stengiamasi pakeisti neigiamą elgesį teigiamu, per daug nesistengiant šalinti neigiamą

elgesį. Stengiamasi pakeisti socialinę paauglio aplinką taip, kad savo netinkamu elgesiu paauglys negalėtų pasiekti norimų rezultatų.

2. *Orientacija į paauglio elgesio keitimą.* Šiuo atveju stengiamasi pakeisti patį paauglį, jo elgesį taip, kad provokuojantys įvykiai negalėtų sukelti tokios pat stiprios reakcijos. Taip siekiama išugdyti paauglių savikontrolę. Paaugliai yra mokomi sustabdyti, nutraukti savo impulsyvų elgesį, išmokstant sau pasakyti tam tikrus žodžius: iš pradžių garsiai, vėliau tyliai. Šis metodas gali būti veiksmingai taikomas pykčiui kontroliuoti. Tai kartu su kitais lavinamais socialiniais įgūdžiais padeda paaugliams surasti tinkamesnį sprendimo būdą pyktį bei agresiją keliančiose situacijose (Hirschi, 2002; Bukeikaitė, Pruskus, 2006).

Socialinių įgūdžių ugdymo procese labai svarbus paties vaiko vaidmuo, jo ugdymasis. Socialinio vystymosi procese vaikas gali išsiaiškinti vertybes, lemiančias jo elgesį, suprasti ir įvardyti savo pranašumus bei trūkumus, įvertinti jau turimą patirtį ir numatyti tolesnius veiksmus, suvokti atsakomybę už savo elgesį.

Agresyvaus elgesio problemų sprendimas yra neatsiejama ugdymo įstaigų lavinimo programų dalis. R. Braslauskienė ir I. Jonutyte (2005) siūlo šiuos ugdymo institucijos veiklos principus sprendžiant vaikų agresyvaus elgesio problemas:

1. Sukurti saugią, neagresyvią socialinę aplinką;
2. Išsiaiškinti neigiamus reiškinius ir sukurti informavimo apie juos mechanizmą;
3. Organizuoti agresyvaus elgesio raiškos vertinimą ugdymo institucijoje;
4. Siūlyti įvairių veiklą per pertraukas;
5. Įkurti laisvalaikio kambarius ugdymo institucijoje;
6. Sukurti efektyvaus tėvų informavimo apie neigiamus reiškinius sistemą;
7. Įkurti prevencinę grupę, kuri domėtusi vaikų agresijos raiška mokykloje ir siūlytų veiksmingas priemones;
8. Įkurti bendras tėvų grupes, kurios padėtų spręsti agresyvaus elgesio problemas mokykloje;
9. Įkurti tėvų tarpusavio pagalbos grupes.

L. Bulotaitė (1996) nurodo, kad norint užkirsti kelią socialinėms negerovėms, pavyzdžiui, nusikalstamumui, agresyvumui, savižudybėms, svarbu ne tik informuoti visuomenę apie egzistuojančias problemas, bet ir imtis intervencijos priemonių nuo ankstyvo vaikų amžiaus, nes vien tik informacija negali nulemti mūsų elgesio. Dirbant su paaugliais labai svarbu ugdyti jų gebėjimą ir pasirengimą atsispirti socialiniam spaudimui, suvokti ir įveikti psichologines savo problemas. Įgyjami socialiniai įgūdžiai įgalina vaikus žinias, nuostatas ir vertybes paversti realiais veiksmais.

Įgūdžių, kuriuos reikėtų ugdyti, dirbant su agresyviais paaugliais, yra labai daug. Paminėtini svarbiausi: *sprendimų priėmimas, problemų sprendimas, kūrybiškas mąstymas, kritinis mąstymas, efektyvus bendravimas, emocijų valdymas, jausmų raiška, empatija, streso įveikimas, įgūdžiai atsisakyti, poreikių atpažinimas*. Jie padeda paaugliams tinkamai bendrauti su kitais žmonėmis, taip pat ir geriau suprasti save (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Bulotaitė, Gudžinskienė, 2004).

Ypač svarbiais agresyviems paaugliams laikytini ir savęs pažinimo, savęs vertinimo ir konfliktų sprendimų įgūdžiai (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003, 2004). Savęs pažinimas – tai gebėjimas pažinti ir įvertinti savo charakterį, geras ir blogas savybes. Tai padeda bendraujant, leidžia numatyti savo elgesį stresinėse situacijose. Tai vienas svarbiausių socialinių įgūdžių, nes, norėdami produktyviai dirbti, bendrauti ir bendradarbiauti, pirmiausia turime pažinti patys save. Žmogus, gerai pažinodamas save, tinkamai išnaudoja savo pranašumus, siekdamas geresnių rezultatų lengviau modeliuoja situacijas, savo elgesį. O žinodamas neigiamas savybes gali jas ugdyti, adekvačiai pritaikyti situacijai, išmokti jas valdyti išgyvendamas stresines situacijas (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Bulotaitė, Gudžinskienė, 2004).

Agresyvūs paaugliai yra linkę į neadekvatų savęs vertinimą. Neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę ir sudaro palankias sąlygas formuotis neigiamiems bruožams. Nuo to, kaip paauglys vertina save, priklauso jo santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas, reiklumas sau ir pan. Didinant paauglio savivertę, labai svarbu jį palaikyti, skatinti, pastebėti. Ugdant socialinius įgūdžius siūlyti vaikams įvairių užduočių, padedančių atskleisti savo teigiamas charakterio bei asmenybės savybes. Svarbu, kad paauglys žinotų, jog didelė sėkmės dalis priklauso nuo jo pa-

stangų, o ne nuo kitų žmonių vertinimo (Petruolytė, 2003; Bulotaitė, Gudžinskienė, 2004).

Konfliktai žmonių gyvenime neišvengiami, ypač tarp agresyvių paauglių. Konstruktyvūs konflikto sprendimo įgūdžiai šiems paaugliams yra ypač reikalingi. Svarbu padėti jiems suprasti, kad jų tikslas – ne nugalėti priešą, o surasti abiem pusėms priimtinas išeitis. Konfliktai konstruktyviai sprendžiami keliais etapais. Visų pirma, paauglį reikia mokyti išklaudyti oponento poreikius, taip pat išsakyti ir savuosius. Vėliau reikėtų skatinti jį ieškoti bendrų sąlyčio taškų su oponento poreikiais bei interesais. Siekiama, kad paauglys pamatytų, jog konflikto dalyviai yra partneriai, o ne priešai. Labai svarbu, kad paauglys atrastų tinkamus būdus reikšti neigiamoms emocijoms, kurios neišvengiamai kyla konflikto metu. Vertinga paauglius mokyti „aš kalbos“, kad, užuot puolęs ar kaltinęs kitą, jis išmoktų kalbėti apie savo jausmus, reikšti nepasitenkinimą ir kitus savo poreikius (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Bulotaitė, Gudžinskienė, 2004).

Išnagrinėjus mokslinius šaltinius galima daryti išvadas, kad dauguma autorių sutinka, jog ugdant socialinius agresyvių paauglių įgūdžius reikia atsižvelgti į jų poreikius, sukurti saugią aplinką, išsiaiškinti neigiamus reiškinius, veikiančius paauglių agresyvumą. Reikia ugdyti agresyvių paauglių gebėjimus bendrauti, bendradarbiauti, mokyti juos atpažinti savo poreikius, gebėjimus konstruktyviai spręsti konfliktus, mokyti priimti teisingus sprendimus arba reikšti savo jausmus. Apibendrinant galima teigti, kad socialiniai įgūdžiai suvokiami kaip pagrindiniai visavertės asmenybės raidos veiksniai, skatinantys pozityvią asmens integraciją demokratinėje visuomenėje. Akivaizdi socialinių įgūdžių būtinybė vaikui, kaip asmenybei, vystytis skatina ieškoti šių įgūdžių ugdymo šaltinio ir priežasčių, kodėl ne visi asmenys geba priimti racionalius sprendimus, konstruktyviai spręsti kasdieniame gyvenime kylančias problemas.

2.3.3. Neužimtumas kaip asocialaus elgesio ir kriminogeninės rizikos veiksnys

Statistikos departamento duomenimis, 2011 m. sausį ir gruodį kasdien suimama po 30 nepilnamečių, iš jų 4 suėmimo metu niekur nesimokė

ir nedirbo. O tam, kad formuotųsi socialiniai įgūdžiai, vaikas turi būti mokomas tikslingai ir socialiai elgtis. Kaip teigia A. Dapšys (1998), neužimtumas yra akivaizdus padidėjusios kriminogeninės rizikos veiksnys. Taip pat neabejotina, kad nepilnamečių neužimtumas turi didelę reikšmę jų asmenybės formavimuisi (Michailovič, 2001). Didėjant nedarbui, taip pat ir jaunimo, neužimtumas šiuo metu – ypač dažnas socialinėje aplinkoje reiškiny. Tai dvipusė problema. Viena vertus – įdarbinimo, kita vertus – laisvo laiko organizavimo problema. Manoma, kad nusikaltimai padaromi tada, kai turima laiko. Bet ar bus padarytas nusikaltimas, ar ne, priklauso ne vien nuo laisvo laiko turėjimo. Reikšmės turi dar ir tai, kur, su kuo, kokioje aplinkoje yra leidžiamas laikas. Nepilnamečiai neturi galimybių arba nenori išreikšti savęs kokioje nors srityje, o kartą teistiems tai ypač sunku padaryti, nes susiaurėja ir taip menkos galimybės susirasti darbą arba ištraukti į kokią nors veiklą, jei apie jo teistumą žino kiti (Motiejūnas, 2003).

Jau seniai keliama į viešumą papildomo ugdymo problemos. K. Ušinskio (1959) teigimu, reikia pasiekti, kad auklėtiniui būtų neįmanoma leisti laiką taip, kad rankos liktų be darbo, galva be minties, nes kaip tik tokiais akimirkomis genda galva, širdis ir dorovė. Todėl negalima palikti vieno paauglio pačiam apsispręsti – ką veikti laisvu laiku. Kaip kūrybingai ir turiningai jį praleisti. Tačiau, daugelio pedagogų ir psichologų nuomone, labai svarbu, kad laisvalaikio veiklos pobūdį paauglys pasirinktų pats ir laisvalaikį praleistų pagal savo norus ir pomėgius (Dapkienė, 1993). Pažymėtina, kad daugelis nūdienos papildomo ugdymo būrelių yra mokami, o susimokėti už juos gali ne kiekviena šeima. Dėl šios priežasties daugelis vaikų, ypač iš sunkiai besiverčiančių šeimų, turi menkas saviraiškos galimybes. Todėl neretai neužimtumas ir nepakankamas laisvalaikio organizavimas paskatina nepilnamečius ištraukti į nusikalstamą veiklą: 2003 m. nedirbančių ir nesimokančių vaikų ir paauglių nusikaltimai sudarė 56,6 proc. bendro nepilnamečių nusikaltimų skaičiaus (Sniečkutė, 2004).

Remiantis įvairiais informacijos šaltiniais, galima teigti, kad paaugliai savo laisvalaikį naudoja teigiamiems ir neigiamiems planams įgyvendinti. Pasak S. Dapkienės (1993), čia didžiausią poveikį daro, arba, kitaip tariant, yra kalta, socialinė aplinka, nes žmogaus „Aš“ yra jo ir aplinkos sąveika. Kad tam užkirstume kelią, reikalinga tokia veikla, kuri padėtų paaugliams atskleisti asmens prigimtyje glūdinčias dorovingąsias jėgas, verstų susi-

mąstyti, kiek daug gero, džiaugsmingo ir malonaus galėtų gauti patys ir suteikti kitiems produktyviai leisdami savo laisvalaikį.

Užsiėmimas kuo nors prasmingu, teigiama veikla padeda vaikams išvengti blogų draugijų ir veiklos. Pasitenkinimas veikla skatina save vertinti teigiamai ir visokeriopai, pozityviai tobulėti. Dažnai jaunimas kalba, kad „iš neturėjimo ką veikti padarė nusižengimus“, kad „nuobodulys veda iš proto“ ir panašiai (Socialinis ugdymas, 2002, p. 66). Nepilnamečių užimtumo problemą patvirtina ir toks faktas, kad „kas ketvirtas penktas nusi Kaltės paauglys neturi jokio užsiėmimo, nesimoko ir nedirba“ (Prevenција, policija ir visuomenė, 2006; Taylor, 2007; Robertson, 2010).

Tikslingas papildomas ugdymas ir užimtumas sudaro prielaidas socialiniams įgūdžiams įgyti. Nepilnamečių neužimtumas sudaro daug socialinių problemų. Tačiau ekonominės krizės sąlygomis ne visi tėvai gali leisti savo vaikui užtikrinti papildomą ugdymą / veiklą, kad vaikas galėtų atskleisti savo gebėjimus ir kuo nors susidomėti. Yra daug būrelių, tačiau už juos reikia mokėti. Nūdienos ekonominė padėtis nėra palanki vaikų užimtumui, nes dėl pinigų stygiaus sumažintos ne tik mokinio krepšelio, bet ir savivaldybės nusikalstamumo prevencinių programų lėšos. Valstybė turėtų daugiau dėmesio skirti neformaliajam ugdymui.

2.3.4. Neigiama visuomenės informavimo priemonių įtaka

Visuomenės informavimo priemonės – labai svarbus socializacijos veiksnys, formuojantis išorinio pasaulio sampratą, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, vertybių sistemą, be to, tai labai prieinamas ir populiarus laisvalaikio praleidimo būdas (Valickas, 1997). Vis daugiau mokslininkų, tyrinėjančių vaikų deviacinio elgesio priežastis, vieną iš jų – neigiamą visuomenės informavimo priemonių poveikį – priskiria vaiko bei paauglio vystymuisi. Teigiama, kad medijų priemonės perima vaidmenį, anksčiau priklausiusį šeimoms ir mokykloms, – jos nulemia vertybes, tikslus, elgesį. Taigi medijos atlieka ugdomąją funkciją visuomenėje.

Kokį poveikį besiformuojančiai vaiko asmenybei daro televizijos laidos ir ar jų žiūrėjimas yra tik nežalingas laiko leidimas? Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą sunku, nes tai priklauso ir nuo konkrečių laidų pobū-

džio, ir nuo vaiko susiformavimo lygio. Vaikai labiau pasiduoda televizijos laidų įtaigai, poveikiui, nes dar neturi tvirtos vertybių sistemos, sunkiai atskiria rodomą fantazijų pasaulį nuo tikrovės. Stebėdami filmų ar animacinių filmukų herojų agresiją, vaikai nesunkiai gali išmokti, o vėliau ir sėkmingai panaudoti agresyvaus elgesio formas (Navaitis, 2001).

Kaip rodo daugelio tyrimų duomenys, agresyvaus turinio filmų žiūrėjimas (ypač pakartotinis) skatina didėjančią asmenų agresyvumą. Jie labiau linkę naudoti agresiją sprenddami konfliktus ir vertina ją kaip veiksmingą priemonę. Be to, demonstruojama prievarta gali padidinti vaiko abejingumą smurtui realiomis sąlygomis. Jei vaikas dažnai mato, kaip jo mėgstamas TV filmų herojus pasiekia tikslą smurtaudamas ir agresyviai elgdamasis, jis gali padaryti išvadą, jog agresija yra tinkamas įvairių problemų sprendimo būdas. Jeigu TV laidų skatinama agresija dar padeda pasiekti ir teigiamų rezultatų kasdienėje vaiko veikloje, tai agresyvios reakcijos gali įsitvirtinti jo elgesyje ir išlikti ilgą laiką po to, kai jis stebėjo smurtą. Pvz., 8–9 metų vaikų įprotis žiūrėti smurtines TV laidas yra susijęs su šių tiriamųjų asmenine agresija po 10 metų (Choen, 1998). Kartu reikia pasakyti, jog matomo smurto bei agresyvaus vaikų elgesio ryšiui turi įtakos ir šie veiksniai: šeimoje vyraujantis nekontroliuojamas TV laidų žiūrėjimas; ilgalaikis smurtinių programų žiūrėjimas mokykliniame amžiuje; tėvų pabrėžiama fizinė jėga kaip drausmės palaikymo priemonė; mažas vaizduotės, žinių troškimo ir kūrybingumo skatinimas šeimoje.

G. Navaitis (2001) teigia, kad daug laiko prie TV ekrano praleidžiantys vaikai išmoksta naujos agresyvaus turinio technikos ir ją panaudoja. Toks šių vaikų elgesys atriboja juos nuo bendraamžių ir vėl sugrąžina prie TV ekranų. Agresyvesni vaikai labiau linkę fantazuoti apie agresiją ir smurtą, žiūri daugiau TV laidų, propaguojančių prievartą, agresiją ir smurtą, ir tai skatina juos elgtis dar agresyviau.

Pažymėtina, kad per televiziją matomas smurtas nepilnamečiams turi poveikį, kuris gali pasireikšti didesniu smurtavimu, smurtiniais nusikaltimais, agresyvių nuostatų bei elgesio išmokimu, sumažėjusiu jautrumu, smurto subkultūros propagavimu ir panašiomis formomis (Kiškis, 2004). Tačiau labai svarbu, kaip žiniasklaida pateikia informaciją apie nusikaltimus, juos padariusius asmenis, nes, turėdama plačią auditoriją, ji formuoja nuomonę apie tuos žmones. Tada jiems ypač sunku pritaipyti visuo-

menėje, o nesugebėdamas pritapti nepilnametis gali nusikalsti dar kartą. Vyraujanti nuomonė yra ta, jog žiniasklaidoje publikuojamas smurtas, žiaurumas neigiamai veikia jaunas asmenybes ir jie, pasidavę socializacijos procesui, tampa „telekryptiniai“, t. y. aplinkiniams priešiški, nejautrūs ir žiaurūs. Vadinasi, žiniasklaidos priemonės padeda suformuoti ir įtvirtinti paauglių sąmonėje nuostatą, kad žiaurumas, agresyvumas ir jėga yra veiksmingiausi tarpasmeninių santykių reguliatoriai (Leliūgienė, 2002).

Taigi galima teigti, kad tarp vaikų agresyvaus elgesio ir smurtinių TV laidų žiūrėjimo formuojasi cikliška tarpusavio sąveika, kuri gali nulemti ilgalaikes pasekmes bei skatinti nepageidautinų asmenybės elgesio formų įsitvirtinimą.

Apibendrinant šį skyrių reikia pažymėti, kad visi jame paminėti socialiniai veiksniai veikia kiekvieną vaiką / paauglį, jo socializacijos sėkmę ar polinkį į nusikalstamumą. Socialiniai veiksniai lemia nepilnamečio gebėjimą prisitaikyti aplinkoje, priimti socialius sprendimus ir atsakyti už jų padarinius. Psichologiniai, asmeniniai, socialiniai, ekonominiai veiksniai yra reikšmingi ir artimai susiję, lemia asmenybės socializacijos ypatumus. Nusikalstamo elgesio vaikai dažniausiai išmoksta asocialiose šeimose, kuriose vyrauja asocialios elgesio normos ir vertybės, o teigiamas elgesys ignorojamas, taip pat bendraudami su bendraamžiais kriminogeniškose neformaliose paauglių ar nusikaltėlių grupėse. Patirta netinkama kontrolė ar jos nebuvimas šeimoje, nesėkmės mokykloje, bendraamžių atstūmimas skatina paauglį susirasti asocialią grupę. Kuo ilgiau paauglys dalyvauja nusikalstamoje asocialios grupės veikloje, tuo labiau jis atitrūksta nuo prosocialios aplinkos: šioje grupėje perima asocialias vertybes ir elgesio normas, įpranta savo poreikius tenkinti nusikalstamais būdais, įgyja ir asocialių įgūdžių bei vertybinių nuostatų ir jas įtvirtina.

3. ASOCIALUS VAIKŲ ELGESYS KAIP SOCIALINĖS ATSKIRTIES PASEKMĖ

Pasak G. Kvieskienės (2003), socializacija yra procesas, kurio metu visuomenės kultūra mikro- ir makroaplinkos sąlygomis perduodama vaikams, siekiant formuoti iš kūdikio individualybę, paklūstančią tam tikros kultūros tradicijoms ir socialinėms normoms. Tik gyvendamas visuomenėje, elgdamasis pagal visuomenėje priimtinas normas, žmogus gali išsiugdyti fizines, protines, dvasines galias, tapti visavertis. Socialumas kiekvienam žmogui būdingas jau nuo pat gimimo ir trunka visą gyvenimą. Svarbiausia individo socializacija prasideda šeimoje, t. y. nuo kultūrinio, socialinio, psichologinio klimato šeimoje. Pažymėtina, kad nuo šeimos narių santykių priklauso ir pirminė socializacija, kuri gali lemti tolesnį individo, kaip asmenybės, gyvenimą. Socializacija veikia vaiko įsivaizdavimą apie patį save, kitaip sakant, vaikai įgyja tam tikrų bruožų, kurie atitinka jų lytį apibrėžtos visuomenės viduje. Socializacijos procesas augančiai asmenybei yra nenutrūkstamas, vaikas socializuojasi ne tik šeimoje, bet ir kieme bei gatvėje. Kriminologijos ir sociologijos literatūroje teigiama, kad rizikos grupei priklauso žmonės, kuriems būdingi neigiami asmenybės bruožai ir kurie yra patekę arba linkę patekti į kriminogeninę situaciją (Kudriavcev, 1998).

Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001 m. gegužės 10 d. įsakymu Nr. 194 patvirtintos Nepilnamečių reikalų policijos pareigūno tarnybinės veiklos instrukcijos 5.3 punkte nustatyta, kad priklausančiais rizikos grupei laikomi vaikai, dėl įvairių priežasčių pažeidžiantys įstatymus, valkataujantys, elgetaujantys, nelankantys mokyklos, patyrę fizinį ar psichinį smurtą, turintys pedagoginių ar psichologinių problemų, gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis.

Rizikos grupės vaikus apibūdina ir 2002 m. sausio 18 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. 64 patvirtintų Šalies vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų organizavimo ir

finansavimo 2002 m. tvarkos 4.1 punkto nuorodoje pateikta socialiai ir pedagogiškai apleistų vaikų samprata: tai vaikai, padarę nusikaltimų ar kitų teisėtvarkos pažeidimų; beglobiai, vaikataujantys, elgetaujantys, nelankantys mokyklos, asocialių šeimų ir kiti gatvės vaikai; vaikai, gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis; vaikai, patyrę fizinį, emocinį ir seksualinį smurtą; vaikai, vartojantys alkoholį, psichotropines, toksines bei narkotines medžiagas; vaikai, turintys pedagoginių, psichologinių ir socialinių problemų.

Nepilnamečio priklausymą rizikos grupei lemia daug aplinkybių, pirmiausia – neigiamos gyvenimo ir auklėjimo sąlygos. Vieni svarbiausių – antivisuomeninis tėvų elgesys, tėvų alkoholizmas, nervų ir psichinės ligos, žemas šeimos kultūros lygis, paauglio neturėjimas namų ir nuolatinės gyvenamosios vietos, paauglio orumo žeminimas namie, mokykloje arba darbe, paauglio nebaudžiamumas, t. y. amoralaus ar neteisėto elgesio faktų skatinimas arba nuslėpimas, mokymas ir auklėjimas vaikų namuose ir pan.

Kitos aplinkybės, lemiančios nepilnamečių priklausymą rizikos grupei, – tai neigiamos asmenybės ir elgesio ypatybės: anksčiau padaryti teisės pažeidimai, siauras interesų ir poreikių ratas, perdėtas savo asmenybės vertinimas, neigiamas požiūris į dorovines vertybes, piktumas, šurkštumas, kerštingumas, abejingumas kitiems žmonėms (taip pat ir artimiems), girtuokliavimas, narkotikų vartojimas, azartiniai lošimai, bėgimas iš namų ar auklėjimo įstaigų, ankstyvi lytiniai santykiai, įprotis savintis svetimą turtą, smurtas prieš silpnus draugus (Ignatovičienė, Žukauskienė, 1999).

Mokslinėje literatūroje visuomenės taisyklių netenkinančiam elgesiui apibūdinti yra vartojamos įvairios sąvokos: „nevisuomeniškas“, „asocialus“, „deviacinis“, „antisocialus“, „antivisuomeniškas“, „nusikalstamas“, „kriminalinis“, „amoralus“, „delinkventinis“ elgesys ir kt.“ (Leliūgienė, 2002, p. 65). G. Valickas teigia, kad asocialaus elgesio sąvoka yra pati plačiausia ir apima visus nukrypimus nuo vyraujančių socialinių normų. „Asocialus elgesys – tai tokie poelgiai arba visuma poelgių, kurie pažeidžia konkrečioje socialinėje struktūroje priimtas teisės, moralės normas ar egzistuojančias tradicijas ir papročius“ (Valickas, 1997, p. 7–13). R. Žukauskienė, plačiai nagrinėjanti asocialaus elgesio ypatumus, teigia, kad „asocialus elgesys pasireiškia labai įvairiomis formomis, tačiau dažniausiai būna

susijęs su visuomeninių normų, taisyklių pažeidimu ir veiksmais, nukreiptais prieš kitus asmenis“ (Žukauskienė, 2006, p. 191).

Asocialaus elgesio apraiškas galima pastebėti jau vaikystėje. Elgesio nukrypimai vaikystėje gali pasireikšti labai įvairiai – „melavimu, nepaklusnumu, agresija, dykinėjimu (t. y. pamokų praleidinėjimu), bėgimu iš namų, paauglystėje – narkotikų vartojimu, padeginėjimu, vandalizmu, vagystėmis ir žiaurumu, prievarta kitų žmonių atžvilgiu“ (Žukauskienė, 2006, p. 191).

Asocialaus elgesio formos labai įvairios, todėl sąvokos, nusakančios šiuos elgesio nukrypimus, vartojamos labai įvairios, viena iš jų yra deviacija. Deviacinis elgesys yra sudedamoji asocialaus elgesio dalis. „Deviacija – elgesys, laikomas peiktinu, netoleruotinu arba pažeidžiančiu socialines normas“ (Leliūgienė, 2002, p. 65). Autorė teigia, kad deviacija yra pagrindinė sąlyga tolesnei vaiko socialinei dezadaptacijai atsirasti, ir išskiria pagrindines vaikų kategorijas, kurioms gresia toks statusas:

1. Mokyklinio amžiaus vaikai, kurie nelanko mokyklos;
2. Vaikai našlaičiai;
3. Socialiniai našlaičiai;
4. Paaugliai, įvykdę tam tikrus teisinius pažeidimus (Leliūgienė, 2002).

Galima sakyti, jog šios kategorijos glaudžiai susijusios su anksčiau aptartais veiksniais, lemiančiais vaikų socialinę atskirtį ir darančiais poveikį tolesnei vaiko, kaip asmenybės, raidai ir gyvenimui demokratinėje visuomenėje, taip pat paskatinti deviacinio elgesio atsiradimą. „Nepageidautinas elgesys gali atsirasti dėl įvairių socializacijos proceso trūkumų arba dėl desocializuojančių poveikių. Tiesioginius, desocializuojančius poveikius asmenybė patiria aplinkoje, kur yra demonstruojamas asocialus elgesys, vyrauja asocialios elgesio normos ir vertybės, kur asocialūs poelgiai patiprinami, prosocialūs – ignoruojami arba smerkiami“ (Valickas, 1997, p. 14–15). Vadinasi, vaikas, augdamas nepalankioje socialinėje aplinkoje, patirdamas socialinę atskirtį, dažnai tampa socialiai dezadaptuota, asocialiai besielgiančia asmenybe, negerbiančia suaugusių žmonių, visuomenėje nusistovėjusių normų, papročių ir kultūros (Vaicekauskienė, 2002; Monkevičienė, 2003; Lawrence, 2007).

Pažymėtina, kad asocialus elgesys apima daugybę sąvokų, todėl vertėtų išskaidyti ir panagrinėti konkrečių asocialaus elgesio formų apibrėžimus. Vienas iš jų – deviacijos reiškinys, jis yra nevienalytis ir apima tokias sąvokas kaip deviacinis, delinkventinis bei kriminalinis elgesys. *Deviacinis elgesys* – „tai vienas iš deviacijos pasireiškimo būdų, susijęs su tam tikrą amžių (paauglystė, suaugusieji) atitinkančių socialinių elgesio normų ir taisyklių, būdingų tam tikriems mikrosocialiniams santykiams (šeimos, mokyklos), pažeidimu ir laužymu“ (Leliūgienė, 2002, p. 67). Dėl šių elgesio bruožų deviaciškos elgsenos vaikas gali būti apibūdinamas kaip nevisuomeniškas, abejingas visuomeniniams santykiams ar kenkiantis visuomenei asmuo. Manoma, kad pagrindiniai tokio elgesio bruožai yra agresyvumas, nesąžiningumas ir amoralumas. Socialinės deviacijos teorijų atstovai „Diurkheimas E., Mertonas R. išskiria pagrindinius veiksnius, sąlygojančius įvairias deviacijos apraiškas visuomenėje: žemas visuomenės bei jos narių sąmoningumo lygis, žemas dorovingumas, blogai ar nepakankamai išvystytas žmonių socialinio elgesio reguliacinis mechanizmas bei nepakankamai suformuotas visuomenės smerkiamas negatyvus požiūris į asmenis, pažeidusius tam tikras moralines ar teises normas“ (Leliūgienė, 2002, p. 67–75). N. Janulaitienė (1991) teigia, kad deviacinis elgesys iš dalies yra vaikų pedagoginio apleistumo rezultatas, t. y. kai dėl auklėjimo stokos ar ugdymo proceso trūkumų atsiranda vaiko veiklos ir elgesio nukrypimų nuo normos. Čia pedagoginis apleistumas suvokiamas plačiąja prasme kaip ydingo, klaidingo auklėjimo šeimoje, mokykloje ar visuomenėje pasekmė. Nepakankamai atsakingai arba neteisingai šeimoje ir mokykloje auklėjami vaikai (pedagogiškai apleisti) tampa nepajėgūs vykdyti naujus socialiai vertingus reikalavimus, kuriuos kelia visuomenė ir mokykla, atsilieka nuo vienmečių dorovine bei kultūrine raida – elgesys nukrypsta nuo tam tikrų normų, vyksta nepageidaujama socializacija ir pan. (Leliūgienė, 2002, p. 76). Todėl galima daryti išvadą, kad deviacinio elgesio sampratai įtakos turi sociokultūrinis kontekstas, vieta ir laikas. Deviacija yra ne tik pedagoginė, bet kartu ir socialinė problema, verčianti ieškoti veiksmingų priemonių nepageidaujamo elgesio apraiškoms sustabdyti.

Neretai antisocialus (asocialus) elgesys tapatinamas su *delinkventiniu elgesiu*. „Teisinėje literatūroje delinkventinis elgesys vertinamas kaip

įstatymų pažeidimas“ (Žukauskienė, 2006, p. 37). Delinkventinio elgesio sąvoka dažnai minima psichologinėje ir pedagoginėje literatūroje bei pašižymi tuo, kad ji vartojama tik kalbant apie vaikus ir paauglius (Paulauskas, 1988). Delinkventinį elgesį galima apibūdinti kaip psichologinį polinkį arba tendenciją pažeisti egzistuojančias elgesio normas. Delinkventinis elgesys – tai smulkūs nusižengimai, moralinių elgesio normų pažeidimai, kurie nesukelia didelio pavojaus ir nepadaro didelės žalos (pvz., tai gali būti nedrausmingas, konfliktiškas elgesys, epizodiškas alkoholio vartojimas, bėgimas iš pamokų ir pan.). „Delinkventai – tai padidintos rizikos vaikų ir paauglių grupė, kurių atžvilgiu taikomos visuomeninio poveikio priemonės“ (Valickas, 1997, p. 13). R. Žukauskienė, remdamasi tyrimais, teigia, kad „delinkventinis elgesys yra dažnas paauglių tarpe ir laikomas neperžengiančiu paauglio normalaus eksperimentinio pobūdžio elgesio ribų, todėl dažniausiai neišlieka ilgam laikui“ (Žukauskienė, 2006, p. 38). Tačiau kuo ilgiau žmogus pažeidinėja egzistuojančias elgesio normas, tuo labiau didėja elgesio nukrypimų laipsnis, todėl formuojasi kriminalinis elgesys (Šadrakova, Pruskus, 2007).

Kriminalinis elgesys apibūdinamas kaip „neteisėti, pažeidžiantys įstatymus veiksmai, už kuriuos gresia atitinkama teisinė atsakomybė bei gali būti iškelta baudžiamoji byla pagal atitinkamus baudžiamojo kodekso straipsnius. Kriminalinis elgesys siejamas su nelegalia veikla, tokia kaip smurtas, vagystės, narkomanija“ (Leliūgienė, 2002, p. 67). Kriminalinis elgesys – asocialaus elgesio kulminacija, sunkiausia netinkamo elgesio forma, daranti žalą ir asmenims, ir demokratinei visuomenei.

Taigi asocialus elgesys, apimantis tokius elgesio nukrypimus kaip deviacinis, delinkventinis ir kriminalinis elgesys, suvokiamas kaip visuomenėje nusistovėjusių normų, vertybių nepaisymas, veikla, kurios metu nukenčia asmenys, bendruomenė ar valstybė. Dažniausiai asocialus elgesys grindžiamas neigiamais vertinimais ir subjektyvumu. Pagrindinė asocialaus elgesio atsiradimo priežastis – socialinė aplinka, kurioje vaikas vystosi kaip asmenybė, kaip demokratinės valstybės pilietis, turintis savus poreikius, lūkesčius ir pareigas. Tačiau pažymėtina, kad vis didesnė dalis asocialiai besielgiančių paauglių dažniau pabrėžia savo teises ir visai nenori girdėti apie pareigas. Taigi vaikas, augdamas asocialioje aplinkoje, negerbiančioje visuomenėje egzistuojančių normų, kultūros, tampa asocialia asmenybe, neprisiimančia

pareigų ir neleistiniais būdais siekiančia sau naudoti kitų visuomenės narių sąskaita.

Socialinė atskirtis – socialinis procesas, neigiamai veikiantis šeimos, vaiko, bendruomenės ir valstybės gyvenimą. Minėtas reiškinys pasireiškia labai plačiai ir yra glaudžiai susijęs su asmens patiriamu skurdu, riboja prigimtines žmogaus teises ir laisves. Vaikas, augantis socialiai nepalankioje aplinkoje bei patiriantis socialinę atskirtį, dažnai įgyja asocialios asmenybės bruožų, patenka į socialinės rizikos asmenų grupę ir tampa nepageidaujama demokratinės visuomenės dalimi, nuo jo šalinasi, jį ignoruoja / atstumia kiti visuomenės nariai kartu sukurdami sąlygas elgtis nusikalstamai.

Išnagrinėjus socialinių įgūdžių ir socializacijos proceso svarbą asmenybės raidai bei socialinei adaptacijai, teigtina, kad socialinių įgūdžių ugdymas tampa svarbiu veiksniu, siekiant socializuoti socialiai pažeistą vaiką, nes padeda išvengti įvairių deviacijos apraiškų tolesniame individo elgesyje, kadangi asocialaus elgesio priežastis yra neigiama socializacija. Vadinasi, vaiko pozityvios socializacijos veiksnys – socialiniai įgūdžiai, įgyjami bendraujant, tiesiogiai sąveikaujant su išoriniu pasauliu – taip formuojasi asmenybė, gebanti tapti visaverčiu bendruomenės nariu. Kadangi socialiniai vaiko įgūdžiai formuojasi bendraujant su socialine aplinka, būtina įvertinti, kokios institucijos lemia vaiko tapsmą visaverte asmenybe.

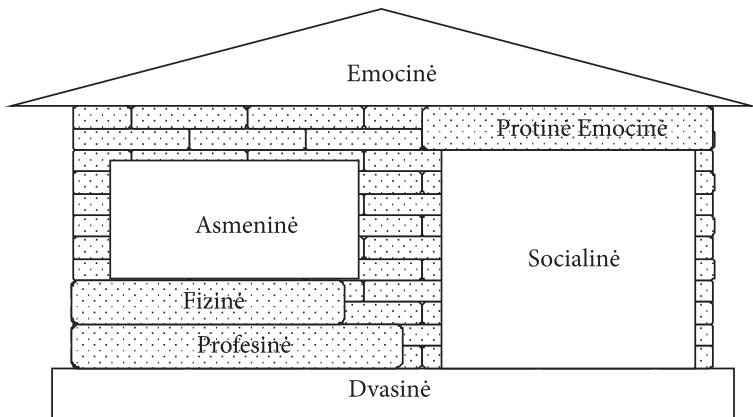
4. SVEIKATOS IR SOCIALINĖS SVEIKATOS SAMPRATA

4.1. Sveikatos sąvoka, jos raida

Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) 1948 m. pateikė tokį sveikatos apibrėžimą: „Sveikata – tai visiška fizinė, dvasinė ir socialinė gerovė, o ne tik ligos ar negalavimų nebuvimas“. Jis dažniausiai vartojamas ir iki šiol. Mūsų šalyje sveikatos sąvoka bėgant metams kito. Nepriklausomoje Lietuvoje sveikata buvo traktuojama kaip viena iš esminių žmogaus vertybių. Sovietmečiu daugiausia dėmesio, kalbant apie žmogaus sveikatą, buvo krepiama (skiriama) fizinei sveikatai. Netgi kursai mokyklose „Asmens higiena“, aukštosiose mokyklose „Vaiko fiziologija ir higiena“, „Moksleivio anatomija ir fiziologija“ rodo, į ką buvo orientuojamasi, kas buvo laikoma svarbiausiais dalykais ugdant sveikatą. Taigi ilgą laiką vyravo nuostata, kad jeigu darniai funkcionuoja mūsų kūnas, visos organizmo sistemos, vadinasi, esi sveikas. Apie socialinę ir dvasinę sveikatą buvo mažai kalbama. Sirgti psichine liga ar turėti emocinės sveikatos problemų būdavo gėdinga. Kaip pažymi V. Gudžinskienė (2007), atgavus nepriklausomybę 1990 m. Lietuvoje pamažu keičiasi sveikatos sąvokų vartoseną, drąsiau kalbame apie dvasinę, socialinę sveikatą, jos stiprinimą. Kita vertus, nelaimingų vaikų ir savižudybių skaičius rodo, kad dvasinei ir socialinei sveikatos sričiai skiriama per mažai dėmesio. Pastaruoju metu, kintant požiūriui į ugdymą, keičiasi ir sveikatos samprata, sveikatą imama vertinti platesne (holistine) prasme. Ji suprantama kaip visuma, susidedanti iš viena nuo kitos priklausančių sričių: emocinės, fizinės, protinės, socialinės, asmeninės, dvasinės ir profesinės. Jei kas nors nutinka vienai sričiai, neišvengiamai paveikiama ir kita. Kiekvieną sritį reikia suvokti kaip visumą. Todėl sveikatą galima vaizduoti kaip namą, kurio pamatai, sienos, durys, langai ir stogas atitinka sveikatos sritis: emocinę, fizinę, protinę, socialinę, asmeninę, dvasinę ir profesinę (2 pav.).

Emocinė sveikata – tai žmogaus gebėjimas suprasti savo jausmus ir išmokti pagrįstai juos reikšti. Žinodami, ką galvojame apie save ir apie kitus žmones, mes galime išreikšti savo jausmus taip, kad ir kiti juos suprastų. Labai svarbu, kad kitiems žmonėms suteiktume ir iš kitų žmonių patirtume kuo daugiau gerų jausmų, nes tik taip galime užtikrinti savo ir kitų žmonių gerą emocinę sveikatą. Būdami emociškai sveiki, sugebėsime pasiekti tikslą, mylėti, jaustis laimingi, energingi ir kupini gyvenimo džiaugsmo, galėsime darniai gyventi su savimi.

Iki paauglystės svarbu padėti vaikui suprasti psichologinius sveikatos ugdymo aspektus, ugdyti ir tobulinti bendravimo įgūdžius, mokyti tinkamai elgtis konfliktinėse situacijose ir tobulinti jau įgytus įgūdžius, padedančius stiprinti emocinę, socialinę sveikatą, įdiegti supratimą, kad svarbu laikytis ne tik taisyklių, bet ir susitarimų, derinti poreikius, norus ir galimybes bei paisyti ne tik savo, bet ir šalia esančiųjų poreikių ir norų, gebėti darniai sutarti su kitais: šeimoje, bendraamžių grupėje ir kt. Dirbant su paaugliais, gvildenant emocinę sveikatą, ypatingą dėmesį reikėtų skirti savigarbos ir pasitikėjimo savimi ugdymui, geranoriškiems tarpusavio santykiams, mokyti spręsti kylančias problemas, padėti suprasti, kada asmeniui reikia pagalbos, kaip jos siekti ir kur jos ieškoti. Aptariama draugystės ir ištikimybės prasmė. Jaunystėje svarbu padėti vaikui ugdytis gebėjimą nagrinėti ir vertinti savo emocinę būklę ir elgesį, kontroliuoti save, supažindinti su galimais emocinės sveikatos sutrikimais ir jų prevencija.

2 pav. Sveikatos sritys

Fizinę sveikatą lemia geras mūsų kūno ir visų organizmo sistemų funkcionavimas. **Protinę sveikatą** susijusi su būdais, kuriais mes renkame informaciją iš įvairiausių šaltinių ir gebame ta informacija pasinaudoti. Gerą protinę sveikatą nusako gebėjimas nusistatyti tam tikro (konkretaus) laikotarpio prioritetus, gebėjimas išsikelti tikslus ir kryptingas tikslo siekimas bei jautimasis laimingu siekiant tikslo, neprarandant energijos ir gyvenimo džiaugsmo (Gudžinskienė, 2007).

Svarbu, kad iki paauglystės asmuo jau suprastų dienvakšę, ypač miego, svarbą, gebėtų pasirinkti jo amžiaus ypatumus atitinkančius žaidimus, konstruktorius ir kt. Taigi būtų įgiję veiklos ir turiningo poilsio leidimo įpročių. Paauglystėje pabrėžtini paros bioritmai ir dienvakšė. Aptariami būdai mažinti nuovargį ir vengti pervargimo. Jaunystėje pabrėžiamas pervargimo pavojus, jo požymiai. Tobulinami mokymosi ir laisvalaikio derinimo įgūdžiai ir įpročiai. Tačiau A. Zaborskis, A. Raskilas (2011) pabrėžia, kad ir fizinio aktyvumo, ir su fizine sveikata susijusių sveikatos rodiklių duomenys prastėja.

Socialinė (visuomeninė) sveikata susijusi su mūsų, kaip visuomenės narių, požiūriu į save. Tai žmogaus gebėjimas prisitaikyti prie visuomenės ar socialinės grupės, kuriai jis priklauso. Ji atspindi mūsų santykius su žmonėmis, t. y. su tais, su kuriais bendraujame: šeimos nariais, bendradarbiais, draugais. Greitai kintančiame pasaulyje, esant didžiulėms galimybėms išvykti ne tik dirbti, studijuoti, bet ir mokytis į kitas šalis, gebėjimas greitai prisitaikyti prie naujos aplinkos, naujos socialinės grupės įgauna vis didesnę reikšmę jau mokykliniame amžiuje, nes tik būdami visuomeniškai sveiki ugdytiniai galės pasinaudoti mokslo / studijų ir kitomis jiems teikiamomis galimybėmis.

Geros socialinės mokinio sveikatos kriterijai yra: socialinis adaptyvumas, t. y. gebėjimas prisitaikyti, socialinis lankstumas, socialinis pasitenkinimas, socialiai dinamiškas elgesys (amžių atitinkanti socialinė raida, priklausomai nuo amžiaus asmuo gali atlikti pagrindines veiklas), socialinių ir kultūrinių normų laikymasis (socialinis pasiruošimas, socialinės žinios ir socialinė patirtis, socialinė kultūra, socialinė gerovė), pakankamas kultūrinio išprusimo lygis (išsiauklėjimas, mandagumas, socialiai priimtinos vertybinės orientacijos ir požiūris, teigiamas asmens kryptingumas), socialiai priimtini poelgiai (socialinis elgesys, stilius, sveikas gyvenimo būdas,

sveika gyvensena, elgesio sutrikimų neturėjimas), gebėjimas apsispręsti ir priimti socialiai priimtinius sprendimus, teigiamas ir adekvatus savęs vertinimas, gebėjimas reflektuoti savo elgesį (svarbių asmeninių savybių, padedančių kontroliuoti save, susiformavimas, empatiškumas).

Socialinė mokinių sveikata, atsižvelgiant į atliktos mokslinės analizės kriterijus, gali būti vertinama kaip prasta socialinė sveikata ir pasireikšti: *desocializuojančiu elgesiu* (negeba elgtis socialiai adaptyviai, t. y. pasireiškia socialine psichologine dezadaptacija, pasyvia gyvenimo pozicija, nestabiliu, savęs nekontroliuojančiu elgesiu. Prastos socialinės sveikatos asmenims trūksta savikontrolės įgūdžių; pasižymi *asocialiai dinamišku elgesiu* (nepasitenkinimas socialiniu lygiu, asmeninio vystymosi / tobulėjimo disharmonija); *nenormatyviais poelgiais / deviaciniu elgesiu* (dažnas nuo normų nukrypstantis elgesys, padidėjęs nusikalstamumas, taip pat būdingi patocharakterologiniai nuokrypiai); *asmeniškai destruktivių elgesiu* (antisocialios asmenybės orientacijos, negebėjimas kontroliuoti savęs ir valdytis, išsikelti tikslų, neturėjimas įgūdžių, padedančių siekti tikslo). Socialinę vaiko sveikatą lemia *socialiai destruktivus tėvų elgesys* (socialinis apleistumas, socialinės gerovės sąlygų nesukūrimas) ir nepakankamas pedagogų dėmesys socialiai apleistiems vaikams, t. y. *pedagogiškai destruktivus elgesys* (pedagoginis apleistumas, elgesys ne pagal pedagoginės etikos normas) (Pristupa, 2007).

Gerą socialinę paauglio sveikatą palaikyti padeda išsiugdyti bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiai. Ypač pabrėžtini: gebėjimas reikšti savo jausmus verbaliai ir neverbaliai, tolerancijos įgūdžiai, valios sukaupimas, gebėjimas būti drauge, bendrauti ir bendradarbiauti su skirtingų pažiūrų žmonėmis bei atsispirti bendraamžių spaudimui. Jaunystėje tobulinami įgyti įgūdžiai, ypatingas dėmesys skiriamas streso įveikimo būdų įgūdžiams ugdyti.

Asmeninė sveikata labiausiai priklauso nuo asmens laimės ir sėkmės supratimo. Žinoma, ji priklauso ir nuo asmens gebėjimo įsilieti į socialinę bei gamtinę aplinką, prisitaikyti prie pokyčių. Pavyzdžiui, vienas laimingas, kai gerai šeimoje, kitas – kai sekasi darbe, trečias – kaip Motina Terešė, laimingas, dirbdamas kitų labui...

Šiandien neapsiribojama vien sveikatos sąvoka. Kalbant apie sveikatą, gana plačiai vartojamos sveikatos balanso, sveikatos potencialo ir gyvenimi-

mo kokybės sąvokos. **Gyvenimo kokybė** – asmens gebėjimas prisitaikyti prie socialinių, ekonominių ir gamtinių pokyčių. Sveikatos balansą atspindi sergamumo ir nedarbingumo rodiklių pokyčiai, kreipimasis į gydymo įstaigas. **Sveikatos potencialas** – asmens ir aplinkos, veikiančios sveikatą, galimybės (imuninis atsparumas, emocinis stabilumas, adekvačios žinios apie sveikatą). **Gyvenimo kokybė** – apima visus individo gyvenimo aspektus ir grindžiama plačia sveikatos perspektyva, fiziniu, psichologiniu ir socialiniu funkcionavimu bei gerove (plačiau žr. Gudžinskienė, 2007).

Profesinė sveikata – įgūdžių, gebėjimų ir mokėjimų pusiausvyra. Ji susijusi su tuo, ar žmogus išmano tai, ką daro, ar geba pažinti save ir pasinaudoti stipriosiomis savo asmenybės savybėmis profesinėje veikloje. Jeigu žmogus išmano tai, ką daro, nuolat tobulėja, tikėtina, kad profesinė veikla bus sėkminga, o sveikata gera. Mokymosi visą gyvenimą principas būtent susijęs su profesinės sveikatos stiprinimu, nes sparčiai keičiantis gyvenimui žmogui svarbu nesustoti ir nuolat tobulėti.

Dvasinė sveikata – lyg egzistencijos šerdis, padedanti suvokti kitas sveikatos sritis.

Svarbu suvokti, kad visos sveikatos sritys yra svarbios, jos visos viena su kita glaudžiai susijusios ir svarbu rūpintis visais sveikatos komponentais, nes tik taip galima užtikrinti gerą žmogaus sveikatą.

Gyvensena – gyvenimo ypatumai, kurie priklauso nuo gyvenimo sąlygų ir individualios elgsenos, socialinių, ekonominių, kultūrinių veiksnių bei paties individo charakterio savybių. Ji formuojasi bendraujant su tėvais ir artimaisiais, draugais ir aplinkiniais. Jai turi įtakos ugdymo institucija (ir kaip socialinė aplinka, ir kaip informacijos šaltinis), visuomenės informavimo priemonės. Taigi gyvensena nėra fiksuota, o kintanti kaip ir ją veikianti socialinė aplinka. Ją įmanoma keisti įgyvendinant sveikatos programą.

Sveika gyvensena – individo ar socialinės grupės gyvensenos forma, padedanti išsaugoti ir stiprinti sveikatą. Svarbiausi sveikos gyvensenos elementai yra: fizinis aktyvumas, racionali mityba, grūdinimasis, tinkamas poilsis, savitvarda, ramus dvasinis pasaulis, sveikatai žalingų įpročių atsisakymas.

Asmens (individo) sveikatą apibūdina sveikatos norma bei kiti individo sveikatos rodikliai. Sveikatos norma – tai būseną, kuri iki tam tikros ribos nelaikytina nei liga, nei sveikatos sutrikimu, nei ligos rizikos veiksniais. Individo sveikatos būseną apibūdina ne tik fizinės sveikatos rodikliai, bet ir socialiniai bei emociniai veiksniai, taip pat subjektyvus individo požiūris į savo sveikatą.

Visuomenės sveikata apibūdinama daugybe statistikos rodiklių: gimstamumu, mirtingumu, vidutine gyvenimo trukme, sergamumu, ligų rizikos veiksnių paplitimo dažniu ir kt.

Apibendrinant galima teigti, kad yra daug sveikos gyvensenos komponentų ir skirtingais gyvenimo laikotarpiais vieną ar kitą komponentą reikia stiprinti nevienodai. Svarbiausia, kad sveikata yra labai svarbi visais žmogaus gyvenimo laikotarpiais ne tik asmeninei laimei, bet ir ekonominei gerovei. Sveikata yra suprantama kaip visuma, kurią sudaro viena nuo kitos priklausančios sveikatos sritys. Jaunystėje socialinė sveikata yra tarsi ašis, nes nuo jaunuolio požiūrio į save bei gebėjimo prisitaikyti prie visuomenės ar socialinės grupės, kurios narys jis yra, priklauso socialinė jo sveikata, lemiamą įgytų bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžių, tolerancijos, streso įveikos strategijų įvaldymo.

4.2. Sveikatą lemiantys veiksniai

Žmogaus sveikata priklauso nuo daugelio veiksnių. Žmogaus organizmas yra labai sudėtingas funkcinių sistemų veiklos mechanizmas. Todėl tikslinga naudotis sistemų teorija, pagal kurią sveikata turi būti apibūdinama kaip struktūra, susidedanti iš elementų. Šiai struktūrai būdingos gyvų organizmų ypatybės – adaptacija ir savireguliacija. Ir nuo to, kiek žmogaus organizmas geba šias sąlygas išpildyti, priklauso sveikata (Gudžinskienė, 2007).

Sveikata priklauso nuo pradinių biologinių individo savybių ir nuo daugumos mūsų visuomenės sektorių poveikio, nuo populiacijos kaip visumos, nuo individualios ir kolektyvinės patirties ir konkrečių veiksmų, stiprinančių arba silpninančių sveikatą. Žmonių pasirinkimą lemia išoriniai veiksniai, kuriuos sudaro individuali biologinė genetinė jų prigim-

tis, fizinė aplinka, socialinės ekonominės aplinkybės ir gyvenimo sąlygos. Sveikatai įtakos taip pat turi įvairūs kultūriniai ir politiniai veiksniai bei tai, kiek asmuo buvo šių veiksnių veikiamas ir ar turėjo galimybę apsispręsti sveikatos labui. Pavyzdžiui, asmuo, patekęs į kalėjimą, neturi didelio pasirinkimo, kiek laiko gali būti lauke, o pasivaikščioti skirtoje teritorijoje gal ką tik vaikščiojo tuberkulioze sergantis asmuo ir yra rizika užsikrėsti. Toks asmuo dažnai negali patenkinti bendravimo su artimais žmonėmis poreikio, turi bendrauti su tais, kurie yra šalia, ir pan. Vien socialinės ekonominės sąlygos nelemia sveikatos būklės. Ją lemia sveikatos determinantų, gyvenimo įvykių ir individualaus pasirinkimo tarpusavio sąveika.

Pagal PSO visuomenės sveikatos priežiūros principus Europos regione pagrindiniai sveikatos determinantai yra šie:

1. *Bendros socialinės ekonominės ir aplinkos sąlygos (20 proc.)*. Žemas socialinis ekonominis statusas, mažos pajamos, prastos asmens gyvenimo sąlygos, negalėjimas įsigyti pageidaujamo išsilavinimo labiausiai lemia prastą sveikatą. Skurdus gyvenimas susijęs su asocialiu elgesiu, smurtu, didesne rizika apsinuodyti netinkamu maistu, dažnu organizmui žalingų medžiagų (tabako, alkoholio, kitų nelegalių narkotikų) vartojimu, depresijomis, savižudybėmis bei fiziniais negalavimais. S. Starkuvienė, A. Zaboriskis (2005) nustatė, kad mokinių traumų rizika, atsižvelgiant į lytį ir amžių, buvo susijusi su elgsenos, psichologiniais bei socialiniais integracijos veiksniais (rūkymu, alkoholio bei narkotikų vartojimu, ankstyvais lytiniais santykiais, dalyvavimu muštynėse, savižudiškais polinkiais), blogais mokslo rezultatais bei prastu savo sveikatos vertinimu. Tačiau net ir turtingoje visuomenėje dėl socialinių ekonominių priežasčių visose socialinėse ekonominėse grupėse, visoje visuomenėje akivaizdžių yra sveikatos skirtumų, kurie tęsiasi visą gyvenimą. Svarbu kurti tokią socialinę ekonominę ir kitų sričių visuomeninę politiką, kuri kurtų tokią aplinką visiems visuomenės nariams, kad asmenys turėtų galimybę gerinti savo sveikatą (Gudžinskienė, 2007).

2. *Būstas, agrikultūra, maisto produkcija, išsilavinimas, darbo aplinka, nedarbas, vanduo ir sanitarija, sveikatos tarnybos ir t. t. (10 proc.)*. Namai yra ta fizinė aplinka, kurioje žmonės praleidžia daugiausia laiko. Tai labai susiję su sveikata. Būstų standartai ir pastatai turi užtikrinti saugių reikiamų medžiagų ir konstrukcijų naudojimą, reikiamą apšvietimą, saugų

vandens tiekimą, šildymo ir ventiliacijos sistemas, atsparumą natūraliems aplinkos poveikiams, atitinkamą izoliaciją nuo aplinkos triukšmo, saugų nenutrūkstamą energijos apšvietimui, šilumai, maisto gamybai tiekimą (Ašmenaskas ir kt., 1997). Programoje „Sveikata visiems XXI“ teigiama, kad „sveikatos tarnybos turi veikti kasdieniame gyvenime (namuose, mokyklose ir kitose ugdymo įstaigose bei laisvalaikio ir pramogų centruose). Šios tarnybos turi remtis pirminės sveikatos priežiūros grandžių (PSP) programomis ir šeimos sveikatos priežiūros tarnybomis“. „Sveikatoje visiems XXI“ pabrėžiama, kad jauni žmonės ypač imlūs reklamos, rinkos siūlomai produkcijai, pramonė gali turėti didelę įtaką vaikų ir paauglių sveikatai, todėl sveikatos sektorius turi būti atsakingas, turėti tvirtas nuostatas kovojant su jauno žmogaus sveikatai pavojų keliančia produkcija.

3. *Gyvenimo būdo veiksniai (50 proc.)*. Nustatyta, kad didžiausią poveikį (40–60 proc.) žmogaus sveikatai turi elgesys, t. y. gyvenimo būdas. Gyvenimo būdas gali stiprinti arba žaloti sveikatą. Sveika gyvensena – tai kasdienis gyvenimo būdas, kuris stiprina ir tobulina rezervines organizmo galimybes, padeda žmogui išlikti sveikam, saugoti ir gerinti savo sveikatą. Ar sunku gyventi sveikai? Tam, kuris turi susiformavęs sveikos gyvensenos įpročius, nesunku gyventi sveikai, nes jis turi poreikį sveikai gyventi, elgiasi neprieštaraudamas savo nuostatoms ir vertybėms. Asmeniui, kuris neturi išsiugdęs sveiko gyvenimo būdo, t. y. sveikatai palankių įpročių, gyventi sveikai, keičiant įpročius, gali būti gana sunku, nes keisti įpročius yra daug sunkiau, nei juos išsiugdyti nuo vaikystės. Ugdymo institucijos yra ta vieta, kur įgyjami sveikatos ir sveikos gyvensenos pagrindai, ugdomi įgūdžiai, nuostatos, formuojasi sveikos gyvensenos įpročiai. Be to, ugdymo institucijos formuoja ne tik ugdytinių, bet ir mokytojų, tėvų, vietos visuomenės supratimą, požiūrį, veiksmus, elgseną (Gaižauskienė, Starkuvienė, Petrauskienė, Kevalas, 2006). Todėl labai svarbu, kad ugdytume įgūdžius priimti teisingą sprendimą, pabrėžtume asmeninę atsakomybę už sveikatą. Ar bus jaunosios kartos sveikata geresnė, priklauso nuo mūsų, t. y. ugdytojų, sveikatai kaip vertybei skiriamos dėmesio, tinkamo sveikatos ugdymo programos įgyvendinimo ugdymo institucijose, tinkamų būdų ugdyti sveikatą parinkimo ir, be jokios abejonės, asmeninio tėvų ir pedagogų pavyzdžio bei sąlygų sveikos gyvensenos įpročiams ugdytis ir įtvirtinti sudarymo.

Todėl būtina, kad kiekvienas asmuo suvoktų savo gyvenimo būdo įtaką sveikatai. Reikia skatinti kiekvieno atsakomybę už savo pačių ir kitų sveikatą, stiprinti motyvaciją siekti sveikatos ir ugdytis sveiko gyvenimo būdo įgūdžius bei įpročius. Sveikatos stiprinimas svarbiausiame PSO dokumente, Otavos chartijoje, apibrėžiamas kaip procesas, suteikiantis žmonėms daugiau galimybių kontroliuoti sveikatą lemiančius veiksnius, rūpintis savo sveikata ir ją gerinti (WHO, 1986).

Taigi galima teigti, kad gera sveikata leidžia žmonėms gyventi visavertį gyvenimą. Gyvenimas – nuolatinė fizinių, psichinių, intelektualinių, emocijų, dvasinių, socialinių, ekonominių ir kitų aspektų raida. Sveikata – viena pagrindinių žmogaus gero gyvenimo sąlyga, todėl ja reikia pradėti rūpintis kuo jaunesniame amžiuje.

4.3. Jaunimo socialinę sveikatą lemiantys veiksniai

Statistikos duomenys rodo, kad vis daugiau vaikų ir jaunuolių tampa socialinių blogybių aukomis: nerimą kelia dideli jaunimo nusikalstamumo, savižudybių, abortų rodikliai, didėjantis nuo alkoholio bei narkotikų priklausomų jaunų žmonių skaičius, blogėjantys sveikatos rodikliai.

Pastaraisiais metais atliekami psichologiniai ir socialiniai tyrimai bei studijos rodo, kad pažeidžiamiausia visuomenės dalis – jaunimas. Šiuolaikinei visuomenei būdinga nuolatinė kaita, dėl to vis sunkiau suprasti vyraujančias visuomenėje normas ir elgesio reikalavimus. Anot P. Danna'os (2001), įstatymai gali pateisinti bet koki elgesį, todėl nenuostabu, kad jauniems žmonėms neaišku, pagal kokius principus jiems derėtų elgtis. Įvairių autorių teigimu, elgesio problemos pasireiškia gana jauname amžiuje, o ir jos nėra naujos – jau 1940 m. tiriant mokinių elgesį, mokytojai pažymėjo jaunimo elgesio problemas, kurios dar didesnės tapo 2010 m., – narkotikų, alkoholio vartojimą, paauglių merginų nėštumą, savižudybes, išprievartavimus, plėšimus bei prievartą (Vogf, 2001; Veryga, Vaitoškienė 2008; Tamutienė, Visockytė, 2009). *Minėti reiškiniai, nūdienos visuomenėje įgaunantys vis didesnę mastą* (Zaborskis, 2011, 2012), – *tai prastos jaunimo socialinės sveikatos pasekmės.*

Tokie reiškiniai stebinti neturėtų, nes jaunimo elgesys tik atspindi reiškinius visuomenėje (Zaborskis, Makari, Žemaitienė (2002). Sunku

išskirti vieną priežastį, kas skatina jaunimą pradėti rūkyti, vartoti alkoholį, narkotines medžiagas, – paprastai veikia visas kompleksas tarpusavyje susijusių veiksnių: *biologiniai (genetinės savybės, medžiagų apykaitos ypatybės), socialinės (aplinka, artimų žmonių požiūris ir įsitikinimai), asmenybės ypatybės bei psichologiniai veiksniai* (Grakauskas, 2004). Todėl autorius pabrėžia, kad labai svarbu įgyti streso valdymo ir elgesio savireguliacijos įgūdžių.

Pastaraisiais metais Lietuvoje ir visame pasaulyje vis dažniau pabrėžiama visuomenę ištikusi vertybių krizė ir su tuo susiję skaudūs padariniai. Vertybių krizė yra apėmusi visas visuomenės grupes, tačiau jaunoji karta, formuosianti valstybės ateitį, yra labiausiai pažeista grupė. Vertybinių nuostatų ugdymo reikšmę pabrėžia V. Aramavičiūtė, E. Martišauskienė (2004, 2006, 2008a, 2008b, 2009). Moralinių vertybių ir pozityvaus elgesio stygius pastebimas daugelio paauglių elgsenoje, pabrėžiamas paauglių nusikalstamumas, patyčios mokyklose, alkoholio ar narkotikų vartojimas ir kt.

Josephsono etikos instituto atlikto tyrimo su bendrojo lavinimo mokyklų paaugliais duomenimis, 98 proc. paauglių pažymėjo, kad svarbu būti nepriekaištingos reputacijos asmeniu, 90 proc. teigė, kad būti geru žmogumi yra svarbiau, nei būti turtingu. 62 proc. tų pačių paauglių teigė apgaudinėję mokyklos aplinkoje esančius asmenis, 82 proc. – melavę tėvams apie reikšmingus dalykus, o 27 proc. nurodė pavogę ką nors iš parduotuvės per pastaruosius 12 mėnesių. Paaugliams būdingas tikėjimas, kad amoralus elgsenys, pvz., meluoti ir apgaudinėti, yra būtina sėkmės sąlyga <<http://www.teenhelp.com/adolescent-development/development-morals-values.html>>.

Dažniausia jaunimo asocialaus elgesio priežastis – nesugebėjimas spręsti kylančių problemų socialiai priimtinais būdais. Vienas labai svarbių įgūdžių, padedančių asmeniui išgyventi kasdienybėje, yra gebėjimas valdyti stresą, nes nūdienos visuomenė susiduria su daugybe reiškinių, sukeliančių psichinę įtampą. Didžiuliai informacijos srautai ir darbo krūviai, nuolat greitėjantis gyvenimo tempas, masinė globalizacija, sunkios gyvenimo sąlygos, iširusios ir irstančios šeimos – tai tik nedidelė dalis stresą keliančių ir žmogaus psichoemocinę būseną trikdančių priežasčių.

Depresijos paplitimas tarp Lietuvos jaunimo nėra nuodugnai ištirtas. Apibendrinant kitų šalių autorių duomenis, galima teigti, kad depresija serga apie 5 proc. paauglių, linkę į depresiškumą – 50 proc. paauglių (Juškelienė, Proškuvienė, Černiauskienė, Zlatkuvienė, 2004).

Tyrimai rodo, kad daugelis sutrikimų, diagnozuojamų suaugusiesiems, gali prasidėti vaikystėje ar paauglystėje. Anksti atsiradę nedideli emocijų, bendravimo sutrikimai, nesistengiant užkirsti jiems kelio, gali peraugti į pavojingus socializacijos sutrikimus, pasireiškiančius agresija prieš visuomenę (įvairiais nusikaltimais) ar prieš save (savižudybėmis, piktnaudžiavimu narkotinėmis medžiagomis ir pan.).

Vadinasi, stokojant socialinių įgūdžių, susidūrus su gyvenimo realijomis, negebama rasti socialiai priimtinių problemos sprendimo būdų, todėl pasirenkamas destruktivus elgesys. Jaunimo alkoholinių gėrimų vartojimo problemas nagrinėjantys mokslininkai (Makari, Zaborskis, Žemaitienė, 2002 ir kt.) pabrėžia, kad trys dažniausios paauglių mirties priežastys – nelaimingi atsitikimai, žmogžudystės ir savižudybės – yra susijusios su piktnaudžiavimu alkoholiniais gėrimais. Statistikos faktai rodo potencialų alkoholinių gėrimų vartojimo pavojų jaunimo sveikatai. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, apie 40–60 proc. visų mirčių dėl tyčinių ir netyčinių traumų priežastis – alkoholio vartojimas (Petronytė, Veryga, Zaborskis, 2007). Atliktų dviejų tarptautinių mokinių gyvensenos tyrimų („Alkoholinių gėrimų ir kitų narkotikų tyrimas Europos mokyklose – ESPAD“ ir „Tarptautinis moksleivių sveikatos ir gyvensenos tyrimas – HBSC“) duomenys rodo tik didėjantį šalies mokinių alkoholinių gėrimų vartojimo mastą, o stabilaus mažėjimo artimiausiu metu taip pat negalima tikėtis (Tamutienė, Visockytė, 2009). A. Zaborskis, N. Žemaitienė, L. Pumskas, V. Grabauskas, A. Veryga ir R. Petkevičius (2008), ištyrę Lietuvos bendrojo lavinimo mokinių alkoholio vartojimo kaitą 1994–2006 m., pažymi, kad išgėrinėjimas, svaiginimasis alkoholiniais gėrimais tyrinētu laikotarpiu labai išplito. Autoriai pabrėžia, kad vis dažniau alkoholinius gėrimus vartoja jaunesni mokiniai ir kad problemos mastai nemažėja. Pasak D. Kalasausko, J. Klumbienės, A. Verygos, J. Petkevičienės (2011), alkoholio vartojimas tarp nepilnamečių yra viena aktualiausių ir neatidėliotinai spęstinų problemų. *Panagrinėjus mokslininkų, tyrinėjančių alkoholio vartojimo paplitimą tarp jaunimo, mokslinius darbus matyti,*

kad alkoholiniai gėrimai vis labiau populiarėja, tai tampa savotiška bendravimo forma. Tačiau nesusimąstoma, kokią didžiulę žalą daro alkoholis jaunam organizmui ir kartu socialinei sveikatai.

Kita destruktivaus elgesio forma – rūkymas. Rūkymo pandemija yra viena iš aktualiausių visuomenės sveikatos problemų. Rūkymas žaloja beveik kiekvieną organą, sukeldamas daugelį ligų ir bendrai pablogindamas rūkalių sveikatą. Jaunimas pradeda rūkyti dėl savo amžiaus ypatumų, dėl to, kad nesuvokia rizikos, nori patirti naujų pojūčių. Pažymėtina, kad priklausomybė nuo nikotino ypač greitai susiformuoja iki 25 metų (Danila, 2001).

Narkotikų vartojimas, kaip socialinės sveikatos stygiaus pasekmė. Lietuvoje kasmet daugėja asmenų, vartojančių narkotikus, ir šių asmenų padaromų nusikalstamų veikų. Nors tikslus nei sergančiųjų narkomanija, nei jų padaromų nusikaltimų skaičius nėra žinomas, oficialioji statistika rodo šių reiškinų didėjimo tendencijas. Per pastaruosius penkerius metus nusikaltimų, susijusių su neteisėta narkotikų apyvarta, padaugėjo 1,5 karto. 2003 m. Lietuvoje užregistruotos 1 029 nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėta narkotinių medžiagų apyvarta (2002 m. – 937) (Norkauskaitė, Juozulynas, Jurgelėnas, Venalis, 2011).

Atlikti žalingų įpročių plitimo tyrimai parodė, kad 11,9 proc. 15–16 metų amžiaus mokinių bent kartą vartojo marihuaną ar hašišą, dažniau berniukai nei mergaitės, 15,5 proc. 15–16 metų amžiaus mokinių bent kartą vartojo kokį nors narkotiką. Labiausiai paplitęs narkotikas – kanapės, taip pat produktas iš jų – marihuana. Tačiau nemažiau populiarūs yra tokios narkotinės medžiagos kaip ekstazis, amfetaminas ir metamfetaminas. Žinomas jaunimui ir heroinas (Jurgaitienė, Targamadžė, 2006).

Narkotinių medžiagų vartojimo protrūkis ypač didelis žemo ekonominio lygio šalyse. Panašūs procesai vyksta ir šalyse, išgyvenančiose akivaizdžius socialinius bei ekonominius pokyčius (Norkauskaitė, Juozulynas, Jurgelėnas, Venalis, 2011).

Narkotikų vartojimo priežastis psichologai suskirstė į tris grupes:

1. *Įtampos mažinimas ar streso įveikimas.* Narkotinės medžiagos vartojamos siekiant euforinės būsenos, norint pamiršti visas problemas, sumažinti įtampą, nemalonias emocijas.

2. *Narkotikų efektas.* Narkotinės medžiagos vartojamos norint išbandyti jų poveikį, patirti pakitusią sąmonės būseną. Pagrindinis tikslas – siekti naujovių ir malonumo.

3. *Bendraamžių įtaka.* Svaigiųjų medžiagų vartojimą lemia socialinės priežastys. Norima kartu praleisti laiką, neatsilikti nuo draugų (Nor-kauskaitė ir kt., 2011).

Taigi išsiugdžius socialinius įgūdžius tikėtina, kad galima sustiprinti socialinę jaunimo sveikatą.

Mokslininkai, tyrinėję narkotikų vartojimo priežastis, išskiria šias pagrindines: nėštumo patologija, sunkūs gimdymai, lėtinės ligos vaikystėje, galvos smegenų sutrenkimai, nežinojimas galimų narkotikų vartojimo pasekmių, noras išvengti fizinio skausmo, draugų paskatinimas. Taigi labai svarbu stiprinti jaunimo socialinį atsparumą, ugdyti(is) įgūdį pasakyti *ne* be kaltės jausmo.

Individo priklausomybės nuo narkotikų veiksniai įvairių autorių klasifikuojami skirtingai. Vieni išskiria biologinius, kiti socialinius, tretį psichologinius. Dar kiti pabrėžia ne veiksnius, o priežastis.

Jaunų žmonių lytinis aktyvumas – labai didelius socialinius ginčus kelianti tema. Visuomenės požiūris į jaunų žmonių seksualumą, lytinės sveikatos poreikius yra veikiamas įvairių veiksnių: šalies kultūrinių, religinių, demokratinų tradicijų, sveikatos politikos, šalies gyventojų gerovės ir pan. Socialinė ir kultūrinė šalies aplinka neretai tampa kliūtimi diegiant jaunų žmonių lytinės ir reprodukcinės sveikatos stiprinimo strategijas (Obelenienė, Pukelis, Vaitoška, 2007). Jaunų žmonių lytinis aktyvumas išsamiai nagrinėtas tik pastarąjį dešimtmetį. Pirmas nacionalinis su lytine ir reprodukcinė sveikata susijęs tyrimas Lietuvoje buvo atliktas 1995 m. Nors į šią studiją „Šeima ir gimstamumas Lietuvoje“ nebuvo įtraukti jaunesni nei 18 metų asmenys, tačiau gautų duomenų užteko padaryti išvadą, jog kiekviena jaunesnė karta vis anksčiau tampa lytiškai aktyvi (Jaruševičienė, Valius, 2005). Pastarąjį dešimtmetį JTO ir PSO skiria labai daug dėmesio jaunų žmonių lytinei ir reprodukcinėi sveikatai ir teisėms bei vykdo nuoseklią šios srities politiką. Reprodukcinės sveikatos stiprinimas yra prioritetinga PSO veiklos sritis. Tarp svarbiausių PSO dokumentų Europos šalims PSO Regioninio biuro Europai 2001 m. patvirtinta PSO *regioninė lytinės ir reprodukcinės sveikatos strategija* (Jaruševičienė, Valius, 2005).

Daugelis tyrėjų pritaria nuomonei, jog skirtinga vaikinių ir merginų lytinė elgsena yra nevienodų socialinių lūkesčių ir stereotipų išraiška, plačiai paplitusi tarp jaunimo ir labai menkai susijusi su psichologinėmis lyties ypatybėmis.

Viešos vartotojiškos kultūros erdvės pilnos erotinių kodų, kurie labai aktyviai veikia jaunuolių psichiką sukeldami troškimus ir skatindami rinktis tam tikrus elgesio modelius. Todėl nemažos dalies jaunuolių lytinis gyvenimas prasideda dar nesulaukus socialiai įteisintos pilnametystės (Obelenienė, Pukelis, Vaitoška, 2007; Jaruševičienė, Lazarus, Zaborskis, 2011). Pažymėtina, kad ankstyvais lytiniais santykiais dažnai „kompensuojamas“ nesaugumo, netikrumo jausmas. Toks elgsenys dažniau būdingas tiems jaunuoliams, kurie stokoja bendravimo įgūdžių.

Eriksonas teigia, kad ankstyva paauglių lytinė patirtis (lytiniai santykiai) yra susijusi su savęs įtvirtinimu bei viršenybės ieškojimu ir todėl nepasiekia brandaus seksualumo, kuris visada yra meilės kitam asmeniui dalis, lygmens. Kaip pažymi V. Franklis, Sh. Buelleris, M. Pipher, ankstyvi lytiniai ryšiai iškreipia jausminę, emocinę paauglių brandą, sudaro psichinio ir dvasinio nebrandumo, pasireiškiančio baime prisiimti atsakomybę ir sukuriančio tam tikrą vartotojiškumu grįstą tarpasmeninio bendravimo kultūrą, prielaidas. Todėl ankstyvus lytinius santykius galima vertinti kaip svarbiausią tarpasmeninių ryšių nebrandumo ir šia prasme net kaip šeimos erozijos priežastį (Ustilaitė, 2008). Pastaruoju metu lytinė paauglių elgsena ir su ja susijusios problemos yra daugelio Lietuvoje atliekamų mokslinių tyrimų (Bulotaitė, 1998, 1999; Davidavičienė, 1999; Jaruševičienė ir kt., 2005; Zaborskis ir kt., 2005; Gudžinskienė ir kt., 2007; Ustilaitė, 2008 ir kt.) akiratyje ir atskleidžia ankstyvos paauglių lytinių santykių raidos tendencijas. Paauglių seksualinės patirties problema tampa vis aktualesnė dėl didėjančio lytiškai aktyvių paauglių skaičiaus ir vis jaunesnių nepilnamečių seksualinės patirties. Mokslinių tyrimų duomenimis, lytiškai aktyvių paauglių skaičius ir tarp vaikinių, ir tarp merginų padidėjo. Jaunų žmonių lytinių santykių paplitimą galima paaiškinti mūsų visuomenėje pasikeitusiomis liberalesnėmis lytinio elgesio normomis. Vieša visuomenės nuomonė nesmerkia seksualinio jaunų žmonių aktyvumo. Neištikimybė, gyvenimas nesusituokus, seksualinis palaidumas šiuolaikinėje visuomenėje vis labiau toleruojami. Rinkos ekonomika, globalizacija ir masinė kultūra skatina vartotojišką, pragmatišką vertybių paplitimą (Ustilaitė, 2008).

Ankstyvoji ir nesaugi lytinė elgsena gali sukelti trumpalaikius ir ilgalaikius jaunų žmonių sveikatos sutrikimus bei dramatiškai paveikti psichosocialinę raidą ir ateities galimybes. Ankstyvas lytinis aktyvumas pažeidžia asmens savigarbą ir savivertę. Todėl lytinis gyvenimas šiuo laikotarpiu yra netinkamas, nes gali sužlugdyti asmenines tapatybės paieškas, taigi pažeidžiama socialinė jaunimo sveikata, arba – patiriama ankstyva lytinė elgsena. Tai socialinės jaunimo nesveikatos išraiška.

Pagrindiniai socialinę jaunimo sveikatą lemiantys veiksniai yra: *biologiniai* (genetinės savybės, medžiagų apykaitos ypatybės), *socialiniai* (aplinka, artimų žmonių požiūris ir įsitikinimai), *asmenybės ypatybės bei psichologiniai*. Socialinės nesveikatos pasekmės: tabako, alkoholio ir narkotikų vartojimas bei ankstyvas ir nesaugus lytinis gyvenimas.

Siekiant socialinės jaunimo elgsenos labai svarbu, kad ugdant asmeninius ir socialinius įgūdžius ir kartu stiprinant sveikatą dalyvautų visa visuomenė, pasirinkdama sveiką gyvenimą, kad būtų kontroliuojami sveikatą žalojantys veiksniai, glaudžiai bendradarbiautų švietimo ir sveikatos sektoriai, nes tik taip galima tobulinti sveikatos politiką ir užtikrinti palankias sveikatai ugdyti(is) sąlygas. Pradžioje jaunimas turi įgyti tam tikrų žinių, remiantis jomis įsisąmoninama, kaip svarbu gyventi sveikai, gebėti atsispirti neigiamai aplinkinių įtakai, saugiai elgtis, rūpintis ne tik savo, bet ir kitų sveikata bei saugumu. Ugdytiniams, pereinant iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą, sveikatos saugojimo ir stiprinimo kompetencijos ugdymas(is), remiantis spiralės principu, pagilina ir išplečia sveikos gyvenimos žinių visumą, skatinančią motyvaciją sveikai gyventi, įtvirtina sveikos gyvenimos įgūdžius, internalizuoja sveikatą kaip vertybę.

Sveikatos saugojimą ir stiprinimą ugdymo institucijose nusako švietimą reglamentuojantys dokumentai. Lietuvoje yra sukurtas sveikatą stiprinančių mokyklų tinklas. Tikslas, kad kiekvienas vaikas turėtų teisę ugdytis sveikatą stiprinančioje ugdymo institucijose, manoma, bus įgyvendintas 2015 m.

Dabartinė socialinė ir švietimo politika Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos šalyse, orientuota į visuomenės ir kiekvieno piliečio atskirai gyvenimo kokybės gerinimą. Kiekvieno asmens socialinė sveikata priklauso nuo įvairių socialinių mikroveiksnių, t. y. nuo šeimos, ugdymo institucijų, bendruomenės ir visos visuomenės, veikiančių asmens požiūrį

į save, į aplinkinius žmones, socialinę aplinką. Socialiniai veiksniai daro ir teigiamą, ir neigiamą įtaką asmens sveikatos būklei. Bendras sveikatos fenomenas yra daugiabriaunis, apimantis fizinę, socialinę ir psichinę būklę.

Sąvoka „socialinė sveikata“ mažai vartojama Lietuvos mokslininkų darbuose, dažnesnė ši sąvoka skaitant užsienio, ypač rusų, mokslininkų darbus. Daugumoje darbų apie socialinę sveikatą yra nagrinėjama suaugusiųjų socialinė sveikata ir tik viena disertacija apginta apie mokinių socialinės sveikatos stiprinimą bendrojo lavinimo mokykloje (Pristupa, 2006, 2007).

Kita vertus, Lietuvos mokslininkų darbuose sąvoka „socialinė sveikata“ nėra vartojama, bet įvairūs jos aspektai nagrinėjami.

Atskleidus socialinių įgūdžių poveikį socialinei sveikatai ir socialinių įgūdžių poveikį socialios gyvensenos nuostatoms, galima siūlyti, kokius mechanizmus galima sukurti, kaip sudaryti normalias psichines ir pedagogines prielaidas socialiniams įgūdžiams, padedantiems stiprinti fizinę, psichinę ir socialinę vaikų bei paauglių sveikatą šeimose, ugdymo įstaigose ir pataisos namuose, kuriuose bausmes atlieka nepilnamečiai.

Vykdam socialinius įgūdžius įtvirtinančias programas, galima užkirsti kelius asocialaus elgesio pokyčiams, asocialiems veiksams, taip pat neigiamų charakterio bruožų formavimuisi, asocialių orientavimosi normų ir veiksmų eigai – visa tai susiję su socialinės sveikatos nukrypimais. Šiuo metu pradėję veikti šeimų universitetai, tačiau praktika rodo, kad į juos ateina tie tėvai, kurie neturi vaikų auklėjimo problemų, o rizikos grupių šeimų tėvai į minėtų universitetų vykdomas programas neįsitraukia.

Mokslininkai (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Girdzijauskienė, Šimelionienė, 1996; Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003, 2004; Vyšniauskytė-Rimkienė, Kardelis, 2004; Vyšniauskytė-Rimkienė, 2007; Gudžinskienė, 2011 ir kt.) pabrėžia, kad daugėja socialinio vystymosi problemų, kad daugiau dėmesio reikia skirti ne tik vaikų, jaunimo, bet ir visų asmenų (suaugusiųjų, brandžių bei senyvo amžiaus asmenų) socialinės sveikatos saugojimui ir stiprinimui.

Pasak A. Petrauskienės ir V. Žydzūnaitės, mokinių sveikatos ugdymas – tai „nuolatinis atitinkamų žinių, gebėjimų, nuostatų, t. y. kompetencijų, įgijimas, kuris įgalina asmenį ne tik pozityviai elgtis savo ir kitų

žmonių sveikatos atžvilgiu, bet ir vystyti asmens fizines, psichines, dvasines galias ir socialinį saugumą“ (Petrauskienė, Žydžiūnaitė, 2007, p. 1174). Todėl tikslingiau būtų, remiantis koncepcine kompetencijos nuostata (Gudžinskienė, 2007), sveikatos ugdymo siekinį apibrėžti kaip *sveikatos saugojimo ir stiprinimo kompetenciją – žiniomis apie sveikatą ir sveiką gyvenimą, sveiko gyvenimo įgūdžiais ir įpročiais, nuostata sveikai gyventi pagrįstą gebėjimą priimti sveikatai palankius elgsenos sprendimus individo ir socialiniu lygmenimis*.

Sveikatos ugdymo mokslas, užimantis svarbią vietą šiandieninėje ugdymo sistemoje, formavosi ilgus metus, kaupdamas pedagogų, gydytojų, mokslininkų ir kitų išskilių Lietuvos žmonių mintis ir patirtį. Vieno pirmųjų sveikos gyvenimosi propaguotojų idėjos mus pasiekia iš XIX a. vidurio. Švietėjiška vyskupo *M. Valančiaus* (1801–1885) veikla, blaivybės idėjų sklaidymas yra didžiausi nuopelnai lietuvių tautai (cit. pagal: Gudžinskienė, 2007).

Originalų pėdsaką filosofijoje ir ugdymo teorijoje paliko XX a. pradžios filosofas ir rašytojas *Vydūnas* (1868–1953). Viena reikšmingiausių jo kūrybinio darbo dalių yra sveikatos koncepcija, išdėstyta pirmoje lietuviškoje knygoje apie sveikatą „Sveikata, jaunumas, grožė“. Pačią sveikatą filosofas aiškino kaip vieną iš esminių žmogaus gyvenimo vertybių, jo kultūros dalį. Ugdymo ir saviugdodos tikslus Vydūnas sieja su darnia visų žmoguje veikiančių galių veikla. Jos pažeidimas yra svarbiausia nesveikatos arba ligos priežastis. Vydūno sveikatos filosofijos pagrindinis akcentas yra ne kova su ligomis, o siekis išvengti jų. Reikšmingas *sveikatos ryšio su dvasiniu ir doroviniu ugdymu atskleidimas*. „Doras gyvenimas yra vyriausias žmogaus buvimo pasaulyje ir todėl jo sveikatos pagrindas“ (Vydūnas, 1991, p. 59). *Vydūnas atkreipia dėmesį į protinės ir emocinės sveikatos stiprinimą, fizinę sveikatą siūlo gerinti tinkamu kvėpavimu, mityba*. Filosofas taip pat pabrėžia sveikos aplinkos, asmens higienos svarbą, ypač odos higienos, nes oda yra kūno ir visos asmenybės sveikatos veidrodis. Domėtis mityba, kvėpavimo pratimais svarbu ir šiandien.

Daug dėmesio vaikų ir jaunimo sveikatos ugdymui skyrė daktaras *J. Šliūpas* (1861–1944). Knygoje „Ryžkimės būti sveiki“ (1932) jis pabrėžė *mokyklinės higienos svarbą, fizinio lavinimo įtaką sveikatai, kalbėjo apie tris ugdymo sritis: 1) kūno dailą, brandą, sveikatą ir stiprybę, 2) proto plė-*

rq, 3) *širdies tobulinimą ir valios sutvirtinimą*. Asmens higienos, sveikos aplinkos, mitybos bei mankštinimosi ir poilsio reikšmę sveikatai J. Šliūpas išdėstė knygoje „Hygiena arba Sveikatos dėsnių mokslas“ (Šliūpas, 1928).

Sveikatos ugdymą, kaip vieną iš kompleksinio mokymo sričių, savo staipsniuose, išspausdintuose „Tautos mokykloje“, pažymėjo M. Mačernis (1937). Visą mokymą pradinėje mokykloje jis siūlė sutelkti apie pagrindines pažinimo sritis: sveikatą, gamtą, visuomenę, darbą.

Sovietmiečių įsivyravo biomedicininė sveikatos samprata. Biomedicininė sveikatos samprata lėmė tai, kad daugiausia dėmesio buvo skiriama fizinei sveikatai saugoti ir stiprinti, t. y. pabrėžiamas fizinės sveikatos stiprinimas kūno kultūros pamokose bei mokyklinė higiena.

Sveikatos ugdymą su mokinio dienvakare, protiniu darbingumu, laisvalaikiu, mokymosi būdais ir krūviais sieja N. Dailidienė ir kt. (1995, 1996, 1999, 2000), A. Davidavičienė (1996), E. Grinienė (1997, 1999, 2000), E. Grinienė, J. V. Vaitkevičius (1995, 1996, 1997), V. Gudžinskienė (1997, 2000, 2001, 2007), G. Šurkienė (1996, 1998, 1999). Pažymima, kad, organizuojant ugdymą (si), labai svarbu atsižvelgti į augančio organizmo savybes, laikytis vaiko sveikatą saugančių reikalavimų.

Mokinių sveikatos saugojimas daugeliu atvejų susijęs su pedagoginiu protinio darbingumo reguliavimu, t. y. mokymo (si) krūvis turi būti racionaliai paskirstytas, atitikti mokinio amžių, protines ir fizines jo galimybes. Protinio darbingumo kokybei įtakos turi fizinė sveikata, pakankamas fizinis aktyvumas, organizmo grūdinimas, visavertis miegas ir laisvalaikis, sveika mityba, tinkamas mokymo organizavimas. Sprendžiant mokinių dienvakrės problemas išsaugomi teigiami pokyčiai sveikatos išsaugojimo ir protinio darbingumo ugdymo srityje (Proškuvienė, Černiauskienė, Zlatkuvienė, Gudžinskienė, 1999; Gudžinskienė, 1999; Gudžinskienė, Poškuvienė, 2001 ir kt.). Bendrojo lavinimo mokyklose vykdomos sveikatos ugdymo programos, tačiau A. Zaborskis (2011) pabrėžia, kad Lietuvos vaikų fizinis aktyvumas mažiausias pasaulyje.

Mokinio sveikata priklauso nuo mokyklinės aplinkos higienos, t. y. patalpų, darbo vietos, baldų, jo asmens higienos ir t. t. Tai pabrėžia V. Gudžinskienė, M. Černiauskienė (1996), E. Adaškevičienė (1999), V. Gudžinskienė (1997, 2007) ir kt.

Sveikatos ugdymas siejamas ir su sveikos mitybos įpročių ugdymu. Mitybos reikšmę žmogaus sveikatai plačiai pateikia D. Mikalauskaitė

(1996, 1997), G. Šurkienė, B. Alijošiūtė (1995), G. Šurkienė, S. Sadauskaitė (1996), R. Stukas (1999), M. Miškinienė (2001) A. Zaborskis, R. Lagūnaitė (2011) ir kiti mitybos specialistai. PSO programoje „Sveikata visiems XXI a.“ pažymima, kad turi būti pasiekta sveikesnė elgsena mitybos srityje, užtikrintas sveikas maistas ir jo prieinamumas žmogui. A. Zaborskio ir kt. (1996), R. Proškuvienės, V. Gudžinskienės (1997) ir kitų atlikti tyrimai rodo, kad mokiniai nesilaiko mitybos režimo, mityba nesubalansuota, labai mažai valgoma daržovių, vaisių, dienos maisto energetinė vertė pasiekama menkaverčiais angliavandeniais (cukrumi). Todėl labai svarbu kuo anksčiau pradėti formuoti sveikos mitybos sampratą, ugdyti su ja susijusius įpročius ir nuostatas. Pažymėtina, kad reikėtų atsižvelgti ne tik į mokinių nuomonę, nagrinėti jiems svarbius klausimus, padėti ugdytiniams susiformuoti sveikos mitybos įpročius, bet ir labai atsargiai bei apdairiai atrinkti ugdymo turinį, nes augančiam organizmui pavojinga pasirinkti moksliniais tyrimais nepagrįstas dietas ir pan.

Emocinės ir protinės sveikatos stiprinimo būtinybę pabrėžia E. Adaškevičienė (1999), V. Gudžinskienė, E. Žilinskienė (2002, 2003) ir kt. Vien pamokų metu to išmokyti neįmanoma. Emocinė ir protinė sveikata priklauso nuo mokinių ir mokyklos, mokyklos ir bendruomenės savitarpio santykių. Ugdymo institucija turėtų rūpintis ne tik intelektualiniais, bet ir emociniais ugdytinių bei pedagogų poreikiais, kurie žmogaus poreikių piramidėje užima svarbią vietą. Kiekvienas mokinys trokšta būti pastebėtas, išgirstas, išklausytas. Ugdymas, pagrįstas vidine pedagogų išmintimi, meile ir gera valia, teikia dvasinės stiprybės, emocinės sveikatos. Ugdytinis geriau jausis, bus sveikesnis emociškai sveikoje aplinkoje, kurioje psichologinis klimatas skatina veiklią ir kūrybingą nuotaiką. Tačiau visuomenėje vyraujantys tarpusavio santykiai nėra teigiamas pavyzdys jauniems žmonėms. A. Zaborskis, N. Žemaitienė, J. Žalienė (2011) pabrėžia, kad didelė dalis vaikų, gyvenančių ir besimokančių Lietuvoje, nesijaučia laimingi.

Žalingų įpročių bei ŽIV/AIDS prevencija – viena sudėtingiausių sveikatos ugdymo dalių. Šioje srityje dirbantys A. Goštautas, I. Pilkauskienė (1996), L. Bulotaitė (1998, 1999), A. G. Davidavičienė (1999), M. Černiauskienė (2000), V. Gudžinskienė (2007), L. Jaruševičienė, J. V. Lazarus, A. Zaborskis (2011), S. Čaplinskas (2012) pažymi, kad prevencinė veikla

bus efektyvi, jei bus vykdoma nuosekliai ir sistemingai. Vienkartiniai prevenciniai veiksmai negali išugdyti reikiamų įgūdžių ir elgesio normų. Ugdymas šioje srityje turi būti diferencijuotas atskiroms skirtingo amžiaus mokinių grupėms ir maksimaliai įtrauktas į visų dalykų dėstomąją medžiagą, popamokinę veiklą.

Jaunesniajame mokykliniame amžiuje labai svarbu formuoti nuostatas ir nepakantumą žalingiems įpročiams. Ir to reiktų siekti dažnais pokalbiais, naudojant vaizdinę medžiagą. Vidurinio mokyklinio amžiaus mokiniam reikalingos labai aktyvios ir veiksmingos prevencijos priemonės, nes būtent paauglystėje yra didžiausias pavojus susiformuoti žalingiems įpročiams. A. Zaborskio ir kt. (1996) atlikti tyrimai rodo, kad 23 proc. penkiolikmečių berniukų ir 7,7 proc. mergaičių nuolatos rūko, 14 proc. berniukų ir 6 proc. mergaičių reguliariai vartoja alkoholį. A. G. Davidavičienės (1999) ištirta, kad 21 proc. paauglių berniukų ir 9,6 proc. mergaičių yra bandę narkotikų. Taigi socialinė sveikata yra prasta. Todėl prevencijos priemonės turi suteikti kvalifikuotą, išsamią informaciją, pasižymintį naujomis žiniomis bei reikiamų įgūdžių ugdymu. Šiuo atveju svarbus individualus darbas. Vyresniame mokykliniame amžiuje dažniausiai jau būna susiformavęs požiūris į žalingus įpročius (deja, ne visada tinkamas). Todėl svarbiausia prevencijos priemonė – individualus darbas, ypač su žalingų įpročių turinčiais mokiniais.

Prevenčinį darbą galima vykdyti trimis lygmenimis:

1. Teorinis lygmuo – informacija pamokų metu, iš žiniasklaidos, stendinė informacija, gydytojo specialisto paskaitos;
2. Praktinis lygmuo – disputai, viktorinos, kūrybiniai žaidimai, individualūs pokalbiai su mokiniais ir jų tėvais;
3. Emocinis lygmuo – sudaryti emociškai palankią aplinką vaikui namuose ir ugdymo įstaigoje. Svarbu, kad vaikas jaustųsi mylimas šeimoje, sutartų su bendraamžiais ir turėtų galimybę būti su bendraamžiais.

Nustatyta, kad pats žmogus savo gyvenimo būdu, kitaip tariant, elgesiu gali stiprinti sveikatą arba ją žaloti. PSO pateikia tokį sveikatos stiprinimo apibrėžimą: *Sveikatos stiprinimas yra procesas, suteikiantis žmonėms daugiau galimybių rūpintis savo sveikata ir ją gerinti.*

Sveikatos ugdymas – kryptingos ir sąmoningos pastangos gilinti žinias apie sveikatos stiprinimo ir saugojimo būdus, įtvirtinti teigiamą požiūrį į

sveikatą ir ją stiprinančius veiksnius, formuoti vaiko elgesio įgūdžius bei įpročius (Gudžinskienė, 2007). Sveikatos ugdymas yra viena svarbiausių sveikatos stiprinimo grandžių, glaudžiai susijusių su ligų profilaktika.

Mokslinių šaltinių analizė parodė, kad mokinių socialinės sveikatos pagrindas yra vaiko socialinės gerovės koncepcija, kurioje pabrėžiamas socialinis adaptyvumas (prisitaikymas), socializacijos laipsnis ir socialinis asmenybės kryptingumas. Mokinio socialinės sveikatos problemas, susiejant jas su bendravimo problemomis, pažymi daugelis mokslininkų (Kvieskienė, 2003; Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996 ir kt.). Tyrimais nustatyta, kad pagrindinis veiksnys, formuojant ir plėtojant socialinę sveikatą, yra tam tikros visuomenės, kurioje jis gimsta ir auga, kultūra (Pristupa, 2008). Mokslininkai pažymi, kad socialinė asmens sveikata priklauso nuo jo socialinio aktyvumo: socialiai aktyvūs asmenys labiau atskleidžia savo gebėjimus, geriau jaučiasi toje visuomenėje, kurioje jie gyvena. Pažymėtina, kad socialinė sveikata priklauso ir nuo socialinio aktyvumo turinio bei motyvų, dėl kurių asmuo yra socialiai aktyvus (Pristupa, 2008).

Socialinė mokinio sveikata reiškiasi per socialų, visuomenei socialiai priimtina elgesį, gebėjimą valdyti savo jausmus ir emocijas, tinkamai bendrauti ir bendradarbiauti, spręsti kylančius konfliktus, adekvačiai reaguoti į pasikeitusias / besikeičiančias sąlygas, suvokti saugią ir nesaugią riziką. Socialinė mokinio sveikata yra vienas iš svarbiausių veiksmų užtikrinant tinkamą ir netinkamą arba net nusikalstamą nepilnamečių elgesį. Socialinė sveikata reiškiasi pirmiausia dvasinių, moralinių dorovinių vertybių suvokimu ir priimtinumu, t. y. kiek asmuo (vaikas, taip pat ir suaugęs asmuo) siekia elgtis pagal priimtas visuomenėje moralės normas, kiek jis turi socialinių žinių, mokėjimų, įgūdžių. Iš šalies socialinė sveikata reiškiasi tam tikru socialiniu elgesiu. T. y. kiek asmuo yra atsparus socialiniam spaudimui, kiek jis turi savireguliacijos įgūdžių, kaip reaguoja į socialiai nepriimtinus aplinkos veiksmus. Socialinė sveikata taip pat apibrėžiama psichosocialiniais veiksniais, tokiais kaip: gebėjimas patenkinti socialinius savo poreikius ir interesus, socialinis asmens kryptingumas, patenkinamas socialinis adaptyvumas, integracija į sociumą. Socialinė asmens sveikata daro poveikį socialinei jo adaptacijai, socializacijai, dorovinei, kultūrinei ir socialinei raidai. Geros socialinės sveikatos asmenys pasižymi socialiniu pasitenkinimu gyvenimu, socialiniu lankstumu, socialiai dinamišku elgesiu besikeičiančiose situacijose.

Sutrikusi socialinė sveikata pasireiškia destruktvyviu, visuomenėje nepriimtinu elgesiu kintančioje aplinkoje, nesugebėjimu tvardyti ir kontroliuoti save, tikslo siekimo trūkumu, pasyvia gyvensena, nestabilumu, socialiniu apsileidimu ir nesirūpinimu. Jis gali būti latentinis ir aiškiai pasireiškiantis (itin prastos socialinės sveikatos atveju / aukščiausias nukrypimo lygis).

Išskiriami trys socialinės sveikatos lygiai:

- socialiai priimtinas (standartinis),
- socialiai neutralus (marginalinis lygis),
- socialiai nepriimtinas (nenormatyvus) (Pristupa, 2008).

Taigi *socialiai priimtinas elgesys*, t. y. aukštas socialinis adaptyvumas, pakankamos tam tikram amžiui socialinės žinios, gebėjimai ir įgūdžiai, teigiamas požiūris į save ir kitus žmones rodo, kad asmuo yra geros socialinės sveikatos.

Asmuo, kurio elgesys *socialiai neutralus*, pasižymi vidutinišku (nepastoviu ir nestabiliu) socialiniu adaptyvumu, asocialiu situaciniu elgesiu, neigiamu požiūriu į save, kitus žmones, jam sunku bendrauti ir spręsti konfliktus, jis nesugeba tinkamai / visuomenėje priimtinais būdais reikšti savo jausmus ir emocijas, neadekvačiai reaguoja į įvairius mikro- ir makroaplinkos pokyčius. Tokio asmens socialinės žinios, gebėjimai ir įgūdžiai yra vidutinio lygio.

Asmenys, pasižymintys *socialiai nepriimtinu elgesiu*, yra žemo socialinio adaptyvumo, dažnai elgiasi asocialiai, turi deviacinio elgesio patirties, jiems būdingas neigiamas požiūris į save ir kitus žmones. Pažymėtina, kad tokių asmenų socialinės žinios, gebėjimai ir įgūdžiai yra žemo lygio, jie gali turėti psichopatologinių asmenybės sutrikimų.

Be abejo, kokiam lygiui gali būti priskiriamas asmuo, priklauso ir nuo elgesio raiškos dažnumo. Prie prastos socialinės sveikatos požymių gali būti priskiriami ir tokie kaip: konfliktiškumas, prieštaravimas mokytajams, draugams, vėliau – kolegoms ir pan., konformizmas, netvirti ryšiai su aplinkiniais, nesveikas gyvenimo būdas, žalingi įpročiai, asocialus elgesys.

E. N. Pristupa (2008) išskiria šias socialinės sveikatos pokyčių priežastis: neteisingas pirminės socializacijos šeimos funkcijų įgyvendinimas / neteisingas šeimos funkcijų įgyvendinimas pirminės vaiko socializacijos,

auklėjimo, komunikacijos, poilsio, rekreatyvinėje, ūkinėje-ekonominėje srityse; auklėjamųjų vaidmenų inversija; vaikas įgyja antisocialaus elgesio / visuomenės normas pažeidžiančio elgesio modelius, netinkamas elgesys suvokiamas kaip priimtina gyvenimo norma; kokybiškos popamokinės veiklos (vaikui sunku organizuoti savo laisvalaikį) nebuvimas, neigiama įtaka formuojant asmenybės savybes artimiausioje vaiko aplinkoje (Pris-tupa, 2008).

Pažymėtina, kad kiemo bendruomenė, draugai, nepakankamas lygis susiformavusių socialinių žinių, gebėjimų, įgūdžių, nuovokumo, savireguliacijos būdų, savo emocijų ir poelgių savikontrolės stygius, neigiama asmeninė socialinė patirtis bendraujant su bendraamžiais, suaugusiaisiais, kurie suformavo tvirtą neigiamą požiūrį į save, aplinkinius žmonėms, gyvūnus ir į viską, kas ji supa (jų reikšmė tuo didesnė, kuo jaunesnis vaikas), nepriėmimas, nesupratimas, svarbumo laikytis socialinių, moralinių ir kultūrinių normų supratimo stoka; sumažėjęs pažangumas, vaiko auklėjimas mokykliniame amžiuje turi įtakos tolesnei vaiko dorovinei, socialinei ir kultūrinei raidai.

Pažymėtina, kad ir deviacinio elgesio, ir prastos sveikatos priežastimis laikytina: neteisingas pirminės socializacijos šeimos funkcijų įgyvendinimas / neteisingas šeimos funkcijų įgyvendinimas pirminės vaiko socializacijos, auklėjimo, komunikacijos, poilsio, rekreatyvinėje, ūkinėje-ekonominėje srityse; auklėjamųjų vaidmenų inversija; vaikui įsigyjant antisocialaus elgesio modelių, kai visuomenės normas pažeidžiančio elgesio modeliai suvokiami ir priimami kaip gyvenimo norma; kokybiškos popamokinės veiklos (vaikas nėra nukreipiamas turiningai praleisti laisvalaikį) nebuvimas, netinkamas artimiausios vaikui mikro- ir makroaplinkos pavyzdys.

Taigi jaunimo socialinę sveikatą lemia: tinkami elgesio modelio pavyzdžiai mikro- ir makro- aplinkoje, deramas tėvų dėmesys auklėjimui, socialinių žinių, gebėjimų ir įgūdžių turėjimas, vaiko amžių atitinkantys reikalavimai, keliami ir tėvų, ir kitų ugdytojų, turingas laisvalaikis ir kt. Pažymėtina, kad socialiniai įgūdžiai yra jaunuolių socialinės sveikatos prielaida, nes, įgiję jų, asmenys sugeba pažinti save, pasitikėti savimi, realiai vertinti savo galimybes, adekvačiai vertinti rizikos situacijas, spręsti problemas, priimti tinkamus, socialiai priimtinius sprendimus, geba pritaikyti prie kintančių gyvenimo realijų, spręsti kylančius konfliktus visuomenei priimtinais būdais ir išlaikyti gerą socialinę sveikatą.

5. NEPILNAMEČIŲ, ATLIEKANČIŲ BAUSMĘ PATAISOS NAMUOSE, SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ TYRIMAS

5.1. Tyrimo metodologija

Kaip jau minėta teorinėje monografijos dalyje, nuo socialinių įgūdžių priklauso socialinė sveikata, todėl tyrimo metu buvo tirti tie socialiniai įgūdžiai, kurie parodo socialinę sveikatą ir norą socialiai gyventi. Nepilnamečio, atliekančio bausmę pataisos namuose, socialinius įgūdžius bei asmeninę motyvaciją įgyti vienus ar kitus socialinius įgūdžius geriausiai žino / suvokia jie patys, todėl tai lemia ir šio tyrimo metodo – apklausos – pasirinkimą. Atsižvelgiant į Lietuvoje veikiančių pataisos įstaigų veiklos tvarką, pobūdį ir vidaus režimą, būtų labai sunku apklausti visus nuteistus nepilnamečius, ypač bausmes atliekančius miestų ir rajonų pataisos inspekcijose. Todėl pasirinkta atlikti kiekybinį tyrimą, pateikiant užpildyti anketas nuteistiems nepilnamečiams, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę. Toks tyrimo pobūdis pasirinktas ir dėl to, kad, atsakant į kai kuriuos asmeniškų klausimus, būtų nemeluojama, nes anonimiškai pildant anketą galima išsaugoti visišką slaptumą. Tyrimo tipas – sociologinė apklausa kaip vienas iš pagrindinių kiekybinio tyrimo metodų. Šiai apklausai atlikti buvo pasirinkta anoniminė anketa. Tai vienas iš populiariausių sociologinio tyrimo metodų. „Didžiausias jos privalumas, yra tas, kad tokiu būdu atliekamo tyrimo duomenis galima analizuoti ir pamatuoti statistiškai“ (Tidikis, 2003, p. 474–488).

Taip pat taikytas pusiau struktūruotas interviu – siekiant atskleisti bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių gyvenimo būdo iki teistumo ypatumus.

Tyrimo instrumento pristatymas. Laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems pateikta anketa, sudaryta iš devyniolikos klausimų.

mų, atsižvelgiant į teorinėje dalyje nagrinėjamus socialinius įgūdžius bei jų įgijimo prielaidas. Anketoje pateikiami uždari (1–3, 6, 12, 16–19) ir pusiau uždari klausimai – apklausos dalyviui paliekama teisė įrašyti savo nuomonę vienu ar kitu klausimu arba pasirinkti jo požiūrį labiausiai atitinkantį atsakymą (4, 5, 7–11, 13–15, 20). Vartojamos sąvokos – aiškios, nedviprasmiškos, sakiniai trumpi ir paprasti – atitinkantys respondentų amžių, interesus, žinias ir patyrimą. Klausimų tikslas – nuodugniau pažinti tiriamąjį reiškinį, gauti išsamesnės informacijos apie nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinių įgūdžių raišką, jų ryšius su artimaisiais ir pozityvaus gyvenimo nuostatas.

Įvade pateikiama informacija supažindina, koku tikslu atliekamas tyrimas. Taip pat pateikiama trumpa anketos pildymo instrukcija ir primenama, kad anketa anoniminė.

Pusiau struktūruoto interviu klausimai susiję su nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyvenimo būdo iki teistumo ypatumais.

5.2. Tyrimo organizavimas

Tyrimas buvo atliekamas Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose 2011 m. sausį–kovą, gavus Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus-pataisos namų vadovų leidimą. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka nepilnamečiai ir jaunuoliai iki 21 metų. Jei jie yra aiškiai emę taisyti, tuomet gali būti palikti nepilnamečių pataisos namuose motyvuotu šių namų direktoriaus nutarimu, siekiant įtvirtinti jų pasitaisymo rezultatus (Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, 2002). Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka dauguma nuteistųjų, kuriems teismas skiria atlikti laisvės atėmimo bausmę pataisos namų sąlygomis. Šiose įstaigose nuteistieji gyvena gyvenamosiose zonose, gali laisvai vaikščioti nustatytoje teritorijoje, bendrauti vieni su kitais.

Tuo laikotarpiu pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atliekančių paauglių skaičius svyravo nuo 128 iki 200, nes šioje įstaigoje nuolat vyksta nepilnamečių kaita.

Nepilnamečių apklausa buvo vykdoma atsižvelgiant į didelį nuteistųjų užimtumą, todėl jie buvo suskirstyti į grupes po 20 asmenų, kuriems monografijos autorė (vykdė Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose projektą Nr. VP1-1.3-SADM-02-K-01-046 „Nepilnamečių nuteistųjų integracija į darbo rinką“, Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose socialiniams darbuotojams ir nepilnamečiams temomis „Tėvystės įgūdžių formavimas“, „Lyčių lygybė“) ir vedė praktinius užsiėmimus „Tėvystės įgūdžių ugdymas“. Ji išdalijo anketas, paaiškino tyrimo tikslą bei užtikrino, kad respondentų užpildytos anketos nebus peržiūrimos įstaigos pareigūnų. Tai sudarė sąlygas nepilnamečiams būti atviresniems, jie taip pat galėjo kreiptis kilus klausimų dėl anketos pildymo. Taip buvo užtikrintas visų anketų grįžtamumas. Anketavimas yra vienas populiariausių sociologinio tyrimo metodų. Pateikus keletą klausimų, galima gauti daugybę informacijos. Tačiau anketų duomenys ne visada gali visapusiškai ir iš esmės atskleisti tiriamąjį reiškinį. Taip atsitinka, jeigu atliekant anketavimą neužtikrinamos sąlygos ir aplinkybės, lemiančios jo patikimumą ir objektyvumą. Parengti tinkamą ir patikimą anketą nėra lengva. Sudarytas klausimynas turi atitikti bendruosius anketos rengimo reikalavimus, todėl anketoje:

- 1) pirmiausia motyvuotai, logiškai paaiškinta, dėl ko atliekamas tyrimas, ir pateikta trumpa anketos pildymo instrukcija;
- 2) atsižvelgta į tai, kad apklausiamojo pastangos atsakyti turi būti minimalios, todėl klausimai konkretūs, o atsakymų variantai suprantami;
- 3) siekiant išlaikyti pasitikėjimą ir anonimiškumą, respondentui nereikės daug rašyti;
- 4) įvertinti veiksniai: anketos apimtis, anketos apipavidalinimas, klausimų kompozicija (Kardelis, 1997, p. 124).

Buvo pateikta 120 anketų, atlikus tyrimą grąžintos 120, tačiau tinkamai užpildytos buvo 102 anketos, nes dalis nuteistųjų yra vartoję narkotines medžiagas ir jiems sunku buvo suvokti anketos klausimus bei adekvačiai įvertinti savo įgytus / neįgytus socialinius įgūdžius, todėl nutarta tų anketų, kurios nebuvo tinkamai užpildytos, netraukti į duomenų bazę, kad gautume tikslesnius tyrimo rezultatus.

Tyrimo duomenų apdorojimas. Tyrimo metu surinkti statistiniai apklausos duomenys apdoroti matematine statistine tyrimų duomenų analizės programa SPSS – 16.0 (*Statistic packet for social sciences*), pritaikyta Windows aplinkai. Dažnių skaičiavimas atliktas naudojantis *Microsoft Excel* programa – diagramoms braižyti ir apipavidalinti. Tyrimo analizėje duomenys pateikiami procentais ir skaičiais. Darbe aptariami statistiškai reikšmingi ($p < 0,05$), esminiai ($p < 0,01$), labai reikšmingi ($p < 0,001$) nagrinėjamų požymių skirtumai.

Pusiau struktūruotas interviu su nepilnamečiais, atliekančiais bausmę pataisos namuose, vyko mokymo klasėse, laikantis tyrimo etikos principų. Iš viso pusiau struktūruotame interviu dalyvavo 7 bausmę atliekantys nepilnamečiai. Interviu truko 15–20 minučių.

5.3. Tyrimo rezultatai ir jų analizė

Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose bausmę atlieka nepilnamečiai, nuteisti už sunkiausius nusikaltimus, t. y. sprendžiant konfliktus ir kitas problemas labiausiai linkę į agresiją ar kitus būdus, prieštaraujančius visuomeninėms normoms, taigi jų socialinių įgūdžių turėjimą / neturėjimą bei nuostatos įgyti / neįgyti trūkstumus įgūdžius ir tikslinga tirti, siekiant sužinoti, kaip jie patys vertina savo agresyvumo kaitą iki tol, kol nebuvo patekę į pataisos namus, ir jau patekę į juos, kur įgijo socialinius įgūdžius (šeimoje, mokykloje, gatvėje, įkalinimo įstaigoje), ir ar nori jų įgyti, kokios jų vertybinės socialaus gyvenimo nuostatos atlikus bausmę, kitaip tariant, kokios yra nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinės sveikatos prielaidos.

5.3.1. Tiriamųjų charakteristika

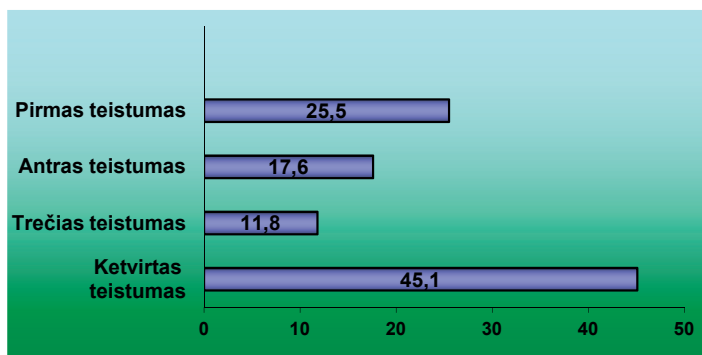
Iš tyrimo anketas tinkamai užpildžiusių 102 respondentų daugiausia (46,1 proc.) buvo apklausta 17 metų, kiek mažiau (26,5 proc.) – 18 metų respondentų, 23,6 proc. – 16 metų apklaustųjų ir 2,9 proc. – 15 metų nu-teistųjų (3 lentelė).

3 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžių

Tiriamųjų amžius	Skaičius	Procentas
15 metų	3	2,9
16 metų	24	23,5
17 metų	47	46,1
18 metų	28	26,5
Iš viso	102	100,0

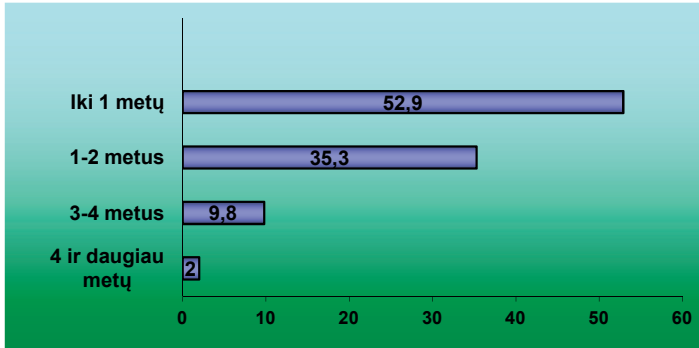
Pažymėtina, kad 15 metų amžiaus nepilnamečių mažuma. Tyrimo metu nustatyta, kad visi penkiolikmečiai bausmę pataisos namuose atlieka po ketvirto teistumo. Nebuvo nė vieno 15 metų amžiaus nuteistojo, kuris atliktų bausmę pataisos namuose po pirmo, antro ar trečio teistumo. Po pirmo teistumo bausmes atliko 16–19 metų nuteistieji. Tokia statistika patvirtina, kad nepilnamečių baudžiamoji politika orientuojama į tai, jog laisvės atėmimas yra kraštutinė priemonė. Todėl daugiau dėmesio skiriama įstatymuose numatytoms alternatyvioms priemonėms, siekiant, kad nepilnamečio elgesys pasikeistų jo neizoliuojant.

Tyrimo metu domėtasi, kelintas yra šis nepilnamečių teistumas. Daugiausia apklaustųjų (45,1 proc.) pažymėjo, jog bausmę atlieka ketvirtą kartą, 11,8 proc. – trečią, 17,6 proc. – antrą kartą, ir 25,5 proc. tiriamųjų nurodė, kad tai pirmas teistumas ir pirmas kartas pataisos namuose (4 pav.).

4 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal teistumų skaičių (proc.)

Tyrimo metu domėtasi, kiek laiko tiriamieji jau yra pataisos namuose. Nustatyta, kad didžioji dauguma tiriamųjų (52,9 proc.) pataisos namuose yra iki vienerių metų, 35,3 proc. tiriamųjų pataisos namuose buvimo trukmė svyruoja nuo 1 iki 2 metų, 9,8 proc. pataisos namuose jau yra 3–4 metus ir 2 proc. – daugiau nei 4 metus (5 pav.).

5 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal buvimo pataisos namuose trukmę (proc.)

Apibendrinant galima teigti, kad didžiąją dalį apklausoje dalyvavusių respondentų sudaro bausmę pataisos namuose atliekantys ketvirtą kartą nuteisti asmenys, dauguma vaikinių yra 17 metų. Tyrimuose dalyvavusių nuteistųjų amžius – 15–19 metų, tačiau 15-mečių yra mažuma, taigi nepilnamečių baudžiamoji politika orientuojama į tai, kad laisvės atėmimo taikymas yra kraštutinė priemonė. Daugiau nei pusė tyrimuose dalyvavusių laisvės atėmimo bausmę atliekančių vaikinių įkalinimo įstaigoje yra iki vienerių metų, daugiau nei trečdalis įkalinimo įstaigoje yra 2–3 metus, beveik dešimtadalis – 3–4 metus ir 2 proc. – daugiau nei ketverius metus.

5.3.2. Asmenų, atliekančių bausmę laisvės atėmimo vietose, subjektyvus socialinių įgūdžių įšivertinimas

Socialiniai įgūdžiai padeda asmeniui prisitaikyti prie socialinės grupės ir visuomenės, kuriai jis priklauso, elgtis pozityviai, gebėti veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis. Socialiniai

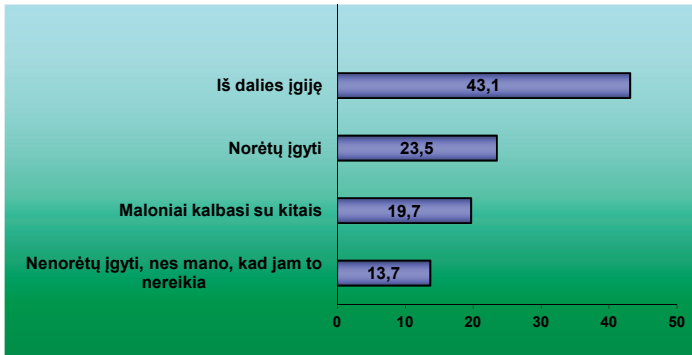

įgūdžiai – tai tokie gebėjimai, kurie jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis susidūrus su gyvenimo realijomis. Respondentams vertinti buvo pateiktas trisdešimties socialinių įgūdžių sąrašas, jų buvo prašoma pažymėti, ar yra įgiję tam tikrą įgūdį, jei nėra įgiję – pažymėti, ar norėtų jį įgyti. Nagrinėjant tyrimo duomenis, šie įgūdžiai sugrupuoti į santykių su savimi įgūdžius ir santykių su kitais įgūdžius. Taip pat buvo prašoma nurodyti, kur tiriamieji įgijo vieną ar kitą įgūdį: šeimoje, mokykloje, gatvėje ar jau būdami įkalinimo įstaigoje. Nagrinėjant respondentų atsakymus pirmiausia išsiaiškinamas įgytas ar neįgytas vienas ar kitas socialinis įgūdis, o tada pateikiamos nuteistųjų nuostatos dėl jų noro / nenoro įgyti ar neįgyti konkrečius socialinius įgūdžius.

Pa laikant verbalinį kontaktą, svarbu gražiai, maloniai kalbėti, nevaruoti nederamų žodžių, aiškiai reikšti savo mintis, nepertraukti pašnekovo. Svarbiausios kontakto su pašnekovu įgūdžių išraiškos: mokėjimas išklausyti, pasirinkti tinkamą kalbėjimo toną, greitį. Todėl domėtasi, ar laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji geba mandagiai bendrauti ir įdėmiai klausytis pašnekovo. Tyrimo metu nustatyta, kad tik 19,7 proc. tiriamųjų nurodė mokantys maloniai kalbėtis su kitais asmenimis, 43,1 proc. save vertino kaip iš dalies įgijusius malonaus kalbėjimo su kitais asmenimis įgūdį, tačiau tik 23,5 proc. iš jų nurodė, kad norėtų įgyti minėtą įgūdį, 13,7 proc. tiriamųjų – nenorėtų įgyti šio įgūdžio, nes jiems to nereikia. Iš tų, kurie nurodė, jog maloniai kalbasi su kitais, didžioji dalis (62,7 proc.) pažymėjo šį įgūdį įgiję šeimoje, 41,1 proc. tiriamųjų nurodė, kad prie šio įgūdžio įgijimo prisidėjusi mokykla, 21,6 proc. – malonaus kalbėjimosi su kitais įgūdį įsitvirtinę pataisos namuose, 3,9 proc. – leisdami laiką su gatvės draugais (6 pav.).

Nemaža dalis tyrimuose dalyvavusių laisvės atėmimo bausmę atliekančiųjų nenurodė, norėtų įgyti šį įgūdį ar ne, todėl atskirai apie tuos, kurie nepažymėjo ketinimų dėl norimų ar nenorimų įgyti įgūdžių tekste nebus minimi. Tiesiog tie bausmę atliekantys vaikinai dar neturi tvirtos nuomonės dėl ketinimų įgyti minimą vieną ar kitą socialinį įgūdį. Pasikalbėjus asmeniškai su jais paaiškėjo, kad dauguma jų neturėjo autoritetingų socialinių įgūdžių ugdymo pavyzdžio, nors asocialiai gyvenantys tėvai ir reikalaujavo su jais bei kitais asmenimis, kurie ateina į namus, kad vaikai kalbėtųsi maloniai. Daugiausia laiko nemaža dalis nuteistųjų praleisdavo

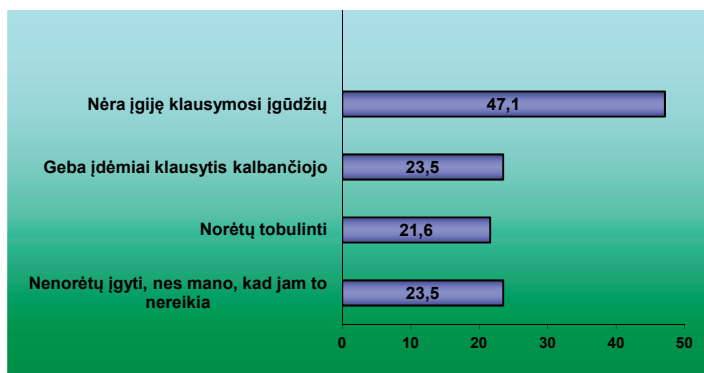
būdami asocialiose grupėse, todėl apie socialinius įgūdžius kaip siekiamybę kalbėti buvo gana keblu.

6 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio maloniai kalbėti su kitais įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Socialiam gyvenimui ne mažiau svarbus yra įgūdis kalbėtis su žmogumi, nepertraukiant jo minčių, jo kalbos. Tyrimo metu nustatyta, kad 43,1 proc. nuteistųjų mano, jog jie nepertraukinėja kito kalbančio žmogaus, po 25,5 proc. tyrimuose dalyvavusių vaikinių pažymėjo, kad nėra įgiję šio įgūdžio, bet norėtų jį įgyti, tačiau 5,9 proc. pažymėjo, kad nenori įgyti minėto įgūdžio, nes jiems to nereikia. Taigi jie nesuvokia šio įgūdžio kaip jiems reikšmingo ir padedančio socialiniame gyvenime. Nors net 27,5 proc. nurodė, kad nepertraukinėti kito žmogaus išmoko pataisos namuose. Taigi pataisos namuose įgyvendinama socialinių įgūdžių ugdymo programa daugiau negu ketvirtadaliui tiriamųjų prisideda prie bendravimo įgūdžių tobulinimo(si).

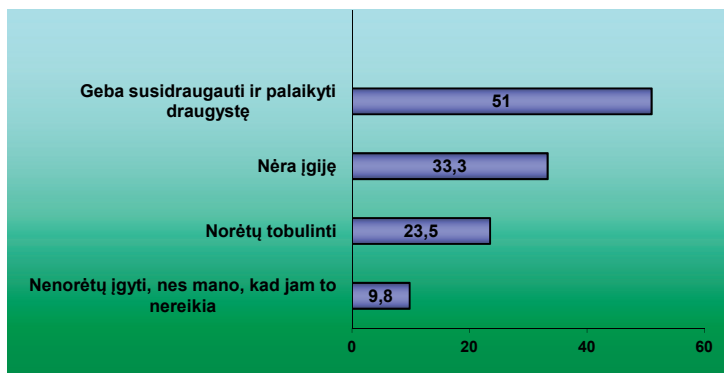
Kito asmens minčių pertraukinėjimas glaudžiai susijęs su kitu socialiniu įgūdžiu, t. y. įdėmiu klausymusi. Įdėmiai klausydamiesi mes galime geriau suprasti kito asmens mintis, jo ketinimus. Tyrimo metu 23,5 proc. tiriamųjų pažymėjo gebantys įdėmiai klausytis kito asmens (7 pav.).

7 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio įdėmiai klausytis pašnekovo minčių įgūdžio įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Iš įgijusiųjų minėtą įgūdį po 49,0 proc. tiriamųjų nurodė, kad gebėjimo klausytis įgūdį jie įgijo šeimoje ir mokykloje, 29,4 proc. – pataisos namuose. Nė vienas tiriamųjų nepažymėjo, kad minėtą įgūdį ugdėsi leisdami laiką gatvėje su draugais. 47,1 proc. atliekančių bausmę laisvės atėmimo vietose pažymėjo neturintys įdėmaus klausymosi įgūdžių, tačiau tik 21,6 proc. norėtų tobulinti minėtą įgūdį, nes jie gali maloniai kalbėtis su įkalinimo įstaigos administracijos atstovais, tačiau su kitais asmenimis arba kai jų „nemato ir negirdi mokytojai ar auklėtojai bei prižiūrėtojai, koks skirtumas kaip kalbi“. Vadinas, vertybinės nuostatos nėra pozityvios, tai tik drausminimo priemonių taikymo pasekmė ir išraiška. 7,8 proc. įsitikinę, kad gebėti įdėmiai klausytis kito asmens jiems nereikia (7 pav.).

Vienas, atrodytų, paprasčiausių, o kartu ir būtiniausių įgūdžių, norint socialiai gyventi ir sugyventi su šalia esančiais asmenimis, yra įgūdis susidraugauti ir draugauti. Tyrimu išsiaiškinta, kad net 51,0 proc. yra įgiję minėtą įgūdį, 33,3 proc. tiriamųjų anketoje nurodė, kad nėra išsiugdę šio svarbaus įgūdžio (8 pav.). 23,5 proc. – norėtų tobulinti gebėjimo susidraugauti ir palaikyti draugystę įgūdį, 9,8 proc. tiriamųjų šis įgūdis nėra svarbus ir jie neturi noro jį išsiugdyti. Taigi beveik dešimtadalis jaunuolių neturi noro įgyti gebėjimo susidraugauti ir palaikyti draugystę.

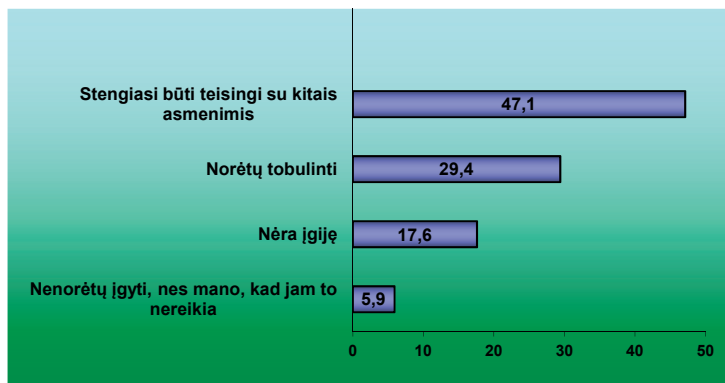
8 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio susidraugauti ir palaikyti draugystę įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Tyrimo metu klausėme, kur tiriamasis įgijo įgūdį susidraugauti ir palaikyti draugystę. 66,7 proc. tiriamųjų, pažymėjusių, kad yra įgiję minėtą įgūdį, nurodė šį įgūdį išsiugdę šeimoje, 51,0 proc. – prie šio svarbaus įgūdžio išsiugdymo prisidėjusi ir mokykla, 43,1 proc. pažymėjo minėtą įgūdį įgiję jau būdami įkalinimo įstaigoje ir lankydami socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimus, kurie įstaigoje yra privalomi kiekvienam nuteistajam. 5,9 proc. bausmę atliekančiųjų nurodė gebėjimo susidraugauti ir palaikyti draugystę įgūdį įgiję gatvėje, nes didžiausią laisvalaikio dalį jie, būdami laisvėje, praleisdavo gatvėje.

Gebėjimas paprašyti pagalbos – vienas iš veiksmingiausių problemų sprendimo būdų, galintis padėti socialiai pažeistiems asmenims įgyti kompetencijos spręsti kasdienes problemas. Šio proceso rezultatai tiesiogiai priklauso nuo procese dalyvaujančių asmenų kompetencijos, gyvenimiškos patirties ir asmeninių savybių. Paprašyti pagalbos gali toli gražu ne kiekvienas, nes prašantysis pagalbos tarsi pripažįsta savo priklausomybę nuo kito asmens. Gyvendami visuomenėje, kurioje yra pasiekta didelė technologijų pažanga: naudojamasi kompiuteriais, interneto paslaugomis, telefonais, garso ir vaizdo technika, neišvengiamai susiduriame su paslaugų poreikiu. Kartais prireikia paslaugos / pagalbos paprašyti rizikingose situacijose. Tyrimo metu buvo pateiktas klausimas, ar tiriamieji yra išsiugdę minėtą įgūdį. Nustatyta, kad 19,6 proc. tiriamųjų nėra išsiugdę

įgūdžio prireikus prašyti pagalbos, 23,5 proc. norėtų įgyti šį įgūdį, tačiau 9,8 proc. tiriamųjų toks įgūdis nereikalingas – jie jo neturi ir nenori įgyti. 58,8 proc. tiriamųjų pažymėjo, kad šeimoje prireikus prašo pagalbos ir kad būtent šeimoje yra įgiję minėtą įgūdį. Kad prie gebėjimo prireikus prašyti pagalbos prisidėjo mokykla, pažymėjo 23,5 proc., kad šį įgūdį įgijo būdami patalais namuose – 19,6 proc., gatvėje – 4,9 proc. tiriamųjų (kaip jau minėta, nemaža dalis paauglių, būdami laisvėje, daugiausia laisvalaikio praleisdavo gatvėje, su draugais).

Norint, kad visuomenėje būtų gera gyventi, svarbu ir kiekvieno visuomenės nario pastangos, ir nusiteikimas būti teisingam kitiems visuomenės nariams. Tyrimo metu domėtasi, kiek laisvės atėmimo bausmę atliekantys patalais namuose asmenys stengiasi būti teisingi kitiems žmonėms. 47,1 proc. tyrime dalyvavusių nusikaltimus padariusių asmenų pažymėjo, kad yra įgiję minėtą įgūdį, 29,4 proc. – norėtų tobulinti minėtą įgūdį, nes jie stengiasi būti teisingi vieniems asmenims ir nesistengia būti teisingi kitiems asmenims, 17,6 proc. nurodė, kad nėra įgiję šio įgūdžio, 5,9 proc. pažymėjo nenorintys įgyti šio įgūdžio, nes jiems to nereikia (9 pav.).

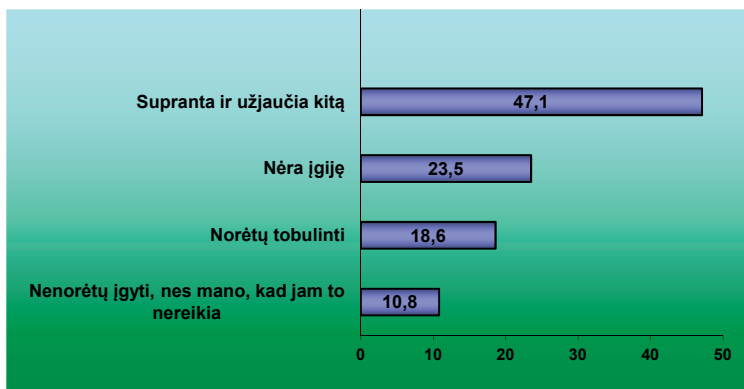

9 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal stengimosi būti teisingiems kitiems asmenims įgūdžio įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Nagrinėjant tiriamųjų atsakymus, kas labiausiai prisidėjo prie teisingo elgesio su kitais asmenimis įgūdžio įgijimo, daugiausia (54,9 proc.) pažymėjo, kad šeima, 35,3 proc. – mokykla, 24,5 proc. šį įgūdį įgijo būdami

įkalinimo įstaigoje ir 2 proc. – leisdami laiką su gatvės draugais. Taigi, atlikdami bausmę, tiriamieji ugdomi ir socialinius įgūdžius bei vertybines nuostatas, konkrečiai vieną jų – teisingo elgesio su kitais žmonėmis nuostatą.

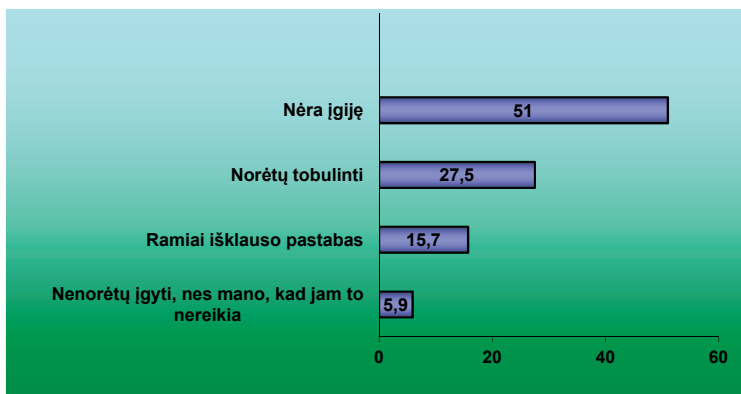
Gyvenant visuomenėje, gerus santykius išlaikyti padeda kito asmens supratimas ir gebėjimas užjausti kitą. Kiek tokius gebėjimus turi išsiugdę laisvės atėmimo vietose bausmę atliekantys jaunuoliai, pateikta 10 pav. Tyrimu nustatyta, kad 47,1 proc. tiriamųjų yra įgiję gebėjimo suprasti ir užjausti kitą įgūdį, jie taiko šį gebėjimą įvairiose gyvenimo situacijose. 23,5 proc. pažymėjo, kad nėra išsiugdę minėto įgūdžio, 18,6 proc. – norėtų tobulinti šį įgūdį, tačiau daugiau nei dešimtdaliui (10,8 proc.) gebėjimas suprasti ir užjausti kitą nėra reikalingas. Iš tiesų kai kurių jaunuolių neigiamas nuostatas visuomenės atžvilgiu pastebėjo ir monografijos autorė, vykdydama projektą ir vesdama užsiėmimus. Pataisos namuose dirba ir psichologai, ir auklėtojai, yra socialinių įgūdžių ugdymo grupė, todėl daugiau nei ketvirtadalis dalyvavusiųjų tyrimuose (27,5 proc.) pažymėjo, kad įgūdį suprasti ir gebėti užjausti kitą žmogų įsitvirtino pataisos namuose. Tačiau dalis jaunuolių turi neigiamas nuostatas dėl socialaus elgesio, tiksliau – yra labai priešiški socialiam elgesiui.

10 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio užjausti kitą įgijimą / neigijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Ir mokantis, ir dirbant ar bendraujant su kitais asmenimis kiekvienam asmeniui tenka susidurti su situacijomis, kai reikia išklausti kito as-

mens pastabas dėl savo veiklos / darbo ar įpareigojimų bei išpareigojimų vykdymo. Tyrimo metu anketoje prašėme pažymėti, ar patalose namuose atliekantys bausmę vaikinai turi išsiugdę įgūdį ramiai reaguoti į pastabas. Nustatyta, kad tik 15,7 proc. vaikinių pažymėjo, kad ramiai išklauso kitų pastabas, 27,5 proc. – minėtą įgūdį yra įgiję iš dalies, tačiau norėtų jį tobulinti, 51,0 proc. – nėra įgiję įgūdžio ramiai reaguoti į pastabas, 5,9 proc. – nenorėtų įgyti įgūdžio ramiai išklausti pastabas, nes mano, kad jiems to nereikia (11 pav.).

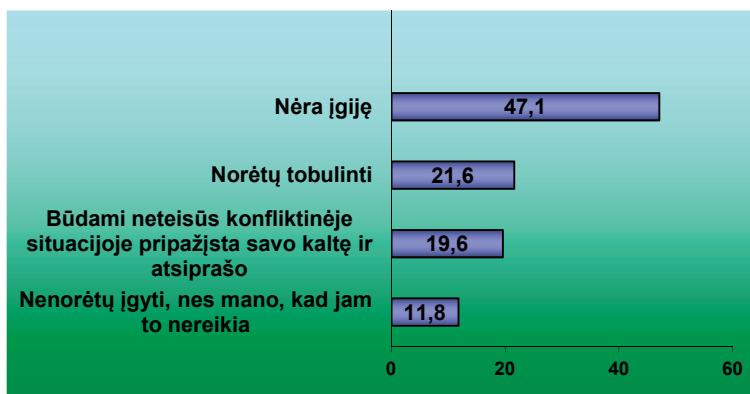
11 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio ramiai išklausti pastabas įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Iš įgijusių įgūdį ramiai išklausti pastabas 41,2 proc. tiriamųjų nurodė, kad prie minėto įgūdžio įgijimo prisidėjo šeima, 39,2 proc. – mokykla, 27,5 proc. – patalios namai ir 2,0 proc. – gatvės draugai, kai jie buvo laisvėje. Taigi socialinių įgūdžių užsiėmimai daugiau nei ketvirtadaliui jaunuolių padeda ugdytis socialinius įgūdžius bei įtvirtinti juos ir, tikėtina, prisideda prie jų vertybinių nuostatų teigiamos kaitos.

Įgūdis ramiai išklausti kritiką glaudžiai susijęs su asmens įgūdžiu esant neteisiam pripažinti savo kaltę, atsiprašyti. Šis įgūdis padeda išspręsti konfliktines situacijas. Tik 19,6 proc. tiriamųjų pažymėjo, jog konfliktinėse situacijose, būdami neteisūs, pripažįsta savo kaltę ir atsiprašo, 47,1 proc. vaikinių nurodė neturintys minėto įgūdžio, 21,6 proc. – minėtą įgūdį yra

įgiję iš dalies ir norėtų tobulinti. Daugiau nei dešimtadalis (11,8 proc.) bausmę pataisos namuose atliekančių vaikinių pažymėjo, kad nenorėtų įgyti įgūdžio esant neteisiam pripažinti savo kaltę konfliktinėje situacijoje ir atsiprašyti, nes jiems to nereikia (12 pav.).

Aiškinantis, kas padėjo šiuo metu bausmę atliekantiems vaikiniams, esant neteisiam konfliktinėje situacijoje, įgyti įgūdį pripažinti savo kaltę ir atsiprašyti, 47,1 proc. nurodė, kad šeima, po 29,4 proc. – mokykla ir įkalinimo įstaiga. 2 proc. teigė, kad įtakos tam turėjo gatvės draugai, kai jie dar buvo laisvėje.

12 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio esant neteisiam konfliktinėje situacijoje pripažinti savo kaltę ir atsiprašyti įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Kuo geresnius santykio su savimi ir kitais socialinius įgūdžius asmuo turi, tuo jam lengviau besikeičiančiose situacijose elgtis pozityviai. Gyvenimo tempui greitėjant, galimi ir įvairūs nesusipratimai bei nesutarimai dėl skirtingų kultūrinių tradicijų, dėl skirtingo auklėjimo, šeimos tradicijų ir šeimoje skiepytų vertybių. Žmonės susiduria su didesniais ar mažesniais nesusipratimais, kurie gali būti išsprendžiami taikiai arba gali kilti konfliktinė situacija ir išprovokuoti kitas neigiamas pasekmes. Tyrimo metu domėtasi, kaip bausmę pataisos namuose atliekantys vaikinai vertina savo įgūdį paaiškinti, kodėl įvyko nesusipratimas. Nustatyta, kad minėtą įgūdį yra įgiję tik 25,5 proc., o 27,5 proc. tiriamųjų pažymėjo, kad turi įgiję įgūdį laikytis taisyklių bei gebėjimą tinkamai pasakyti *ne* (jei nenoriu, ar negaliu

to daryti). Pažymėtina tai, kad 45,1 proc. iš įgijusių įgūdį laikytis taisyklių ir 37,3 proc. mokančių tinkamai pasakyti *ne* įgūdį nurodė, jog šiuos įgūdžius įsitvirtino būtent įkalinimo įstaigoje. Prie taisyklių laikymosi įgūdžių ir gebėjimo pasakyti *ne* tik labai nedaug prisidėjusi šeima ir mokykla. Atsisakymo įgūdžiai būtini asmeniui, įtvirtinant jo nepriklausomybę, gebėjimą būti savimi. Taigi dauguma tėvų ir ugdymo įstaigų darbuotojų mažai dėmesio skiria mokinių gebėjimui pasakyti *ne*, nepasiduodant kitų įtakai, ugdymui. Remiantis literatūros analize, atsisakymo įgūdis itin svarbus kalbant apie rūkymą, alkoholio ir narkotikų vartojimo priklausomybes, vagystes, chuliganizmo atvejus. Taigi, siekiant užkirsti kelius paauglių nusikalstamam elgesiui ir asocialių grupių propaguojamoms vertybėms atsispirti, gebėjimas pasakyti *ne* turi būti ugdomas aktyviau.

Atliekant literatūros analizę pastebėta, kad socialiniai įgūdžiai ir jų raiška priklauso nuo šeimos, kurioje jis auga, ypač – nuo šeimos sudėties, šeimoje auginamų vaikų bei materialinių-socialinių sąlygų. Todėl buvo siekiama įvertinti, kiek nuteistųjų socialiniai įgūdžiai ir jų raiška susijusi su minėtais požymiais (4 lentelė).

4 lentelė. Bausmę atliekančių vaikinių socialinių įgūdžių ir šeimos, kurioje jie augo, kol pateko į pataisos namus, koreliaciniai ryšiai

Šeima, kurioje augo bausmę atliekantis vaikas	Socialiniai įgūdžiai		
	Geba suprasti ir užjausti kitą (empatija)	Konfliktingoje situacijoje geba paaiškinti, kodėl įvyko nesusitarimas, o jei yra neteisis, geba pripažinti kaltę ir atsiprašyti	Geba būti savimi, prireikus gali pasakyti <i>ne</i>
Šeimos sudėtis (augina abu arba vienas iš tėvų)	r = 0,197** p = 0,001	r = 0,156** p = 0,010	
Vaikų skaičius šeimoje			r = 0,134* p = 0,027

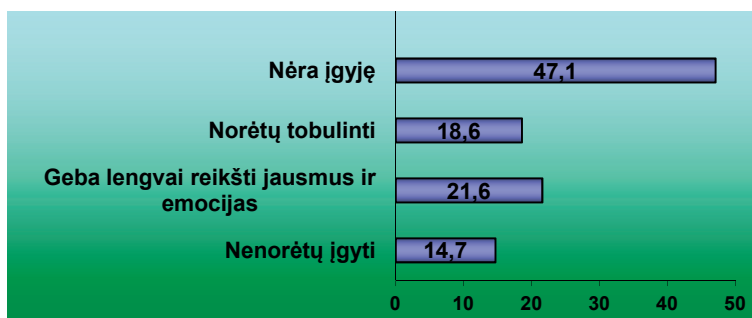
p < a** = 0,01; p < a* = 0,05

Duomenų rezultatai parodė statistiškai reikšmingą kintamųjų ir reikšmingumo lygmens $a^* = 0,05$ ir $a^{**} = 0,01$ ryšį. Paaiškėjo silpna teigiama koreliacija, nurodanti sąsajas tarp šeimos sudėties ir bausmę atliekančių vaikų gebėjimo suprasti ir užjausti kitą bei gebėjimo paaiškinti konfliktinę situaciją, o esant kaltam – pripažinti kaltę. Vaikų skaičius šeimoje taip pat turi statistiškai reikšmingą ryšį su vaiko gebėjimu būti savimi, o prireikus pasakyti *ne*. Kuo daugiau vaikų augo šeimoje, tuo labiau jie buvo išsiugdę socialinius įgūdžius, vadinasi, šeima, be abejo, turi reikšmingą įtaką socialiniams vaikų įgūdžiams.

Vienas svarbiausių asmens santykio su savimi įgūdžių – pasitikėti savimi ir savo jėgomis – padeda asmeniui išlikti savimi besikeičiančiose situacijose. Daugiausia (49,0 proc.) bausmę atliekančių vaikų nurodė, kad prie pasitikėjimo savimi įgūdžių ugdymo(si) prisidėjo šeima, 47,1 proc. – mokykla, 9,8 proc. – gatvės draugai. Kad pasitikėjimo savimi įgijo pataisos namuose, nurodė 35,3 proc. tiriamųjų. Taigi daugiau negu trečdalis vaikų, būdami pataisos namuose, įgijo didesnę pasitikėjimą savimi, nei turėjo prieš patekdami į įkalinimo įstaigą.

Kiekvienas iš mūsų pažįstame ypač jautrių, lengvai emocijoms pasiduodančių žmonių. Pažymėtina, kad emocionalūs žmonės sieja savo pojūčius su emocijomis, tačiau dažnai atsitinka, kad paprašyti nurodyti priežastis, kodėl jie tokie, susijaudinimo priežasčių nurodyti ar atpažinti negali. Todėl jų emocijos jiems patiems yra labiau žalingos negu naudingos. Asmuo gali raudoti ką nors prisiminęs, nes praeitis tarytum įsibrauna į dabartinį jo gyvenimą. Viena jų – elastinės reakcijos. Tai praeities emocija, išreikšta dabar. Tai būdinga tuomet, kai bet kokia situacija, bet koks asmuo, kuris primena šią emociją ar ją sukėlusį įvykį, pažadina praeitį. Dauguma vaikų laukia, kad juos paglostytum, priglaustum, tačiau pasitaiko ir tokių, kuriuos norėdami apkabinti išgašdiname. Jei paklaustumė: „Ar tu manęs bijai?“, galime išgirsti atsakymą *ne*, tačiau, jeigu vaikas yra patyręs fizinę ar seksualinę prievartą, pažeminimus iš artimųjų (tėvų, brolių, dėdžių ar tetų), jis bijo arti prisileisti kito asmens, nes bijo tos situacijos. Tai ir yra grįžtamojo pobūdžio – elastinių reakcijų pavyzdžiai. Ką daryti? Prisiminti tas situacijas, susijusias su skaudžiais išgyvenimais, būti mintimis su savimi, mažu vaiku / paaugliu, t. y. tokiu, koks buvome tuomet? Klausytis mažo savęs ir suprasti savo emocijas, pykti ant tų as-

menų, kurie skaudino? Galima skausmą išlieti daužant pagalvę ir įsivaizduoti, kad daužote savo skriaudėjus. Galima parašyti laišką, kaip smarkiai paveikė jus tų žmonių elgesys. Jeigu nerandate adreso ar žinote, kad asmenys jau mirę, sudėginkite laiškus židinyje arba išsiųskite juos mintimis. Taip, išsivadavus iš praeities baimių, galima gyventi visavertį gyvenimą, džiaugtis dabartimi. Bausmę atliekančių vaikinių teirautasi, ar jie yra išsiugdę įgūdį atskleisti savo jausmus ir emocijas. Nustatyta, kad tik 21,6 proc. bausmę atliekančių vaikinių save vertina kaip lengvai galinčius reikšti savo jausmus ir emocijas, 45,1 proc. pažymėjo negebantys reikšti jausmų ir emocijų, 18,6 proc. nurodė, kad norėtų tobulinti jausmų ir emocijų raiškos įgūdžius, 14,7 proc. – nenori įgyti jausmų ir emocijų raiškos įgūdžių, nes jiems to nereikia (13 pav.).

13 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal įgūdžio susidraugauti ir palaikyti draugystę įgijimą / neįgijimą bei norą jį įgyti (proc.)

Pažymėtina, kad emocijos ir jausmai gali būti ir pakeičiami vienu kitais. Dažniausiai tai būna auklėjimo pasekmė. Jei vaikui nebūdavo leidžiama rodyti pykčio, tačiau jam leisdavo liūdėti, gali būti, kad supykęs vaikas nuliūsta, jis gali verkėti, bet neišgirsime nė menkiausio pykčio jo balse. Tačiau yra asmenų, kuriems vyraujanti emocija yra pyktis. Daug tokių vaikinių ir pataisos namuose. Tyrimo metu tik po 23 proc. jaunuolių nurodė, kad prie jų gebėjimo reikšti jausmus ir emocijas prisidėjo šeima ir mokykla, 11,8 proc. teigė, kad šį įgūdį įtvirtino pataisos namuose.

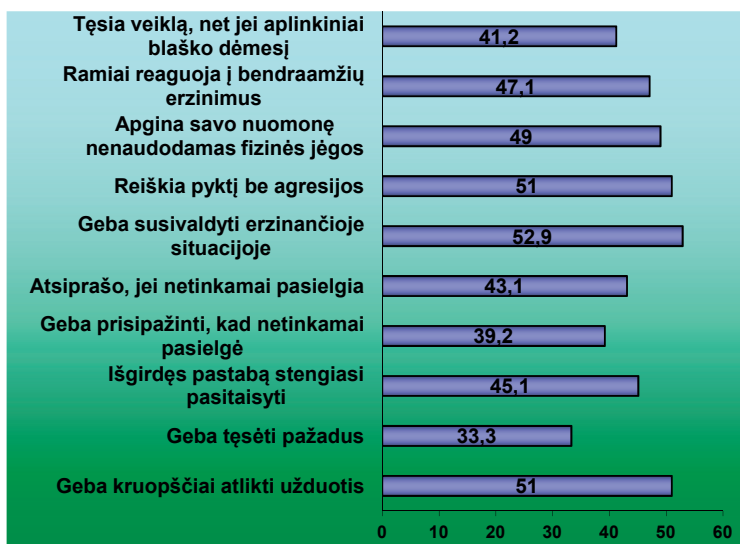
Parazitiniai ir difuziniai jausmai būdingi asmenims, išgyvenantiems chaotiško emocinio patyrimo etapą. Tokie asmenys linkę kolekcionuoti

emocijas. Jie tarytum „renka“ nusivylimus, įžeidimus, nesusipratimus nereikšdami jokių emocijų. Jie paprastai girdi, bet apsimeta nereaguojantys į pašaipas iš jų ir pan. Taip kaupiamos pašaipos dienas, savaites, mėnesius ar net metus, tačiau surinkę jų pakankamai daug leidžia sau įžeidinėti kitus, jų pagieža ir nusivylimai prasiveržia scenomis. Aišku, yra asmenų, kurie emocijas kolekcionuoja siekdami psichologinio poveikio – norėdami patvirtinti savo įsitikinimus, siekdami išvengti artimo bendravimo ar pakeisti savo gyvenimo scenarijų, pvz., kaupia tol, kol, trūkus kantrybei, sumuša kitą asmenį arba net įvykdo kraupesnius nusikaltimus...

Atsakingumo įgūdžiai: kruopštumas atliekant užduotis, pažado tesėjimas, atsakingas elgesys išgirdus pastabą, jos išklausymas ir stengimasis taip nesielgti, prisipažinimas, kad pasielgė netinkamai, atsiprašymas, jei netinkamai pasielgė, sugebėjimas susivaldyti erzinančioje situacijoje – tai įgūdžiai, kurie sudaro prielaidas elgtis pozityviai.

51 proc. pataisos namuose bausmę atliekančių vaikinių nurodė įgiję įgūdį kruopščiai atlikti užduotis, net 29,4 proc. tiriamųjų nurodė, kad minėtą įgūdį įsitvirtino įkalinimo įstaigoje (14 pav.).

33,3 proc. pažymėjo gebantys tesėti pažadus, tiek pat jų nurodė, kad įgyti minėtą įgūdį padėjo įkalinimo įstaiga (14 pav.). 45,1 proc. teigė, kad išgirdę pastabą stengiasi pasitaisyti. 39,2 proc. pažymėjo šį įgūdį įsitvirtinę pataisos namuose labiausiai. 39,2 proc. geba pripažinti, kad netinkamai pasielgė, 43,1 proc. geba atsiprašyti, kai netinkamai pasielgia, 52,9 proc. geba susivaldyti erzinančioje situacijoje, 51 proc. reiškia pyktį be agresijos, 49 proc. apgina savo nuomonę nevartodami fizinės jėgos. Greitėjant gyvenimo tempui ir daugėjant informacijos, tenka susidurti su dėmesio sutelkimo ir susikaupimo sunkumais. Dėl netinkamo tėvų gyvenimo būdo, auklėjimo ir ugdymo ankstyvojoje vaikystėje ar asmeninių savybių vaikui sunku susikaupti ir tęsti pradėtą veiklą, ypač veikiant išoriniams dirgikliams. Tačiau tyrimu nustatyta, kad 41,2 proc. nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, yra įgiję įgūdį tęsti veiklą, net jei aplinkiniai blaško dėmesį, 47,1 proc. pažymėjo, kad yra įgiję įgūdį ramiai reaguoti į bendraamžių erzinimus (14 pav.).

14 pav. Bausmę atliekančių vaikinių įgytų socialinių įgūdžių raiška (proc.)

Pataisos namai skirti elgesiui gerinti, juose vyksta socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimai, tačiau tyrimo metu paaiškėjo, kad net 43,1 proc. tiriamųjų prisipažino įkalinimo įstaigoje pažeidinėjantys taisykles. Toks pat procentas jų nurodė, kad sukčiauja žaisdami grupinius žaidimus. Vadina si, sukčiavimas įkalinimo įstaigoje tarp nuteistųjų yra kaip siekiama vertybė: kuo geriau sugebi sukčiauti, pažeisti taisykles ir neįkliūti, tuo geriau esi vertinamas grupėje.

Remiantis literatūros analize, buvo prieita prie išvados, kad nepalankioje socialinėje aplinkoje augę vaikai įgyja asocialios asmenybės bruožų, dažnai išitraukia į neteisėtą, nusikalstamą veiklą. Siekiant nustatyti, ar nepilnamečiai, atliekantys bausmę patalais namuose, gerbia kito asmens nuosavybę, buvo pateiktas teiginys „Atsiklausiu, ar galiu paimti kitiems asmenims priklausančius daiktus“. Tyrimu nustatyta, kad 43,1 proc. apklaustųjų teigia, kad atsiklausia prieš pasiimdami jiems nepriklausančius daiktus. 11,8 proc. apklaustųjų prisipažįsta, jog kitiems asmenims priklausančiais daiktais naudojasi be leidimo. Galima daryti išvadą, kad didžioji dauguma tiriamųjų geba gerbti kitiems asmenims priklausančią nuosa-

vybę, tačiau šiek tiek daugiau nei dešimtadalis nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nėra įgiję įgūdžio neimti kitam asmeniui priklausančio (svetimo) daikto neatsiklausus.

Tyrimu nustatyta, kad Pataisos namuose bausmę atliekantys vaikinai turi įgiję ir gebėjimo padėti kitiems įgūdį. Turintys minėtą įgūdį nurodė 43,1 proc. tiriamųjų, tiek pat jų pažymėjo pasakantys ir parodantys, jog džiaugiasi gavę pagyrimą. Taigi dalis nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, yra jautrūs, emocionalūs, paslaugūs, tačiau gyvenime padarę nusikaltimų vaikinai.

Apibendrinat pažymėtina, kad daugiau nei pusė tyrimuose dalyvavusių bausmę atliekančių nepilnamečių nėra išsiugdę socialinių įgūdžių, padedančių jiems pozityviai elgtis kasdienėse gyvenimo situacijose, spręsti kylančius konfliktus. Įgijusių vienus ar kitus socialinius įgūdžius nuteistųjų nuomone, daugiausia prie jų įgijimo prisidėjo šeima, kiek mažiau – mokykla. Nemaža dalis pažymėjo, kad įkalinimo įstaigoje jie įsitvirtino socialinius įgūdžius. Paaiškėjo silpna teigiama koreliacija, nurodanti sąsajas tarp šeimos sudėties ir bausmę atliekančių vaikinių gebėjimo suprasti ir užjausti kitą bei gebėjimo paaiškinti konfliktinę situaciją, o esant kaltam – pripažinti kaltę. Vaikų skaičius šeimoje taip pat turi statistiškai reikšmingą ryšį su vaiko gebėjimu būti savimi, o prireikus pasakyti ne. Kuo daugiau vaikų augo šeimoje, tuo labiau jie buvo išsiugdę socialinius įgūdžius, vadinasi, šeima, be abejo, turi reikšmingą įtaką socialiniams vaikų įgūdžiams. Taigi hipotezė, kad socialinių įgūdžių stoka yra viena svarbiausių prielaidų, lemiančių, tardymo izoliatoriuje esančių ir bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių neigiamas elgesio apraiškas bei asocialaus gyvenimo būdo nuostatas, iš dalies pasitvirtino.

Taigi, sprendžiant iš nepilnamečių atsakymo apie jų socialinių įgūdžių raidą ir jų įgijimą, galima daryti prielaidą, kad laisvės atėmimo vietose bausmes atliekantiems vaikinams vykdomos programos padeda įgyti socialinių įgūdžių, tačiau beveik dešimtadalis nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyventi socialiai nenusiteikę. Jie pažymėjo, kad nenori įgyti socialinių įgūdžių, nes jiems to nereikia.

5.3.3. Socialinių įgūdžių ugdymas pataisos namuose ir jo vertinimas: nuteistųjų vaikinių požiūris

Socialiniai įgūdžiai – tai socialinio elgesio formos, kuriomis siekiama geresnių tarpusavio santykių ir veiksmingesnės socialinės sąveikos. Tai verbalinio ir neverbalinio elgesio seka, kuri yra susijusi su aplinkinių žmonių elgesiu. Socialiniai įgūdžiai įgyjami stebint, modeliuojant aplinkinių elgesį bei gaunant grįžtamąjį ryšį apie savo elgesio pasekmes. Kiekvienas vaikas yra gabus ir tobulas, o šeima ir pedagogai turi stengtis išsaugoti ir puoselėti visus vaiko gebėjimus, ugdyti savarankiškumą, pasitikėjimo savimi ir aplinkiniais įgūdžius, iniciatyvumą, kūrybingumą, nuoširdų norą pažinti ir prasmingai elgtis su pasauliu.

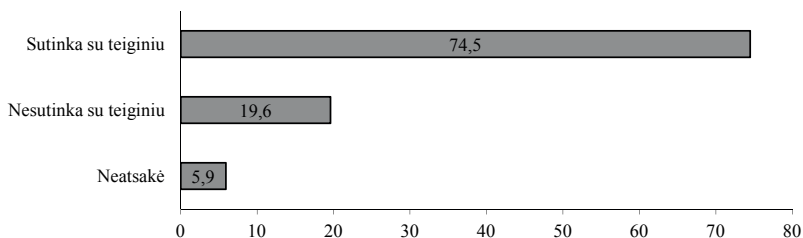
Psichologinių tyrimų duomenimis, asmenys, nesusiformavę būtinų socialinių įgūdžių, sunkiau prisitaiko, prasčiau mokosi. Socialinių įgūdžių neišsiugdę žmonės gali tikėtis tam tikrų socialinės adaptacijos sutrikimų. Svarbu įgyti socialinius įgūdžius, kad būtų užkirstas kelias dideliems bendravimo sutrikimams, netinkamam elgesiui, netinkamam konfliktinių situacijų sprendimui (vartojant jėgą, žeminant kitus ir kt.).

Pataisos namuose vykdomoje socialinių įgūdžių ugdymo programoje pabrėžiami problemų sprendimo ir sprendimų priėmimo, bendravimo ir streso įveikimo, pasipriešinimo socialiniam spaudimui, savosios vertės pajautimo, kūrybinio mąstymo, kritinio mąstymo įgūdžiai. Formuodami šiuos socialinius įgūdžius, galime padėti bausmę atliekantiems vaikinams tapti psichologiškai atspariems socialiniam spaudimui ir ateityje išvengti daugelio problemų.

Tyrimo metu 64,7 proc. respondentų lankė socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimus įkalinimo įstaigoje (juos privalo lankyti visi nuteistieji – autorės pastaba). 29,4 proc. tiriamųjų pažymėjo, kad tyrimo laikotarpiu nelankė socialinių įgūdžių užsiėmimų, tačiau jie jau buvo baigę įkalinimo įstaigoje numatytą kursą ir lankė autorės vedamus Tėvystės įgūdžių ugdymo lavinimo programos užsiėmimus. 5,9 proc. tiriamųjų nepažymėjo atsakymo apie lankomus socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimus.

Tyrimo metu prašėme respondentų įvertinti, kokį poveikį, jų nuomone, turi socialinių įgūdžių ugdymas. Tiriamieji galėjo sutikti arba nesutikti su vienu ar kitu teiginiu apie socialinių įgūdžių poveikį asmeniui.

Su teiginiu, kad socialinių įgūdžių turėjimas padeda asmeniui bendrauti ir užmegzti ryšius, sutiko 74,5 proc. tyrimuose dalyvavusių nuteistųjų, nesutiko 19,6 proc., į klausimą neatsakė 5,9 proc. (15 pav.).

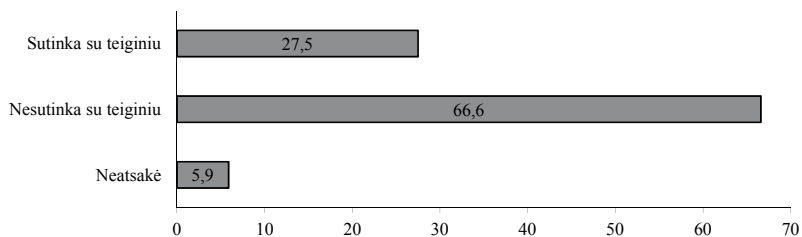

15 pav. Bausmę atliekančių nepilnamečių atsakymų pasiskirstymas pagal sutikimą / nesutikimą, kad socialiniai įgūdžiai padeda bendrauti ir užmegzti ryšį (proc.)

Taigi matome, kad dauguma vaikinių, nors patys dar nėra įgiję tinkamo bendravimo, bendradarbiavimo ir draugystės palaikymo įgūdžių, suvokia socialinių įgūdžių reikšmę. Tačiau pažymėtina ir tai, kad beveik penktadalis neigia jų svarbą. Sunku pasakyti, ar dėl pasitikėjimo stokos ir gynybinių pozicijų, ar jų turimos patirties, bet būtent tokios patirties pasekmė yra susiformavusios vertybinės nuostatos, neleidžiančios išvelgti socialinių įgūdžių svarbos žmogiškiesiems ryšiams palaikyti. Monografijos autorė, vesdama praktinius Tėvystės įgūdžių ugdymo užsiėmimus, atkreipė dėmesį į tai, kad nemažai daliai jaunuolių kai kurie klausimai apie žmogiškuosius vaikų ir suaugusiųjų ryšius keldavo abejonių ir jų neverbalinė reakcija į komentarus, kaip galėtų būti, keldavo daugiau nusištiebėjimą, abejones, o ne pritarimą. Tai galėjo būti pozityvaus pavyzdžio namuose nebuvimo pasekmė.

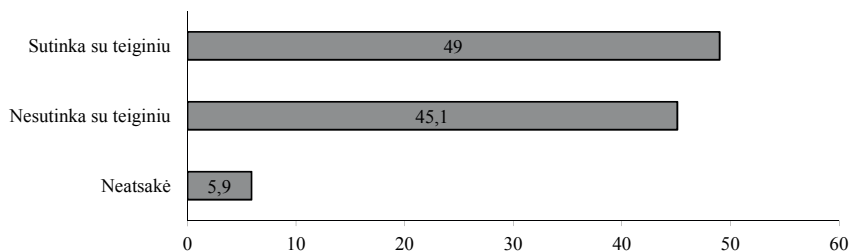
Socialiniai įgūdžiai įgyjami stebint, modeliuojant aplinkinių elgesį ir gaunant grįžtamąjį ryšį apie savo elgesio pasekmes. Todėl jų įgijimas (turėjimas) padeda asmeniui objektyviai vertinti save ir kitus. Tyrimu nustatyta, kad 66,6 proc. bausmę atliekančiųjų sutiko su teiginiu, kad socialiniai įgūdžiai padeda objektyviai vertinti save ir kitus, 27,5 proc. nesutiko su minėtu teiginiu, taigi jie neišvelgia šios socialinių įgūdžių reikšmės asmeniui ir 5,9 proc. tiriamųjų į klausimą neatsakė (16 pav.).

16 pav. Bausmę atliekančių nepilnamečių atsakymų pasiskirstymas pagal sutikimą / nesutikimą, kad socialiniai įgūdžiai padeda objektyviai vertinti save ir kitus (proc.)

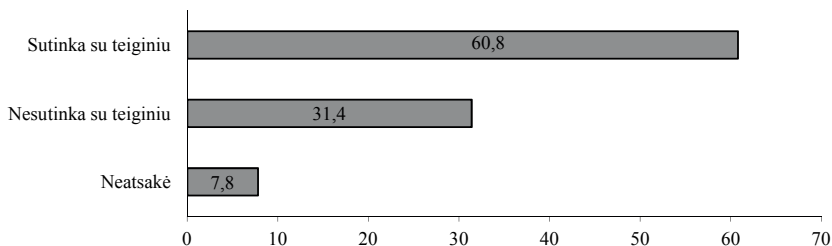
Vienas svarbiausių įgūdžių yra gebėjimas spręsti kylančius konfliktus. Paauglystėje šis gebėjimas įgyja dar didesnę reikšmę, nes paaugliai dėl jų vystymosi ypatumų dirgliau reaguoja į aplinką. Tyrimo metu buvo klausiama tiriamųjų ar, jų nuomone, socialiniai įgūdžiai padeda konstruktyviai spręsti konfliktus. Tyrimu nustatyta, kad 49,0 proc. bausmę atliekančių nepilnamečių, dalyvavusių tyrimuose, nuomone, socialinių įgūdžių turėjimas ir jų ugdymas padeda konstruktyviai spręsti konfliktus, tačiau net 45,1 proc. tiriamųjų nesutiko su teiginiu, o 5,9 proc. tiriamųjų į klausimą neatsakė (17 pav.).

17 pav. Bausmę atliekančių nepilnamečių atsakymų pasiskirstymas pagal sutikimą / nesutikimą, kad socialiniai įgūdžiai padeda konstruktyviai spręsti konfliktus (proc.)

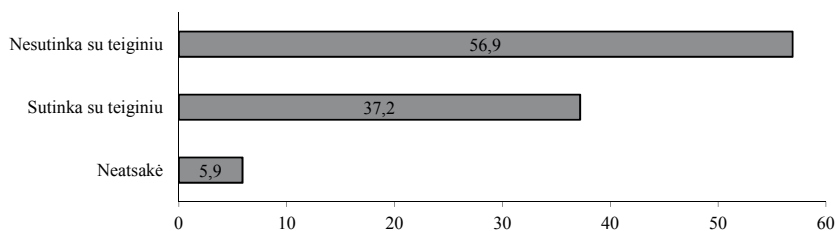
Išsiugdžius socialinius įgūdžius, lengviau priimti sprendimus, nes juos turėdamas asmuo geba apsibrėžti problemas, ieškoti sprendimo būdų, įvertinti juos ir, pasirinkus tinkamą sprendimą, suplanuoti jo įgyvendinimo žingsnius bei juos įgyvendinti praktinėje veikloje. Tyrimo metu buvo

paprašyta tiriamųjų pažymėti savo nuomonę atsakant, sutinka arba nesutinka su teiginiu, kad socialiniai įgūdžiai padeda priimti sprendimus. 60,8 proc. bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių mano, kad socialinių įgūdžių ugdymas padeda priimti sprendimus, 31,4 proc. su teiginiu nesutinka ir neįžvelgia socialinių įgūdžių turėjimo poveikio sprendimų priėmimui, 7,8 proc. tiriamųjų į klausimą neatsakė (18 pav.).

18 pav. Bausmę atliekančių nepilnamečių atsakymų pasiskirstymas pagal sutikimą / nesutikimą, kad socialiniai įgūdžiai padeda priimti sprendimus (proc.)

Tinkami jausmų ir emocijų raiškos būdai skiria žmogų nuo kitų gyvų būtybių. Išliedami jausmus mes atsipalaiduojame. Be abejo, svarbu, kad jausmus reikštume kitiems priimtinais būdais, kad savo širdgėlą, pyktį išlietume neįskaudindami kitų. Tyrimo metu prašėme vaikinių įvertinti teiginį, ar socialinių įgūdžių ugdymas padeda reikšti jausmus. Daugiau nei pusė (56,9 proc.) tiriamųjų nesutiko su teiginiu, kad socialiniai įgūdžiai padeda atskleisti jausmus, su teiginiu sutiko kiek daugiau nei trečdalis (37,2 proc.) bausmę atliekančių nepilnamečių, 5,9 proc. respondentų į klausimą neatsakė. Taigi gerokai daugiau nei pusė respondentų dar nepripažįsta, kad turimi socialiniai įgūdžiai gali padėti asmeniui reikšti jausmus. Tai didelė problema, nes neišreikštos emocijos ir jausmai kaupiasi ir gali prasiveržti netinkamu būdu, gali būti sunkiai valdomos ir kontroliuojamos – dėl to gana dažnai ir padaromi nusikaltimai (19 pav.).

19 pav. Bausmę atliekančių nepilnamečių atsakymų pasiskirstymas pagal sutikimą / nesutikimą, kad socialiniai įgūdžiai padeda reikšti jausmus (proc.)

Socialiniai įgūdžiai ypač svarbūs asmenybei formuotis ir socializuotis – jie leidžia asmeniui efektyviai spręsti įvairias gyvenimo problemas, sėkmingai prisitaikyti naujoje, kintančioje aplinkoje. Tyrimu nustatyta, kad su teiginiu, jog socialiniai įgūdžiai padeda priimti ir suprasti naujoves, sutiko 66,7 proc. respondentų, nesutiko 27,5 proc. ir 5,9 proc. nepareišė savo nuomonės.

Tyrimo metu domėtasi, kokių socialinių įgūdžių, kurių neturėjo anksčiau, tiriamieji įgijo Pataisos namuose per socialinių įgūdžių užsiėmimus. Nustatyta, kad 4 tiriamieji įgijo įgūdį ramiai reaguoti į konfliktą ir bendrauti, po du – geriau suprasti kitus, tvarkytis buityje ir išklausti kitą, 6 nurodė, kad įgijo įgūdį gaminti valgyti (5 lentelė).

5 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, įgūdžiai, įgyti atliekant bausmę

Įgytas įgūdis	Įgijusiųjų skaičius	Įgijusiųjų procentas
Gaminti valgyti	6	5,9
Ramiai reaguoti į konfliktą	4	3,9
Bendrauti	4	3,9
Išklausti kitą asmenį	2	2,0
Tvarkytis buityje	2	2,0
Suprasti kitus	2	2,0

Tyrimo metu nuteistųjų, atliekančių bausmę pataisos namuose, prašėme įrašyti, kokie, jų nuomone, įgūdžiai jiems padeda sutarti su kalėjimo administracija, bendraamžiais, artimaisiais bei prisitaikyti visuomenėje.

Net 10 nuteistųjų nuomone, labiausiai sutarti su kalėjimo administracija jiems padeda tinkamas bendravimas (6 lentelė), 4 nurodė, kad rami kalba, po 2 – mandagumas, atvirumas, neatsikalbinėjimas ir klausymasis.

6 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nuomone, sutarti su kalėjimo administracija jiems padedantys įgūdžiai

Sutarti su kalėjimo administracija padedantys įgūdžiai	Tiriamųjų skaičius	Procentas
Neatsakė	80	78,4
Bendravimas	10	9,8
Rami kalba	4	3,9
Mandagumas	2	2,0
Atvirumas	2	2,0
Neatsikalbinėjimas	2	2,0
Klausymasis	2	2,0
Iš viso	102	100,0

Sutarti su kalėjimo administracija būtina, tačiau gyvybiškai dar svarbiau, kad asmuo gebėtų sutarti su savo bendraamžiais, su tais, su kuriais jiems tenka praleisti ištisas paras, savaites, mėnesius. Yra ir tokių, kurie įkalinimo įstaigoje (tuose pačiuose pataisos namuose) – jau šešti metai (autorės pastaba). Taigi tiriamųjų buvo paprašyta, kad jie įrašytų įgūdžius, padedančius sutarti su bendraamžiais.

7 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nuomone, sutarti su kalėjimo bendraamžiais padedantys gebėjimai

Sutarti su kalėjimo bendraamžiais padedantys įgūdžiai	Tiriamųjų skaičius	Procentas
Neatsakė	82	80,4
Bendravimas	8	7,8
Išklausymas	2	2,0
Nekonfliktavimas	2	2,0
Supratimas	2	2,0
Pritapimas	2	2,0
Palaikymas	2	2,0
Neįžeidinėjimas	2	2,0
Iš viso	102	100,0

Net 8 nuteistųjų nuomone, labiausiai jiems sutarti su bendraamžiais padeda bendravimas (7 lentelė). Po 2 tiriamuosius nurodė, kad išklausymas, nekonfliktavimas, supratimas, pritapimas, palaikymas ir neįžeidinėjimas.

Socialiniai įgūdžiai pradedami ugdyti šeimoje. Kokius įgūdžius jie įgijo šeimoje, aptarta 5.3.2. skyriuje. Tyrimo metu prašėme nuteistųjų, atliekančių bausmę pataisos namuose, parašyti, kokie, jų nuomone, įgūdžiai padeda bendrauti su artimaisiais. Nustatyta, kad bendrauti su artimaisiais tiriamiesiems labiausiai padeda atvirumas (4 tiriamieji), kiek mažiau (po du tiriamuosius) – mandagumas, paties bendravimas ir išklausymas (8 lentelė).

8 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nuomone, bendraujanti su artimaisiais padedantys įgūdžiai

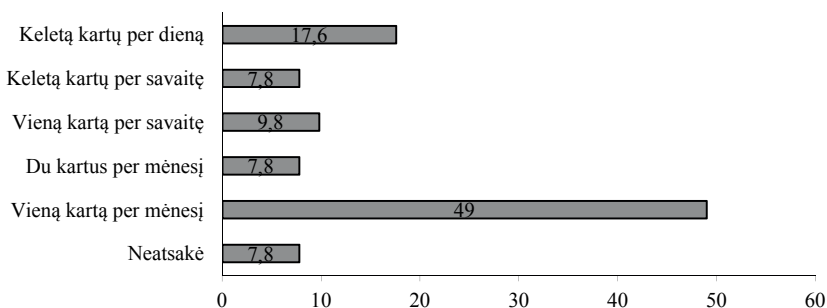
Bendraujant su artimaisiais padedantys įgūdžiai	Tiriamųjų skaičius	Procentas
Neatsakė	92	90,2
Atvirumas	4	3,9
Mandagumas	2	2,0
Bendravimas	2	2,0
Išklausymas	2	2,0
Iš viso	102	100,0

Socialinių įgūdžių įkalinimo įstaigose tikslas – padėti įgyti įgūdžių, kurie nuteistajam, atlikusiam bausmę įkalinimo įstaigoje ir grįžusiam iš jos, padėtų įsilieti į visuomenę ir tapti visateisiu jos nariu. Tyrimo metu buvo paprašyta tiriamųjų įrašyti, kokie socialiniai įgūdžiai, jų nuomone, padeda prisitaikyti visuomenėje. Nustatyta, kad labiausiai padedančiu prisitaikyti visuomenėje tiriamieji pripažino bendravimo įgūdį (4 respondentai), kiek mažiau, bet svarbiais pripažinti tinkamas elgesys, atvirumas, emocijų valdymas ir susitvardymas (po du respondentus) (9 lentelė).

9 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nuomone, prisitaikyti visuomenėje padedantys įgūdžiai

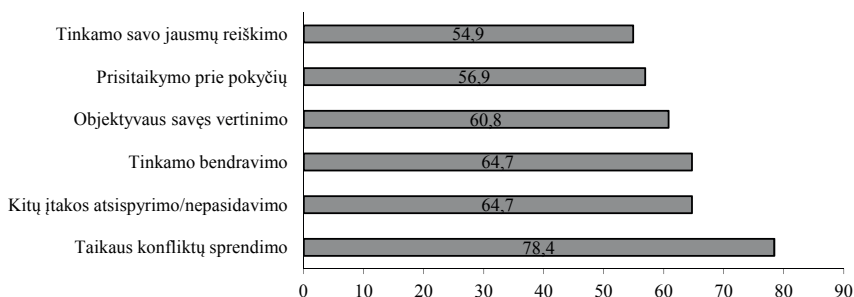
Prisitaikyti visuomenėje padedantys įgūdžiai	Tiriamųjų skaičius	Procentas
Neatsakė	90	88,2
Bendravimas	4	3,9
Tinkamas elgesys	2	2,0
Atvirumas	2	2,0
Emocijų valdymas	2	2,0
Susitvardymas	2	2,0
Iš viso	102	100,0

Taigi, išnagrinėję pataisos namuose bausmę atliekančių nepilnamečių atsakymus apie jų įgytus socialinius įgūdžius bei socialinių įgūdžių reikšmę gyvenime, matome, kad didelė dalis tiriamųjų nesugeba adekvačiai įvertinti vieno ar kito socialinio įgūdžio reikšmingumo pozityviam jų elgesiui. Monografijos autorė, matydama, kaip realiai, kasdienėse situacijose, tiriamieji elgiasi, anketoje pateikė klausimą: „Ar dažnai nesilaikote taisyklių?“ Didžioji dauguma (49,0 proc.) nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nurodė, kad taisykles pažeidžia vidutiniškai kartą per mėnesį (20 pav.), 17,6 proc. vaikinių – keletą kartų per dieną, 9,8 proc. – vieną kartą per savaitę, 7,8 proc. – kelis kartus per savaitę, tiek pat jų nurodė, kad pažeidžia taisykles vidutiniškai du kartus per mėnesį ir 7,8 proc. vaikinių nenurodė, kaip dažnai pažeidinėja taisykles.

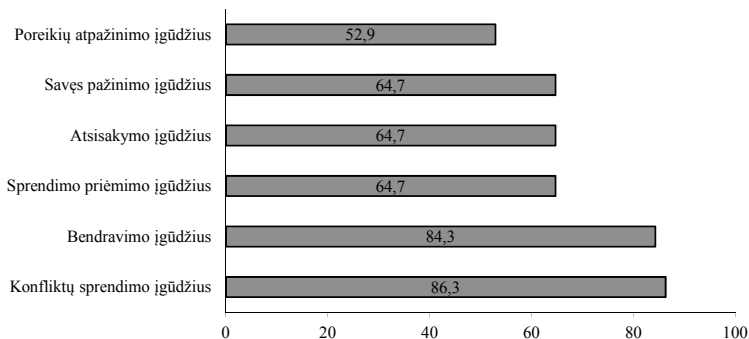
20 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal taisyklių laikymąsi (proc.)

Taisyklių nesilaikymas yra viena iš agresyvaus, netinkamo elgesio apraiškų. Tyrimo metu tiriamųjų buvo paprašyta pažymėti, kokių socialinių įgūdžių stokoja agresyvūs bendraamžiai. Nustatyta, kad didžioji dauguma (78,4) proc. tyrimuose dalyvavusių pažymėjo, jog labiausiai, jų nuomone, agresyvūs bendraamžiai stokoja įgūdžio taikiai spręsti konfliktus, 64,7 proc. nuomone, stokojama gebėjimo atsispirti / nepasiduoti kitų įtakai, 62,7 proc. mano, kad agresyviems bendraamžiams stinga įgūdžio tinkamai / deramai bendrauti, 60,8 proc. – objektyvaus savęs vertinimo įgūdžių, 56,9 proc. sutinka su teiginiu, kad agresyviems bendraamžiams trūksta lankstaus prisitaikymo prie pokyčių įgūdžio, 54,9 proc. tyrimuose dalyvavusių vaikinų nuomone, agresyvūs bendraamžiai stokoja įgūdžio tinkamai, socialiai priimtinais būdais reikšti savo jausmus (21 pav.).

21 pav. Agresyvių bendraamžių stokojami įgūdžiai (nepilnamečių nuteistųjų požiūris) (proc.)

Taigi tiriamieji, bausmes atliekantys nepilnamečiai, gana gerai / taikliai vertina agresyvių bendraamžių stokojamus socialinius įgūdžius. Tyrimu metu teirautasi, kokius socialinius įgūdžius reikia lavinti agresyviems asmenims. Tiriamųjų atsakymai pateikti 22 pav. Iš jų matyti, kad net 86,3 proc. tiriamųjų teigia, jog agresyviems asmenims labiausiai reikia ugdyti konfliktų sprendimo įgūdžius, 84,3 proc. – kad tai turėtų būti bendravimo įgūdžiai, po 64,7 proc. – sprendimo priėmimo, atsisakymo, savęs pažinimo įgūdžiai ir 52,9 proc. vaikinų pažymėjo, kad agresyviems asmenims reikia ugdyti poreikių atpažinimo įgūdžius (22 pav.).

22 pav. Agresyvių asmenų lavintini socialiniai įgūdžiai (nepilnamečių nuteistųjų požiūris) (proc.)

Tiriamųjų paprašyta subjektyviai įsivertinti savo agresyvumą iki teistumo ir jau atliekant bausmę. Nustatyta, kad 61 (59,8 proc.) bausmę atliekantis nepilnametis save vertina kaip mažiau agresyvų tyrimo metu nei prieš patenkant į pataisos namus, beveik ketvirtadalis – 24 iš 102 (23,5 proc.) – save vertino kaip agresyvesnius ir 17 iš 102 (16,7 proc.) mano, kad liko nepasikeitę agresijos požiūriu. Tiriamųjų atsakymų palyginimas, atsižvelgiant į teistumą, pateiktas 10 lentelėje. Tyrimu nustatyta, kad subjektyviai vertindami agresyvumo lygį tiriamieji mano, kad jie, būdami įkalinimo įstaigoje, yra mažiau agresyvūs, tačiau pažymėtina ir tai, kad santykinai didžiausia dalis nurodžiusių, jog jų agresyvumo lygis liko nepakitęs, yra tarp asmenų, nuteistų keturis ir daugiau kartų.

10 lentelė. Subjektyvus nuteistųjų agresyvumo įsivertinimas atsižvelgiant teistumą (kartais) (n = 102)

Teistumas kartais	Kaip manote, iki teistumo Jūs buvote:			
	<i>mažiau agresyvus</i>	<i>labiau agresyvus</i>	<i>nepasikeitėte</i>	<i>Iš viso</i>
Pirmas	14	8	4	26
Antras	12	4	2	18
Trečias	8	2	2	12
Ketvirtas ir daugiau	27	10	9	46
Iš viso (n)	61	24	17	102
Iš viso (proc.)	59,8	23,5	16,7	100

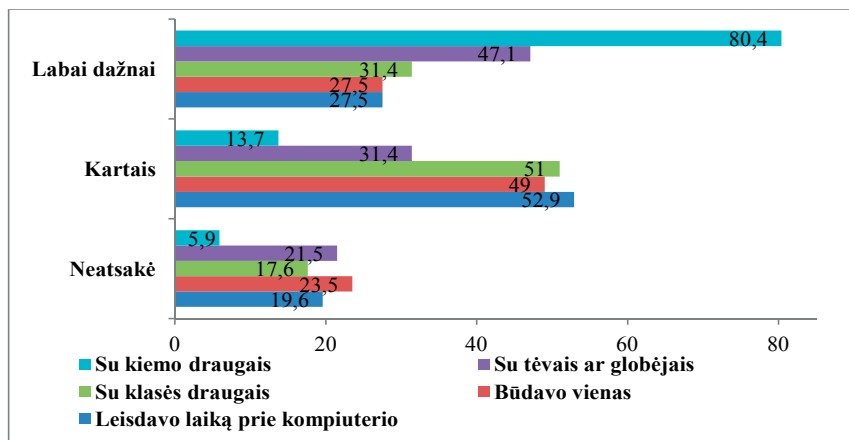
Taigi didesnis teistumų skaičius dar nereiškia, kad nepilnamečiai taisyti. Kita vertus, laisvės atėmimo bausmė yra kraštutinė priemonė ir ji skiriama, kai kitos priemonės nepadeda. Tad bausmė, ją atliekant pataisos namuose, buvo pasirinkta optimaliai, nes būdamas laisvėje agresyvus pauglys kelia grėsmę kitiems visuomenės nariams.

Apibendrinant pažymėtina, kad nepilnamečiai, atliekantys bausmę pataisos namuose, teigiamai vertina socialinių įgūdžių ugdymą laisvės atėmimo vietose, jie išvelgia socialinių įgūdžių turėjimo pranašumus, pripažįsta, kad socialiniai įgūdžiai padeda bendrauti ir užmegzti ryšį, objektyviai vertinti save ir kitus, konstruktyviai spręsti konfliktus, priimti sprendimus, tačiau nepakankamai vertina, kad socialiniai įgūdžiai padeda reikšti jausmus. Tyrimo metu nustatyta, kad pataisos namuose nepilnamečiai įgijo gebėjimus bendrauti, išklaudyti ir suprasti kitus, ramiai reaguoti į konfliktą, tvarkytis buityje, gaminti valgį, jie supranta ir pripažįsta, kad socialiniai įgūdžiai padeda jiems sutarti ir su pataisos namų administracija, ir su bendraamžiais, tačiau beveik pusė tiriamųjų pažymėjo, kad pataisos namuose jie pažeidinėja taisykles, daugiau nei pusė (59,8 proc.), subjektyviai vertindami savo agresyvumą iki teistumo ir jau atliekant bausmę, save vertino kaip mažiau agresyvių tyrimo metu nei iki patenkant į pataisos namus, beveik ketvirtadalis save vertino kaip agresyvesnius ir 16,7 proc. mano, kad liko nepasikeitę agresyvumo požūriū, nors tiriamieji gerai supranta, kokius socialinius įgūdžius agresyviems paaugliams reikėtų ugdyti.

Taigi hipotezė, kad įgyjant daugiau socialinių įgūdžių teigiamai keičiasi ir gyvenimo būdas, pasitvirtino iš dalies.

5.3.4. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyvenimo ir auklėjimo iki teistumo ypatumai

Nuteistųjų nepilnamečių elgesio pokyčiams didžiausią įtaką daro jų turimi įpročiai, įgyti vaikystėje ir paauglystėje. Tyrimo metu prašėme tiriamųjų pažymėti, kaip dažniausiai jie leisdavo laisvalaikį prieš patekdami į pataisos namus. Tyrimo metu nustatyta, kad net 47,1 proc. tiriamųjų pažymėjo, jog laiką leisdavo su tėvais (23 pav.).

23 pav. Dažniausiai nepilnamečių leidžiamas laisvalaikis iki patenkant į pataisos namus (proc.)

Didžioji dauguma tyrimuose dalyvavusių nepilnamečių laisvalaikį labai dažnai leisdavo su kiemo draugais (80,4 proc.), klasės draugais (31,4 proc.) ar prie kompiuterio (27,5 proc.) (23 pav.). Pažymėtina, kad būdami prie kompiuterio vaikinai dažniausiai žaisdavo žaidimus arba bendraudavo socialiniuose tinkluose.

Pasak R. Žukauskienės (1996), paauglys, ieškodamas tapatumo, užmezga tvirtesnius ryšius su bendraamžiais ir, norėdamas jais pasitikėti, turi su jais artimai bendrauti ir kartu perimti vis daugiau bendraamžių vertybių. Mokslininkų nustatyta, kad kuo intensyviau bendraujama su bendraamžiais grupėje, tuo dažnesni asocialūs poelgiai, todėl teigiama bendravimo įtaka socializacijai ir socialiniams įgūdžiams negalima. Kaip jau minėta, itin svarbūs yra paauglio santykiai šeimoje – „kuo santykiai su tėvais blogesni, tuo paauglį lengviau paveikia bendraamžiai“ (Žukauskienė, 1996, p. 322).

Tyrimo metu nustatyta, kad beveik pusė (47,1 proc.) tiriamųjų labai dažnai laisvalaikį leisdavo su tėvais ar globėjais (23 pav.). Tačiau pusiau struktūruoto interviu metu paaiškėjo, kad bausmę pataisos namuose at-

liekančių nepilnamečių supratimas apie bendrą laisvalaikį su tėvais nėra tinkamai susiformavęs (maža to, jie neturi deramo supratimo, pozityvios sampratos apie bendrą vaikų ir tėvų laisvalaikį). Į klausimą apie bendrą laisvalaikį su tėvais paaugliai atsakė: „*Tiesiog tėvai būdavo namie ir užsiimdavo kuo jie norėjo, o mes ką nors irgi veikdavome*“, „*Tai tėvai tik būdavo namie, jie kartu nieko neveikdavo su manimi*“, „*Tėvai užsiimdavo kuo jie norėjo, o mes – kuo mes norėjome...*“ Vadinasi, paauglių, atliekančių bausmę pataisos namuose, supratimas apie laisvalaikį su tėvais nėra adekvatus. Pasitikslinus, kokia veikla laisvalaikiu užsiimdavo drauge su tėvais, tiriamieji pažymėjo, kad: „*Niekuo...*“, „*Nežinau, nu, kad mes nieko drauge nedarydavome, arba tėvas ką nors liepia padaryti, arba jie dirba sau, o aš sau*“, „*Nieko man nereikėdavo daryti...nu, aš turėjau mokytis, o tėvai, jie... su mumis irgi nieko neveikdavo, ką jie veiks?*“ Taigi kokybinis tyrimas atskleidė, jog nepilnamečiai, atliekantys bausmę pataisos namuose, tik kartu būna su tėvais, bet neužsiima jokia prasminga veikla, neleidžia laisvalaikio drauge. Pokalbių su nepilnamečiais metu paaiškėjo, kad dauguma nu-teistų paauglių namuose neturėjo jokių pareigų, ir juos net papiktindavo klausimas apie pareigas ar taisykles namuose, jie pirmiausia atsakydavo: „*Bet juk namai ne kalėjimas, kokios dar taisyklės*“, „*Nu čia iš viso...*“

Daugiau nei ketvirtadalis (po 27,5 proc.) nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nurodė, kad labai dažnai laisvalaikį iki teistumo jie leisdavo prie kompiuterio arba vieni. Tačiau tik 16,7 proc. tyrimuose dalyvavusiųjų pažymėjo, kad yra vienturtis vaikas šeimoje, 79,4 proc. – kad turi brolių ir seserų. Taigi, augdami gausiose šeimose, jei būtų tinkamai auklėjami, tikrai galėjo išsiugdyti pakankamai socialinių įgūdžių. Tačiau, išsamiau panagrinėjus šeiminių padėtį nustatyta, kad beveik pusė (48 proc.) nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, augo tik su vienu iš tėvų. 42,2 proc. teigė, kad augo pilnose šeimose, tačiau pažymėtina, jog apie pusę tų šeimų yra socialinės rizikos šeimos, kurios nesirūpina vaikais ir kuriose patys tėvai dažniausiai neturi išsiugdę socialinių įgūdžių. 5,9 proc. tiriamųjų nurodė, kad augo su seneliais, 3,9 proc. – su mama ir patėviu (11 lentelė).

11 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę patalais namuose, šeiminei padėtis iki teistumo

Prieš patekdamas į patalais namus nepilnamečių augo	Tiriamųjų skaičius	Procentas
Pilnoje šeimoje su abiem tėvais	43	42,2
Tik su vienu iš tėvų (su mama arba su tėvu)	49	48
Su seneliais	6	5,9
Su mama ir patėviu	4	3,9
Iš viso	102	100,0

Pastaba: seminarų metu kalbantis su nepilnamečiais jie kelis kartus minėjo, kad būdavo tai globos namuose, tai su tėvais arba seneliais, tačiau tyrimo anketose nė vienas tiriamasis nenurodė, kad prieš patekdamas į patalais namus jis augo globos namuose.

Pažymėtina, kad interviu metu pasitikslinus, kur pastaruoju metu gyveno nepilnamečiai prieš patekdami į patalais namus, išsiaiškinta, kad keli jų buvo atvykę iš Vaikų globos namų, tačiau anketoje nurodė, kad gyveno su mama ir patėviu arba su seneliais. Aiškinantis, kodėl pateikė kitokius duomenis, nepilnamečiai teigė: „Nu tai vis tiek yra mama, kartais nuvažiuoju...patėvis ten...“, „Tai koks ten gyvenimas globos namuose? Kartais pas senelius nuvažiuodavau, per atostogas...nu čia per atostogas ir atsitiko...“, „Tai vis tiek turim gi mes tėvus...“ Taigi galima konstatuoti, kad kiekvienam vaikui labai svarbu turėti šeimą, tėvus, ir nors dalis nepilnamečių, atliekančių bausmę patalais namuose, prieš patekdami į patalais namus negyveno drauge su tėvais, nurodė, kad gyveno su jais ar vienu iš jų arba su seneliais.

Vaiko elgesiui didžiausią įtaką daro ne šeimos sudėtis, o bendravimas šeimoje, auklėjimas, domėjimasis vaiku, jo veikla, savijauta ir pan. Nagrinėjant nepilnamečių, atliekančių bausmę patalais namuose, tėvų auklėjimo raišką iki patenkant šiems į patalais namus, nustatyta, kad didžiosios dalies (51,0 proc.) dabar jau nuteistų paauglių tėvų tik kartais žinodavo, kur būna jų vaikas; 37,3 proc. pažymėjo, kad jų tėvai žinodavo, kur jie yra, klausdavo, ką veikia ir su kuo būna, o kartais ir griežtai kontroliuodavo vaiko laisvalaikį, tačiau 5,9 proc. tiriamųjų nurodė, kad jų tėvai nežinojo, su kuo jie būna, jų tėvams tai nerūpėjo. Toks pat jų procentas visai neatsakė į šį klausimą (12 lentelė).

12 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, tėvų auklėjimo / domėjimosi vaiku raiška iki jam patenkant į pataisos namus

Tėvai iki nepilnamečiumi patenkant į pataisos namus:	Tiriamųjų skaičius	Procentas
Griežtai kontroliuodavo vaiko laisvalaikį, klausinėdavo, ką veikia ir su kuo būna jų vaikas	38	37,3
Tik kartais žinodavo, kur vaikas būna, ką veikia	52	51,0
Nežinojo, kur ir su kuo būna, ir jiems tai nerūpėjo	6	5,9
Neatsakė	6	5,9
Iš viso	102	100,0

Taigi galima daryti prielaidą, kad daugiau nei dešimtadalis bausmę atliekančių paauglių tėvų neatliko auklėjimo funkcijos šeimoje. Siekiant nustatyti, kiek ir kaip tėvai auklėjo bausmę pataisos namuose atliekančius nepilnamečius aiškintasi pusiau struktūruoto interviu metu. Paaiškėjo, kad dauguma tėvų prastai atliko arba neatliko auklėjimo funkcijos šeimoje (13 lentelė).

Taigi didžioji dauguma kokybiniame tyrime dalyvavusių bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių pabrėžė, kad vyraujantis jų tėvų auklėjimo stilius buvo ignoruojantis. Iš pateiktų paauglių interviu matyti, kad jų tėvai nesidomėjo paaugliu, jo veikla ir gyvenimu bei nevadovavo jam. Vienas informantas pateikė daug pavyzdžių, patvirtinančių, kad jo šeimoje vyravo autokratinis tėvo stilius ir laisvos valios mamos stilius, nes jis visados turėdavo vykdyti, ką pasako tėvas, o jei mama patardavo, ką daryti, arba paprašydavo padaryti, tai priimdamas sprendimą paauglys būdavo aktyvesnis nei mama. Jis atsižvelgdavo į mamos nuomonę, bet ne visada jos paisydavo. Laisvos valios ir nesikišimo auklėjimo stilius nurodė nepilnametis, kuris augo drauge su seneliais. Nesikišimo auklėjimo stilius būdingas ir rizikos šeimoje. Nepilnamečiai nurodė, kad tėvai juos ignoruodavo arba tiesiog kartais pasakydavo, ką daryti, bet nebuvo nuoseklūs reikalaujami, kad vaikas atliktų tai, kas pasakyta, nesimidavo jokių priemonių netinkamam elgesiui sustabdyti. Pažymėtina, kad nė vienas jaunuolis nepateikė teiginių, patvirtinančių autokratinį tėvų auklėjimo stilių, kai paaugliui neleidžiama reikšti savo nuomonės, kai galutinius sprendimus

13 lentelė. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, tėvų auklėjimo stiliaus raiška (n-7)

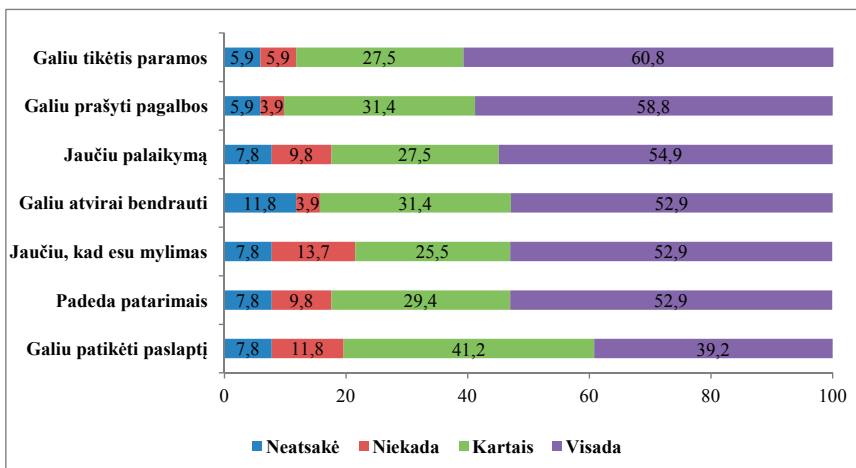
Auklėjimo stilius	Informantų skaičius n	Patvirtinantys teiginiai
Ignoravimo stilius	5	<i>„neįdomu tiems tėvams būdavo, ką aš daru“, „nu ką norėjau, tą veikiu, niekaip neauklėjo, augau ir tiek...“, „jums atrodo, kad jei būtų auklėję, aš čia būčiau?... niekaip neauklėjo“, „tai tėvai tik būdavo namie, jie kartu nieko neveikdavo su manimi... mes praktiškai nesikalbėdavome“, „tėvai užsiimdavo kuo jie norėjo, o mes – kuo mes norėjome...o apie ką bendrauti su jais?“</i>
Laisvos valios stilius	2	<i>„...jei mama, tai kartais padarydavau, ką sako, kartais, ne...jei nenorėdavau, tai nedarydavau...“, „tai pasako, ką padaryti, arba padarai ir tada gerai, arba rėkia, tai išėini iš namų, kad ramu būtų...“</i>
Nesikišimo stilius	3	<i>„tai kalbėdavo baba, aiškino, bet man atsibosdavo jos tos kalbos, ji šneka sau, o aš ką noriu, tą darau...“ „tai sakydavo, kad pareiti namo iki 11 val. aš grįždavau 1.30 val. ir kas? Nieko...“, „tėvai kai išsiblaivydavo moralizuodavo, bet nei aš jų klausydavau, nei ką, pats nusprėsdavau, kur eisiu ir ką darysiu...“</i>
Autokratinis stilius	1	<i>„...arba tėvas ką nors liepia padaryti“, „priklausu, kas pasako, jei tėvas klausau, jei mama...“</i>

visada priima tėvai. Tyrimo metu paaugliai nenurodė ir demokratinio bei lygiateisiško auklėjimo stiliaus. Taigi, apibendrinant tėvų auklėjimo stilių, pažymėtina, kad dauguma tyrimo dalyvių pažymėjo, jog jų šeimose tėvai neorganizavo visos šeimos gyvenimo, nekontroliavo jų elgesio, nebuvo užtikrintas bendravimas ir bendradarbiavimas, vyravo auklėjimo nuoseklumas, paaugliai neįvardijo jokių drausminimo metodų. Taigi galima daryti prielaidą, kad netinkamas auklėjimo stilius turėjo įtakos asocialiam jų elgesiui ir nusikalstamumui, nes toks auklėjimas dažniausiai sukelia paauglių pasipriešinimą, norą elgtis kitaip, nei liepia / reikalauja tėvai.

Pažymėtina, kad nepilnametis, nurodęs, kad jo šeimoje tėvo auklėjimas pasireiškė diktatu – vyravo įsakymai ir prievarta, pats dažnai elgėsi agresyviai. Tikėtina, kad toks jo elgesys formavosi siekiant įtvirtinti save. Agresyviu elgesiui su kitais jis norėdavo pažymėti savo viršenybę. Vadina-

si, pasitvirtino kelios, K. Miškinio nuomone (2003), pagrindinės tėvų auklėjimo klaidos: vaikams suteikiama laisvė, kuriai jie neparengti; tėvai per griežti, kol vaikai maži, ir nemokėjimas vadovauti doroviniam jų brendimui paauglystėje, kai vaikai sukyla prieš perdėtą valdingumą; nenuoseklūs ir nesuderinti tėvų ir kitų vyresnių šeimos narių pedagoginiai veiksniai; auklėjimas urmu, nepastovus, epizodinis auklėjimas; nuolatinis moralizavimas.

Atlikti laisvės atėmimo bausmę jaunam žmogui sunku, todėl ji taikoma kaip kraštutinė priemonė, kai kitos priemonės yra neveiksmingos. Tačiau labai svarbu, kad vaikus tam, kad jie nepalūžtų, kai agresija, kuri, tyrimo duomenimis, yra gana didelė ir atliekant bausmę, esant ketvirtam ir daugiau teistumų, ji didėja, palaikytų artimi žmonės. Tyrimo metu buvo domėtasi, kaip nuteistieji palaiko ryšius su artimaisiais. Nustatyta, kad daugiau nei pusė nepilnamečių iš tėvų ar globėjų visada (24 pav.) gali tikėtis paramos (60,8 proc.), prašyti pagalbos (58,8 proc.), jausti palaikymą (54,9 proc.), atvirai bendrauti, jaustis mylimi, sulaukti patarimų (po 52,9 proc.).

24 pav. Nepilnamečių, atliekančių bausmę patalpose, ryšiai su tėvais ar globėjais (proc.)

Tačiau tik šiek tiek daugiau nei trečdalis (39,2 proc.) gali tėvams ar globėjams patikėti paslaptį. Vadinasi, tėvų ir vaikų santykiai nėra atviri

ir jie negali pasikliauti vieni kitais. Tai patvirtina ir gauti duomenys: 13,7 proc. tiriamųjų niekada nesijaučia mylimi, 11,8 proc. vaikinų niekada negali patikėti paslapties, po 9,8 proc. nepilnamečių niekada negali tikėtis paramos ir patarimų iš savo tėvų ar globėjų (24 pav.). Nustatyta, kad paaugliai, kurie atlieka bausmę trečią ir daugiau kartų, dažniausiai iš visų apklaustųjų (45 proc.) teigia, jog norint sumažinti paauglių nusikalstamumą būtina užtikrinti tėvų paramą savo vaikams. Susumavus tiriamųjų, atsakiusių, jog beveik nebendruoja, visiškai nebendruoja, atsakymus ir neatsakiusiuosius, išeina, kad beveik ketvirtadalis nepilnamečių, atsidūrusių sudėtingoje situacijoje, nejaučia artimųjų palaikymo. Galbūt čia ir yra svarbiausia socialinių įgūdžių neįgijimo priežastis, nes šeima yra pirmoji institucija, kuri turėtų ne tik užtikrinti vaiko saugumą, bet ir ugdyti socialinius įgūdžius, tačiau ši tema reikalauja išsamių psichologinių studijų.

Nustatyta, kad paaugliai, atliekantys bausmę trečią ir daugiau kartų, dažniausiai iš visų apklaustųjų (45 proc.) teigia, jog, norint sumažinti paauglių nusikalstamumą, būtina užtikrinti tėvų paramą paaugliams.

Atliekant literatūros analizę pastebėta, kad socialiniai įgūdžiai ir jų raiška priklauso nuo šeimos, kurioje jis auga, ypač – nuo šeimos sudėties, šeimoje auginamų vaikų bei materialinių- socialinių sąlygų. Todėl buvo siekiama įvertinti, kiek nuteistųjų socialiniai įgūdžiai ir jų raiška susijusi su minėtais požymiais (14 lentelė).

14 lentelė. Bausmę atliekančių vaikinų socialinių įgūdžių įgijimo, šeimos ypatumų ir socialaus gyvenimo būdo nuostatų atlikus bausmę koreliaciniai ryšiai

Šeimos, kurioje augo bausmę atliekantis vaikas	Turi išsiugdę socialinius įgūdžius	Ateityje nusiteikę gyventi socialiai
Tėvų domėjimasis vaiko laisvalaikiu, noras žinoti, kur ir su kuo vaikas būna	$r = 0,197^{**}$ $p = 0,001$	
Socialus šeimos gyvenimo būdas iki nepilnamečiui patenkant į pataisos namus		$r = 0,156^{**}$ $p = 0,010$

$p < a^{**} = 0,01$;

Duomenų rezultatai parodė statistiškai reikšmingą ryšį tarp kintamųjų ir reikšmingumo lygmens $a^* = 0,05$ ir $a^{**} = 0,01$, tarp gyvenimo

būdo iki patenkant į patalais namus ir nepilnamečių nusiteikimo atlikus bausmę socialiai gyventi. Kuo tėvai labiau domėjosi vaikų laisvalaikiu ar bent tuo, kur ir su kuo jie būna, tuo labiau jie buvo išsiugdę socialinius įgūdžius, vadinasi, šeima, be abejo, turi reikšmingą įtaką socialiniams vaikų įgūdžiams;

Apibendrinant pažymėtina, kad didžioji dauguma (80,4 proc.) tyrimuose dalyvavusių nepilnamečių laisvalaikį leisdavo su kiemo draugais, daugiau nei pusė – prie kompiuterio ir su klasės draugais (51 proc.). Beveik pusė pažymėjo, kad laiką leisdavo su tėvais, tačiau jų laisvalaikio praleidimas su tėvais suprantamas net ir tuomet, kai „tiesiog tėvai būdavo namie ir užsiimdavo kuo jie norėjo“, o vaikai užsiimdavo irgi „kuo jie norėjo“. Interviu su nepilnamečiais metu paaiškėjo, kad dauguma nuteistų paauglių namuose neturėjo jokių pareigų. Daugiau nei ketvirtadalis (27,5 proc.) nepilnamečių, atliekančių bausmę patalais namuose, nurodė, kad dažniausiai laisvalaikį jie leisdavo vieni. Tačiau tik šeštadalis tyrimuose dalyvavusiųjų pažymėjo, kad yra vienturtis vaikas šeimoje, 79,4 proc. pažymėjo, kad turi brolių ir seserų. Taigi, augdami gausiose šeimose, jei būtų tinkamai auklėjami, tikrai galėjo išsiugdyti pakankamai socialinių įgūdžių. Didžioji dalis (48 proc.) nepilnamečių, atliekančių bausmę patalais namuose, augo tik su vienu iš tėvų. Ketvirtadalis augo pilnose, tačiau rizikos grupei priklausančiose šeimose, kuriose tėvai neorganizavo visos šeimos gyvenimo, nebuvo užtikrintas bendravimas ir bendradarbiavimas šeimoje, vyravo auklėjimo nuoseklumas, tėvai mažai rūpinosi vaikais. Netinkamas auklėjimo stilius sudarė asocialaus paauglių elgesio ir nusikalstamumo prielaidas. Taigi patys tėvai neturi išsiugdę socialinių įgūdžių. 5,9 proc. tiriamųjų nurodė, kad augo su seneliais, ir 3,9 proc. pažymėjo, kad prieš patekdami į įkalinimo įstaigą gyveno su mama ir patėviu. Tačiau daugiau nei pusė bausmę atliekančių nepilnamečių teigė turintys ryšius su šeima ir jaučiantys jos palaikymą.

5.3.5. Socialiniai įgūdžiai kaip socialinės sveikatos prielaida

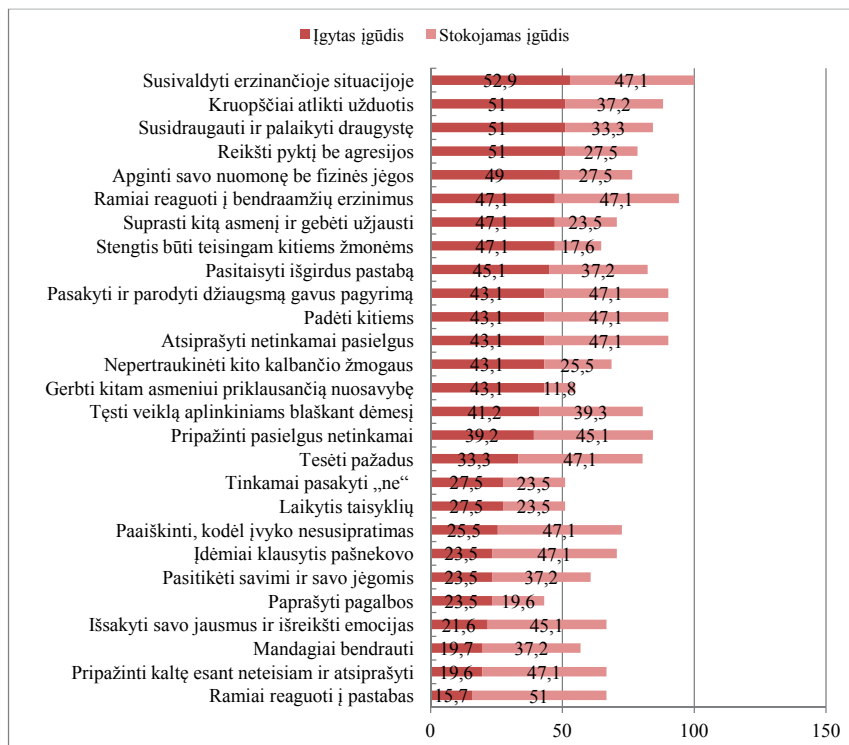
Kaip jau minėta, socialiniai įgūdžiai padeda asmeniui prisitaikyti prie socialinės grupės ir visuomenės, kuriai jis priklauso, elgtis pozityviai,

veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis. Įgyti socialiniai įgūdžiai jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis susidūrus su gyvenimo realijomis. Respondentams vertinti buvo pateiktas dvidešimt septynių socialinių įgūdžių sąrašas, jų buvo prašoma pažymėti, ar yra įgiję tam tikrą įgūdį, jei nėra įgiję, buvo prašoma pažymėti, ar norėtų / nenorėtų jį įgyti. Nagrinėjant respondentų atsakymus pirmiausia išsiaiškinta įgytas vienas ar kitas socialinis įgūdis (subjektyviu tiriamųjų įsivertinimu), o tada bus pateikiamos nuteistųjų nuostatos dėl jų noro įgyti ar neįgyti konkrečius socialinius įgūdžius.

Tyrimas atskleidė, kad kiek daugiau nei pusė nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, teigia įgiję šiuos įgūdžius: susivaldyti erzinančiose situacijose (52,9 proc.); kruopščiai atlikti užduotis, susidraugauti ir palaikyti draugystę, reikšti pyktį be agresijos (po 51 proc.) (25 pav.).

Kiek mažiau nei pusė tiriamųjų geba apginti savo nuomonę nenaudodami fizinės jėgos (49 proc.), po 47,1 proc. – ramiai reaguoti į bendraamžių erzinimus, suprasti kitą asmenį ir gebėti užjausti, stengiasi būti teisingi kitiems žmonėms. Pasitaisyti išgirdus pastabą geba 45,1 proc. nepilnamečių ir po 43,1 proc. – pasakyti ir parodyti džiaugsmą gavus pagyrimą, padėti kitiems, atsiprašyti netinkamai pasielgus, nepertraukinėti kito kalbančio žmogaus, gerbti kitam asmeniui priklausančią nuosavybę. Dalis respondentų pripažįsta gebantys tęsti veiklą aplinkiniams blaškant dėmesį (41,2 proc.) ir pripažinti netinkamai pasielgus (39,2 proc.).

Apie trečdalį (33,3 proc.) nepilnamečių, bausmę atliekančių pataisos namuose, yra įgiję pažadų tesėjimo įgūdį ir tinkamai pasako *ne* bei laiko si taisyklių (po 27,5 proc.). Ketvirtadalis tiriamųjų paaiškina, kodėl įvyko nesusipratimas (25,5 proc.), įdėmiai klausosi pašnekovo, pasitiki savimi ir savo jėgomis ir paprašo pagalbos (po 23,5 proc.). Penktadalis respondentų mano gebantys išsakyti savo jausmus (21,6 proc.), mandagiai bendrauti (19,7 proc.), pripažinti savo kaltę, jei yra neteisūs, ir atsiprašyti (19,6 proc.) bei reaguoti į pastabas (15,7 proc.) (25 pav.).

25 pav. Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, subjektyvus įgytų ir stokojamų socialinių įgūdžių įšivertinimas (proc.)

Vadovaujantis atlikto tyrimo duomenimis, galima konstatuoti, jog nepilnamečiai, atliekantys bausmę pataisos namuose, pripažįsta stokojančius socialinių įgūdžių, padedančių jiems elgtis teigiamai, veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis. Būtina paminėti, jog 51 proc. tiriamųjų stokoja įgūdžio ramiai reaguoti į pastabas.

Kiek mažiau nei pusei tiriamųjų (po 47,1 proc.) stinga gebėjimų susivaldyti erzinančioje situacijoje, ramiai reaguoti į bendraamžių erzinimus, pasakyti ir parodyti džiaugsmą gavus pagyrimą, padėti kitiems, atsiprašyti netinkamai pasielgus, tesėti pažadus, paaiškinti įvykusio nesusipratimo

priežastis, įdėmiai klausytis pašnekovo, pripažinti savo kaltę esant neteisiam ir atsiprašyti.

Pripažinti pasielgus netinkamai bei išsakyti savo jausmus ir išreikšti emocijas negeba po 45,1 proc. respondentų, dalis jų pripažįsta negebantys tęsti veiklą aplinkiniams blaškant dėmesį (39,3 proc.). Šiek tiek daugiau nei trečdalis (po 37,2 proc.) teigia stokojančios įgūdžių kruopščiai atlikti užduotis, pasitaisyti išgirdus pastabą, pasitikėti savimi ir savo jėgomis, mandagiai bendrauti.

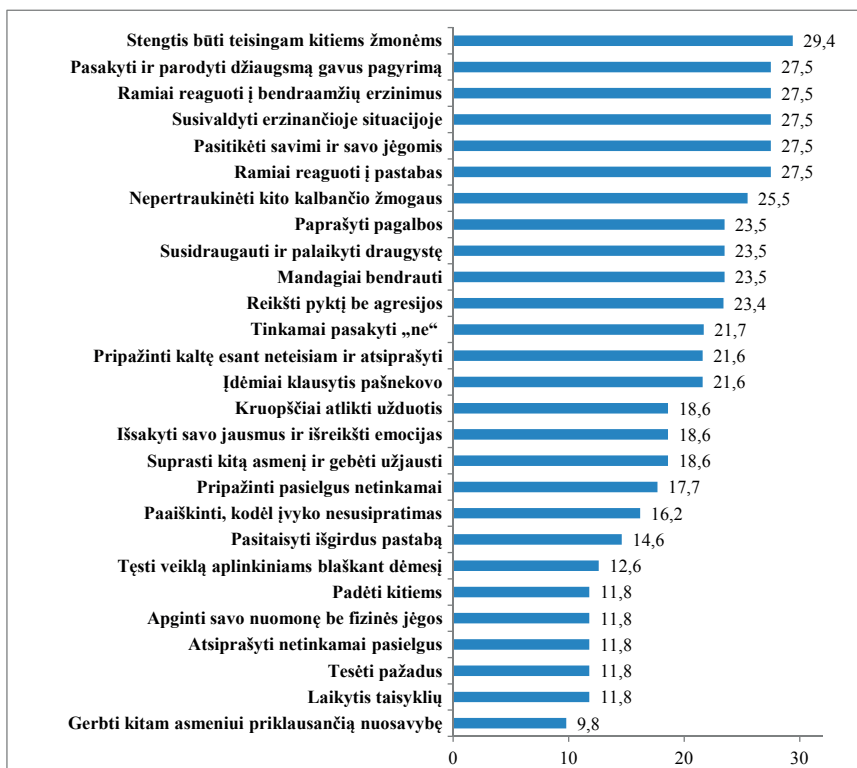
Gyvenant visuomenėje gerus santykius išlaikyti padeda bendravimo gebėjimai. Tačiau tyrimu nustatyta, kad apie trečdalį (33,3 proc.) nepilnamečių, bausmę atliekančių pataisos namuose, nėra įgiję įgūdžio susidraugauti ir palaikyti draugystę, nemoka reikšti pykčio be agresijos ir apginti savo nuomonės nevarojant fizinės jėgos (po 27,5 proc.) (25 pav.). Ketvirtadalis tiriamųjų stokoja įgūdžių nepertraukti kito kalbančio žmogaus (25,5 proc.), suprasti kitą asmenį ir gebėti jį užjausti, aiškiai pasakyti ne, laikytis taisyklių (po 23,5 proc.). Penktadalis respondentų nemano gebantys paprašyti pagalbos (19,6 proc.), būti teisingam kitiems žmonėms (17,6 proc.). Beveik dešimtadalis nepilnamečių (11,8 proc.) stokoja įgūdžių gerbti kitam asmeniui priklausančią nuosavybę.

Taigi pažymėtina, kad daugiau nei pusė tyrimuose dalyvavusių bausmę atliekančių nepilnamečių nėra išsiugdę socialinių įgūdžių, padedančių jiems pozityviai elgtis kasdienėse gyvenimo situacijose, spręsti kylančius konfliktus.

Būtina paminėti, kad socialiniai įgūdžiai ir vertybių įsisąmoninimas tampa būtina sąlyga ir svarbiu veiksniumi siekiant tinkamai reaguoti į aplinką, žmones, įvykius, reiškinius. Įsisąmonintos vertybinės nuostatos lemia žmogaus elgesį, tarnaujantį bendražmogiškam gėriui. Vadinas, padeda socializuotis, stiprinti socialinę sveikatą socialiai pažeistiems nepilnamečiams, nes turimi socialiniai įgūdžiai ir įsisąmonintos pozityvaus gyvenimo būdo vertybinės nuostatos gali padėti išvengti įvairių tolesnio individo elgesio deviacijos apraiškų.

Atliekant tyrimą respondentų teirautasi, kokių socialinių įgūdžių jie norėtų ar nenorėtų įgyti. Nustatyta, kad trečdalis nepilnamečių pageidauja įgyti šių įgūdžių (26 pav.): stengtis būti teisingam kitiems žmonėms (29,4 proc.), pasakyti ir parodyti džiaugsmą sulaukus pagyrimo, ramiai

reaguoti į bendraamžių erzinimus, susivaldyti erzinančioje situacijoje, pasitikėti savimi ir savo jėgomis, ramiai reaguoti į pastabas (po 27,5 proc.).

26 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal norą įgyti atitinkamų socialinių įgūdžių (proc.)

Ketvirtadaliui tiriamųjų svarbu išmokti nepertraukinėti kito kalbančio žmogaus (25,5 proc.), paprašyti pagalbos, susidraugauti ir palaikyti draugystę bei mandagiai bendrauti (po 23,5 proc.), reikšti pyktį be agresijos (23,4 proc.). Penktadalis paminėjo norintys išsiugdyti įgūdžius tinkamai pasakyti ne (21,7 proc.), pripažinti savo kaltę, jei yra neteisūs, ir atsiprašyti bei įdėmiai išklausyti pašnekovą (po 21,6 proc.).

Kiek mažiau nei penktadaliui nepilnamečių svarbu gebėti kruopščiai atlikti užduotis, išsakyti savo jausmus ir reikšti emocijas, suprasti kitą asmenį ir gebėti užjausti (po 18,6 proc.), pripažinti pasielgus netinkamai (17,7 proc.), paaiškinti įvykusį nesusipratimą (16,2 proc.) ar pasitaisyti išgirdus pastabą (14,6 proc.). Daugiau nei dešimtadalis tiriamųjų pageidauja įgyti įgūdžių tęsti veiklą aplinkiniams blaškant dėmesį (12,6 proc.), padėti kitiems, apginti savo nuomonę nevarojant fizinės jėgos, atsiprašyti netinkamai pasielgus, tesėti pažadus, laikytis taisyklių (po 11,8 proc.) bei gerbti kitam asmeniui priklausančią nuosavybę (9,8 proc.) (26 pav.).

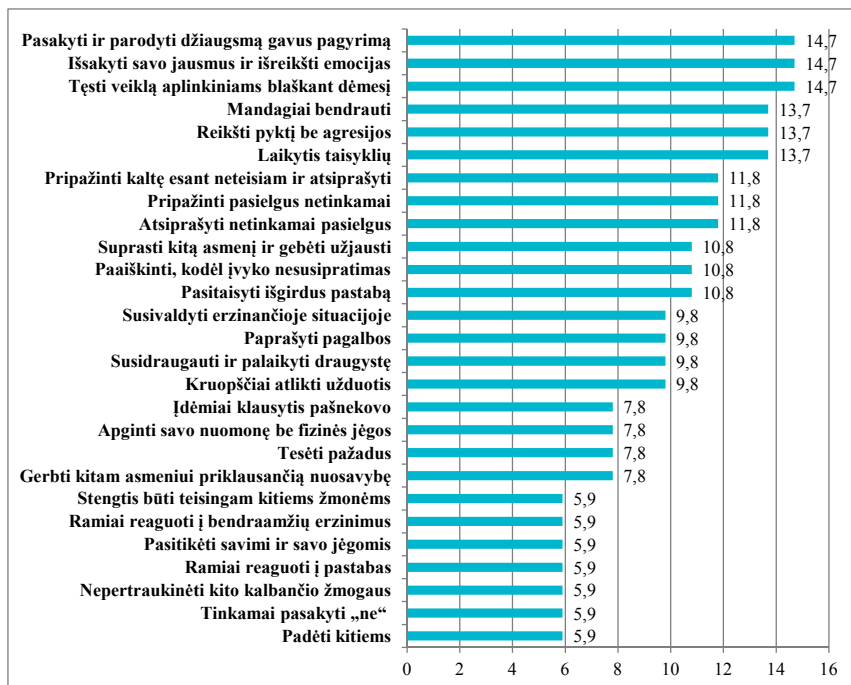
Kuo geresni asmens santykiai su savimi ir kitais bei socialiniai įgūdžiai, tuo geresnė socialinė jo sveikata, tuo jam lengviau pozityviai elgtis kintančiose situacijose. Todėl tyrimo metu domėtasi, kaip bausmę pataisos namuose atliekantys vaikinai vertina savo gebėjimą tęsti veiklą aplinkiniams blaškant dėmesį. Nustatyta, kad 14,7 proc. tiriamųjų nenori įgyti šio įgūdžio, tiek pat jų pažymėjo, kad nenori įgyti įgūdžių išsakyti savo emocijas ir išreikšti jausmus ar gavus pagyrimą netgi tuomet, kai tai susiję su džiaugsmu (27 pav.).

Gyvenimo tempams greitėjant, galimi ir įvairūs nesusipratimai bei nesutarimai dėl skirtingų kultūrinių tradicijų, dėl skirtingo auklėjimo, šeimos tradicijų bei šeimoje skiepytų vertybių. Žmonės susiduria su didesniais ar mažesniais nesutarimais, kurie gali būti išsprendžiami taikiai arba gali kilti konfliktinė situacija ir išprovokuoti kitas neigiamas pasekmes. Bausmę atliekantiems vaikinams tenka dalytis bendra erdve, vadinasi, labai svarbu gebėti būti drauge. Taigi labai svarbu laikytis tam tikrų visiems priimtinių taisyklių, mandagiai bendrauti, reikšti pyktį be agresijos.

Tačiau tyrimu nustatyta, kad po 13,7 proc. bausmę atliekančių nepilnamečių nenori įgyti šių įgūdžių, t. y. jie nenori laikytis taisyklių, mandagiai bendrauti ir reikšti pyktį be agresijos (27 pav.). Ne mažiau svarbu gebėti susikaupti, kai reikia, būti empatiškam ir supratingam.

Asmens gebėjimas esant neteisiam pripažinti savo kaltę, atsiprašyti padeda išspręsti konfliktines situacijas bei tinkamai elgtis konfliktinėse situacijose. Daugiau nei dešimtadalis (po 11,8 proc.) bausmę pataisos namuose atliekančių vaikinių pažymėjo, jog nenorėtų įgyti įgūdžio esant neteisiam konfliktinėje situacijoje pripažinti savo kaltę ar pripažinti netinkamai pasielgus ir atsiprašyti, nes mano, kad jiems to nereikia. Pasitaisy-

ti išgirdus pastabą, mandagus paaiškinimas, kodėl įvyko nesusipratimas, kito asmens supratimas ir užuojauta – tai gebėjimai, kurie sudaro prielaidas elgtis pozityviai vienas kito atžvilgiu, tačiau daugiau nei dešimtadalis (po 10,8 proc.) tiriamųjų minėtų įgūdžių įgyti nenori (27 pav.).

27 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal nenorą įgyti konkrečių socialinių įgūdžių (proc.)

Beveik dešimtadalis tiriamųjų (po 9,8 proc.) pažymėjo, kad nenori įgyti šių įgūdžių: susidraugauti ir palaikyti draugystę, paprašyti pagalbos, kruopščiai atlikti užduotis, susivaldyti erzinančioje situacijoje (27 pav.).

Neigiamas nuostatas gyventi socialiai rodo ir nepilnamečių nenoras įgyti šiuos įgūdžius: gerbti kitam asmeniui priklausančią nuosavybę, apginti savo nuomonę nevarojant fizinės jėgos ar įdėmiai klausytis pašnekovo bei tesėti pažadus (po 7,8 proc.). Vienas svarbiausių asmens santykių

su savimi įgūdžių – pasitikėti savimi ir savo jėgomis. Jis padeda asmeniui išlikti savimi besikeičiančiose situacijose, tačiau 5,9 proc. tiriamųjų pažymėjo, kad minėto įgūdžio įgyti nenori – kaip ir stengtis būti teisingam ar padėti kitiems žmonėms, ramiai reaguoti į bendraamžių erzinimus ar pastabas, nepertraukti kito kalbančio žmogaus bei tinkamai pasakyti *ne* (po 5,9 proc.). Taigi dalis jaunuolių turi neigiamas nuostatas elgtis socialiai, tiksliau, yra priešiški socialiam elgesiui.

Atliekant literatūros analizę atskleista, kad kuo daugiau socialinių įgūdžių turi įgijęs asmuo, tuo socialiau jis elgiasi. Todėl buvo siekiama įvertinti, kaip įgyti nuteistųjų socialiniai įgūdžiai susiję su nuostata socialiai gyventi atlikus bausmę (15 lentelė).

15 lentelė. Bausmę atliekančių vaikinių socialinių įgūdžių įgijimo ir jų nuostatų, atlikus bausmę, gyventi socialiai koreliaciniai ryšiai

Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialiniai įgūdžiai	Ateityje nusiteikę gyventi socialiai
Turi išsiugdę socialinius įgūdžius, susijusius su bendravimu ir bendradarbiavimu	$r = 0,184^{**}$ $p = 0,001$
Turi išsiugdę socialinius įgūdžius, susijusius su pasipriešinimu bendraamžių spaudimui, sprendimų priėmimu, problemų sprendimu	$r = 0,158^{**}$ $p = 0,010$
Turi išsiugdę socialinius įgūdžius, susijusius su savęs pažinimu	$r = 0,134^*$ $p = 0,027$

$p < a^{**} = 0,01$; $p < a^* = 0,05$

Gauti duomenys parodė silpnus koreliacinius ryšius tarp bausmę atliekančių vaikinių socialinių įgūdžių įgijimo ir nepilnamečių nusiteikimo, atlikus bausmę, gyventi socialiai (reikšmingumo lygmuo $a^* = 0,05$ ir $a^{**} = 0,01$). Kuo daugiau bausmę atliekantys nepilnamečiai turėjo įgiję tam tikrų socialinių įgūdžių, tuo aiškesnės jų vertybinės nuostatos gyventi socialiai. Taigi socialiniai įgūdžiai yra viena svarbiausių sąlygų siekiant teigiama linkme keisti nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, vertybines nuostatas, kartu tai yra sėkmingos resocializacijos, atlikus bausmę ir grįžus iš įkalinimo įstaigos, prielaida.

Taigi nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, įgytų socialinių įgūdžių ir nuostatų ateityje gyventi socialiai tendencijos liudija, kad: kuo nepilnamečiai geriau vertina įgytus įgūdžius, tuo aiškesnės jų nuostatos gyventi socialiai ateityje ir kuo prasčiau (mažiau) nepilnamečiai vertina įgytus / turimus įgūdžius, padedančius jiems užmegzti ir plėtoti tarpasmeninius ryšius, sugyventi su kitais asmenimis ir grupėmis, ieškoti kompromisų, konstruktyviai spręsti konfliktus, mokytis ir kurti kartu su kitais, siekti bendro tikslo ir kt., tuo aiškesnės jų asocialaus gyvenimo būdo nuostatos atlikus bausmę. Taigi, siekiant išlaikyti gerą socialinę sveikatą, jaunuoliams svarbu būti socialiai adaptyviems, t. y. gebėti prisitaikyti prie kintančių aplinkos sąlygų, socialiai lankstiems – jausti pasitenkinimą socialiniu gyvenimu, socialiai dinamiškiems (bendrauti adekvačiai su skirtingo amžiaus asmenimis, pasirinkti savo amžių ir pomėgius atitinkančias veiklas), pakankamai išprususiems kultūriniame kontekste (išsiauklėjusiems, mandagiems, vadovautis socialiai priimtinomis vertybėmis ir požiūriais), priimtina elgtis (pasizymėti socialiniu elgesiu, stiliumi, sveikai gyventi, neturėti elgesio sutrikimų), gebėti apsispręsti ir priimti socialiai priimtinius sprendimus, pozityviai ir adekvačiai save vertinti, mokėti reflektuoti savo elgesį (išsiugdyti svarbias asmenines savybes, padedančias kontroliuoti save, būti empatiškiems).

Atlikus tyrimą teigtina, kad nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinė sveikata gali būti vertinama kaip prasta ir pasireiškia: desocializuojančiu elgesiu (negeba elgtis socialiai adaptyviai, t. y. pasireiškia socialine-psichologine dezadaptacija, pasyvia gyvenimo pozicija, nestabiliu, savęs nekontroliuojančiu elgesiu. Nepilnamečiams, atliekantiems bausmę pataisos namuose, trūksta savikontrolės įgūdžių. Pažymėtina, kad tyrime dalyvavę nepilnamečiai pasizymi: asocialiai dinamišku elgesiu (asmeninio vystimosi / tobulėjimo disharmonija, nes suprastdami, kad jiems stinga socialinių įgūdžių, jie teigia, jog nenori jų įgyti ir nenori socialiai gyventi); nenormatyviais poelgiais / deviaciniu elgesiu (dažnas nuo normų nukrypstantis elgesys, net pataisos namuose pažeidinėja taisykles, elgiasi agresyviai); asmeniškai destruktvyviu elgesiu (antisocialios asmenybės orientacijos, nes daugiau nei dešimtadalis nenusiteikę, atlikę bausmę, gyventi socialiai, dauguma tiriamųjų pažymėjo, kad nemoka kontroliuoti savęs ir valdytis, negeba išsikelti tikslų ir neturi įgūdžių, padedančių siek-

ti tikslo). Socialinę nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, sveikatą lemia socialiai destruktivūs tėvų elgesys (socialinis apleistumas, nesukūrimas socialinės gerovės sąlygų, nesirūpinimas vaiku ir netinkamas auklėjimo stilius, bendro šeimos gyvenimo neorganizavimas ir kt.).

Kartu pažymėtina, kad, įveikus prieštaravimus tarp: įvairiuose švietimo dokumentuose pabrėžiamos būtinybės ugdyti socialinius įgūdžius ir realaus socialiniams įgūdžiams skirtų programų įgyvendinimo; tarp švietimo politikų ir praktikų nuostatos, baigiant pagrindinę mokyklą, vertinti ne mokinio atskirų dalykų žinias ir gebėjimus, o bendruosius gebėjimus (taip pat ir socialinius įgūdžius kaip socialinės sveikatos prielaidas); tarp deklaruojamų siekių, kad kiekvienas vaikas turėtų asmeninių, socialinių ir gyvenimo įgūdžių, kad įvairios programos būtų finansuojamos konkurso būdu, taip diferencijuojant skirtingas mokyklas ir išskiriant mokinius, turinčius galimybę įgyti daugiau socialinių įgūdžių, iš kitų, konkursams paraiškų neteikusių mokyklų ar nelaimėjusių konkursų mokyklų mokinių. O tai lemia, kad lieka neįgyvendintas siekis, jog kiekvienas vaikas turėtų teisę mokytis sveikatą stiprinančioje mokykloje. Įveikus prieštaravimą tarp būtinybės tikslingai, sistemingai ugdyti socialines jaunimo kompetencijas, ypač socialinius jų įgūdžius, ir realaus jaunimo socialinės sveikatos stiprinimo / ir nepakankamo šios problemos sprendimo edukacinėje praktikoje, galima užtikrinti ar bent jau sudaryti jaunimo socialinės sveikatos sąlygas.

Išvados

1. Teoriškai jaunimo amžiaus ribos apima jaunos žmones nuo 14 iki 29 metų. Praktikoje jauno žmogaus amžiaus ribos dažniausiai apibrėžiamos gyvenimo tarpsniu iki kada žmogus tvirtinasi visuomenėje, bręsta, ieško savo gyvenimo kelio. Kiekvieno asmens branda ir priimami sprendimai tiesiogiai priklauso nuo jo įgytų kompetencijų, kurios lemia perėjimo iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą sudėtingumą bei tempą. Vienas svarbiausių nepilnamečių nuo 14–18 metų (t. y. amžiaus, kurio yra bausmę pataisos namuose atliekantys tyrime dalyvavę nepilnamečiai) yra: rasti savitą stilių, įsilieti į socialinę aplinką, prisitaikyti pokyčių visuomenėje, turėti savo gyvenimo viziją ir jos siekti, gebėti priimti moralinius sprendimus.

2. Socialiniai įgūdžiai yra sudedamoji gyvenimo įgūdžių dalis. Mokslinėje literatūroje socialiniai įgūdžiai apibūdinami kaip nuo pat mažens socialinio ugdymo procese besiformuojantys vaiko teigiami ar neigiami elgesio bruožai, asmeninės savybės, savęs pažinimas, bendravimas ir bendradarbiavimas, sprendimų pasirinkimas vienaip ar kitaip elgtis įvairiose gyvenimiškose situacijose, orientuotis socialinėje aplinkoje.

3. Atlikus teorinę mokslinės literatūros ir empirinę analizę, galima teigti, jog: socialiniai veiksniai turi įtakos nepilnamečio gebėjimui prisitaikyti aplinkoje, priimti socialinius sprendimus ir atsakyti už jų padarinius. Nepilnamečio nusikalstamą elgesį lemia daugelis socialinių veiksnių: šeima ir auklėjimo nuostatos, mokykla ir bendraamžiai, visuomenės informavimo priemonės ir t. t. Pažymėtina, kad visi išvardyti socialiniai veiksniai yra susiję ir priklausomi vienas nuo kito, t. y. vienas veiksnys lemia kito atsiradimą; šeima yra pirmoji ir reikšmingiausia mikroaplinka, daranti įtaką vaiko / paauglio elgesio modeliui ir gyvenimo būdai. Pažymėtina, kad nepalankios socializacijos sąlygos šeimoje gali paskatinti vaiką elgtis asocialiai.

4. Nagrinėjant bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių subjektyvų socialinių įgūdžių įsivertinimą nustatyta, kad:

- šiek tiek daugiau nei pusė nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, teigia įgiję šiuos įgūdžius: susidraugauti ir palaikyti draugystę, reikšti neagresyvų pyktį, susivaldyti erzinančiose situacijose, kruopščiai atlikti užduotis;

- šiek tiek mažiau nei pusė tiriamųjų geba suprasti kitą asmenį ir užjausti, stengiasi būti teisingi kitiems žmonėms, apginti savo nuomonę nevartojant fizinės jėgos, ramiai reaguoti į bendraamžių erzinius, pasitaisyti išgirdus pastabą, geba pasakyti ir parodyti džiaugsmą sulaukus pagyrimo, padėti kitiems, atsiprašyti netinkamai pasielgus, nepertraukti kalbančio žmogaus, gerbti kitam asmeniui priklausančią nuosavybę ir kt.
- apie trečdalį nepilnamečių, bausmę atliekančių pataisos namuose, yra įgiję pažadų tesėjimo įgūdį ir tinkamai pasako *ne* bei laikosi taisyklių;
- ketvirtadalis tiriamųjų paaiškina, kodėl įvyko nesusipratimas, įdėmiai klausosi pašnekovo, pasitiki savimi ir savo jėgomis bei paprašo pagalbos;
- penktadalis respondentų geba išsakyti savo jausmus, mandagiai bendrauti, pripažinti savo kaltę, jei yra neteisūs, atsiprašyti ir tinkamai reaguoti į pastabas.
- beveik pusė tyrimuose dalyvavusių bausmę atliekančių nepilnamečių nėra išsiugdę socialinių įgūdžių, padedančių jiems pozityviai elgtis kasdienėse gyvenimo situacijose, spręsti kylančius konfliktus. Taigi hipotezė, kad socialinių įgūdžių stoka yra viena svarbiausių prielaidų, lemiančių nepilnamečių, esančių tardymo izoliatoriuje ir atliekančių bausmę pataisos namuose, neigiamas elgesio apraiškas bei asocialaus gyvenimo būdo nuostatas, pasitvirtino.

5. Bausmę pataisos namuose atliekantys nepilnamečiai teigiamai vertina socialinių įgūdžių ugdymą laisvės atėmimo vietose, jie išvelgia turimų socialinių įgūdžių pranašumus, pripažįsta, kad turimi socialiniai įgūdžiai padeda bendrauti ir užmegzti ryšį, objektyviai vertinti save ir kitus, konstruktyviai spręsti konfliktus, priimti sprendimus, tačiau nepakankamai vertina, kad jie padeda reikšti jausmus.

6. Pataisos namuose nepilnamečiai įgijo šiuos įgūdžius: bendrauti, išklausyti kitą, geriau suprasti kitus, ramiai reaguoti į konfliktą, tvarkytis buityje, gaminti valgį. Jie supranta ir pripažįsta, kad socialiniai įgūdžiai padeda jiems sutarti ir su pataisos namų administracija, ir su bendraam-

žiais, tačiau beveik pusė tiriamųjų pažymėjo, jog pataisos namuose jie pažeidinėja taisykles.

7. Daugiau nei pusė tiriamųjų, subjektyviai vertindami savo agresyvumą iki teistumo, save vertino kaip mažiau agresyvių nei patekus į pataisos namus; prieš patekdami į pataisos namus agresyvesni buvo beveik ketvirtadalis jaunuolių. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad nors laisvės atėmimo vietose, nepilnamečių nuomone, vykdomos socialinių įgūdžių ugdymo programos padeda jiems įgyti socialinių įgūdžių ir tobulintis (beveik trečdalis bausmę atliekančių nepilnamečių pažymėjo, kad įkalinimo įstaigoje jie išsivertino socialinius įgūdžius), tačiau beveik dešimtadalis nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nenusiteikę socialiai gyventi, nenori įgyti socialinių įgūdžių, nes jiems to nereikia. Taigi hipotezė, kad įgijus daugiau socialinių įgūdžių teigiama linkme keičiasi ir gyvenimo būdas, pasitvirtino iš dalies.

8. Nagrinėjant nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, gyvenimo būdo ypatumus prieš patenkant į pataisos namus ir jų vertybinės nuostatos socialiai gyventi atskleista, kad:

- beveik pusė nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, augo tik su vienu iš tėvų; ketvirtadalis augo pilnose, tačiau rizikos šeimose, kurios nesirūpina vaikais ir kuriose patys tėvai neturi išsiugdę socialinių įgūdžių; beveik dešimtadalis tiriamųjų nurodė, kad prieš patekdami į įkalinimo įstaigą augo su seneliais, beveik du dešimtadaliai pažymėjo, kad gyveno su mama ir patėviu. Tačiau tik šiek tiek daugiau nei pusė bausmę atliekančių nepilnamečių pažymėjo, kad turi ryšius su šeima ir jaučia jos palaikymą, vadinasi, ryšiai su šeimos nariais yra silpni.
- beveik dešimtadalis nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, nenusiteikę socialiai gyventi, nenori įgyti socialinių įgūdžių, nes jiems to nereikia, o socialinių įgūdžių stoka yra viena svarbiausių prielaidų, lemiančių neigiamas bausmę pataisos namuose atliekančių nepilnamečių elgesio apraiškas bei asocialaus gyvenimo būdo nuostatas.
- nustatytas statistiškai reikšmingas bausmę atliekančių vaikų socialinių įgūdžių įgijimo ir jų nusiteikimo atlikus bausmę socialiai gyventi ryšys: kuo bausmę atliekantys nepilnamečiai turėjo

įgiję daugiau socialinių įgūdžių, tuo aiškesnės buvo jų vertybinės nuostatos gyventi socialiai. Taigi nepalankios šeimoje socializacijos sąlygos turi įtakos nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, elgesio modeliui, gyvenimo būdai ir vertybinėms nuostatoms, atlikus bausmę, gyventi socialiai.

- Paaikškėjo silpna teigiama koreliacija, nurodanti sąsajas tarp šeimos sudėties ir bausmę atliekančių vaikų gebėjimo suprasti ir užjausti kitą bei gebėjimo paaikškinti konfliktinę situaciją, o jei yra kalti – pripažinti kaltę. Vaikų skaičius šeimoje taip pat statistiškai reikšmingai susijęs su vaiko gebėjimu būti savimi, o prireikus pasakyti ne. Kuo daugiau vaikų augo šeimoje, tuo geriau jie buvo išsiugdę socialinius įgūdžius, vadinasi, šeima, be abejo, turi reikšmingą įtaką vaikų socialinės sveikatos ugdymui(si);

9. Atlikus tyrimą galima konstatuoti, kad nepilnamečių pataisos namuose vykdomas korekcinis elgesio, santykių, vertybių atkūrimas suteikia galimybę nepilnamečiams įgyti socialinių įgūdžių, ugdo nepilnamečių sampratą apie gyvenimą teisinėje visuomenėje, prisideda prie socialinės jų sveikatos stiprinimo. Todėl atlikę bausmę nepilnamečiai gali veiksmingiau resocializuotis ir prisitaikyti visuomenėje, dalyvauti tautos ir bendruomenės kultūriniam, pilietiniam gyvenime, gerbti demokratinės visuomenės gyvenimo principus ir vertybes, rūpintis aplinka ir socialine sveikata.

Rekomendacijos

Įstatymų leidėjams: priimti įstatymų pataisas, įpareigojančias rizikos grupių šeimų tėvus privalomai lankyti ir baigti gyvenimo įgūdžių (asmeninių ir socialinių) užsiėmimus, siekiant pagerinti tėvų kompetencijas, sudarančias prielaidas kurti socialiai sveiką aplinką savo vaikams bei būti tinkamo / socialiai priimtino elgesio ir gyvenimo būdo modeliais.

Pataisos namuose dirbantiems socialiniams darbuotojams ir visiems pareigūnams organizuoti socialinių įgūdžių ir pozityvaus mąstymo ugdymo seminarus, nes suaugusieji, dirbantys su nepilnamečiais, yra kaip elgesio ir gyvenimo būdo modelis, darantis poveikį nepilnamečių elgesio modelio formavimuisi.

Pataisos namų įstaigų administracijai: nepilnamečiams, atliekantiems bausmę pataisos namuose, vykdyti įvairias socialinių įgūdžių ugdymo programas, kurios padėtų gerinti nepilnamečių elgesį, plėtoti socialines jų kompetencijas, kaip prielaidas socialinei sveikatai stiprinti.

Socialiniams darbuotojams, dirbantiems su rizikos šeimomis: daugiau dėmesio skirti šeimų socialinių įgūdžių bei tėvystės įgūdžių ugdymui, nes atlikta teorinės ir empirinės medžiagos analizė rodo, kad visi socialiniai veiksniai yra daugiau ar mažiau svarbūs, tačiau, tyrimo duomenimis, vienas iš pagrindinių priežastinių socialinių veiksnių, turinčių įtakos nepilnamečių nusikalstamumui, yra šeima ir jos aplinka, rūpinimasis vaikais, tėvų auklėjimo stilius šeimoje. Remiantis empirinio tyrimo analize, socialiniams darbuotojams, dirbantiems su rizikos grupės šeimomis, rekomenduojama:

- Patarti tėvams kalbėtis su vaiku apie deviacinio elgesio apraiškas visuomenėje bei formuoti teigiamą vaiko požiūrį, padėti jiems suvokti ir atskirti nusikalstamą elgesį, įvertinti kriminalinio pasaulio grėsmę asmenybei ir visuomenei.
- Rodyti tėvams pavyzdį, kad šeimoje nusikalstamas elgesys netoleruojamas. Užtikrinti bendravimą ir bendradarbiavimą šeimoje, atidžiai klausytis, ką apie tai sako vaikai, kokios jų mintys, kokie ketinimai. Prisiminti, kad kiekvienas suaugusiųjų poelgis turi poveikį vaiko vertybinių nuostatų formavimuisi.
- Padėti tėvams atpažinti savo auklėjimo stilių, būti nuosekliems auklėjant vaikus, organizuoti mokymus seniūnijose tėvams (ne tik rizikos grupės vaikų tėvams, bet ir visiems norintiesiems).
- Pastebėjus vaiko polinkį elgtis nusikalstamai, tėvams patariama surinkti ir suvokti informaciją apie vaiką kaip daugelio sistemų (šėimos, mokyklos, draugystės, religinių kultūrinių ir kt.) dalį.
- Mokyti šėimos narius svarbių socialinių įgūdžių: spręsti problemas, konstruktyviai elgtis konfliktinėse situacijose, mokėti atsakyti.
- Svarbu suteikti išsamią informaciją apie nusikalstamą elgesį ir galimas nusikaltimų pasekmes. Nuolat drąsinti vaiką, kad jis nebijotų pasipasakoti suaugusiajam (socialiniam darbuotojui, tė-

vui, mamai, mokytojui) apie kiekvieną nemalonią, gąsdinančią ar neįprastą jo patirtą situaciją.

Kaip paaiškėjo iš atlikto tyrimo, dauguma nepilnamečių, prieš patekdam į pataisos namus pastarąjį kartą, jau buvo teisti ar bent jau susidūrę su teisėsaugos institucijomis. Todėl **būtina kompleksiskai spręsti šią problemą**, t. y. įtraukti visus ugdymo proceso dalyvius, mokyklos bendruomenę: pedagogus, mokyklos administraciją, socialinius pedagogus, socialinius darbuotojus, psichologus, teisėsaugos pareigūnus, tėvus ir pačius vaikus. Svarbų vaidmenį turi atlikti ir **savivaldybės, t. y.** teikti profesionalią pagalbą šeimoms, auginančioms vaikus, linkusius pažeisti teisę ir turinčius elgesio problemų. Tik dirbant kartu, subūrus komandą, galima tikėtis veiksmingų rezultatų mažinant nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvoje bei užtikrinant socialinę jaunimo sveikatą.

Reikšmingą vaidmenį atliktų ir **bendruomenės** (gyvenamosios vietos, lankomos mokyklos), taip pat tam tikroje vietovėje veikiančios nevyriausybinės organizacijos (NVO), kurios galėtų dalyvauti ne tik organizuodamos bendrus renginius, varžybas, parodas ir užimti nepilnamečius prasminga veikla. Tokias veiklas galėtų organizuoti ir viešosios įstaigos, dienos centrai ar jaunimo klubai. Turėtų būti išplėstas savanorių, dirbančių su nuteistais nepilnamečiais bei jų šeimomis, ratas. Vaikams labai svarbus bendruomenės palaikymas. Be to, vaikai galėtų būti įtraukiami į socialinės reabilitacijos programų vykdymo procesą kaip vieną svarbiausių socialinės sveikatos prielaidų.

Taip pat reikia skatinti NVO, viešųjų įstaigų, dienos centrų, jaunimo klubų ir gyvenamosios vietos bendruomenės bei policijos bendradarbiavimą, kad jos sutelktai įtrauktų jaunimą į prasmingą veiklą, ir teigiamų visuomenės pagalbos nuteistam ir grįžusiam iš įkalinimo įstaigų asmeniui nuostatų formavimą bei **savanorystę** globos ir pataisos namuose.

Literatūra

1. Abromaitienė L. *Mokinių delinkventinio elgesio problemos mokykloje ir jų sprendimo galimybės*. 2006 [žiūrėta 2012-10-05]. http://www.smm.lt//svietimo_bukle/doc.
2. Adamkevičienė E. *Vaikų sveikatos ugdymas: pedagoginiu aspektu*. Vilnius: Lietuvos sporto informacijos centras, 1999.
3. Aleknavičiūtė G., Tamošiūnaitė R. Narkotikai: priežastys, pasekmės, vartotojai. *Sociumas: internetinis žurnalas* [interaktyvus], 2000 [žiūrėta 2012 0719]. <http://www.sociumas.lt/Lit/nr15/narkotikai.asp>.
4. *Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programa* (2006 m.).
5. *Ankstyvoji prevencija: teorija ir praktika*. Sud. I. Jonutytė, G. Aurylienė. Klaipėda: KU, 2005.
6. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. Meaning of life within the context of sustainable development. *Education and sustainable development: first steps toward chantes*. 2006, Vol. 1. Daugavpils: Saule, p. 134–148.
7. Argyle M. *The Social Psychology of Leisure*. New York: Penguin Books, 1996.
8. Asser D. et al. *Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
9. Atas A. *Valstybės šeimos politika sąlygoja nepilnamečių nusikalstamumą* [žiūrėta 2012-06-12]. <<http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=15262978>>.
10. Bačienė G. Smurtiniai kompiuteriniai žaidimai. Geri patarimai. 2009, Nr. 4 (83).
11. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija: vadovėlis. Vilnius: Jošara, 1997.
12. Bajoriūnas Z. Šeimos ugdymo mokslas ir praktika. Studijų knyga. Vilnius: Kronta, 2004.
13. Bandura A. *Agression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1973.
14. Barason J. *The Japanese challenge to US*. Lexington books, 1981.
15. Barkauskaitė M. *Paaugliai: sociopedagoginė dinamika*. Monografija. Vilnius: VPU, 2001.
16. Barkauskaitė M. *Paauglių tarpusavio santykių sociopedagoginė dinamika*. Habilitacinio darbo santrauka. Socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2000.

17. Barkauskaitė M. *Paauglių tarpusavio santykių sociopedagoginė dinamika* [rankraštis]. Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Vilnius, 2000.
18. Bendrosios praktikos gydytojas. *Moksliniai darbai*. Kaunas: Vitae Litera, 2011, t. 15, Nr. 6, p. 440–444.
19. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai*. Vilnius: LR ŠMM Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
20. Beresnevičienė D. *Jaunojo suaugusiojo psichologija*. Metodinis leidinys aukštosioms mokykloms. Vilnius: Presvika, 2003.
21. Bieliauskienė I., Monkevičienė O. *Įveikiame kartu: ką daryti kilus sunkumams?*: pratybų knygelė vaikui. Vilnius: Vaiko labui, 2006.
22. Bieliauskienė I., Monkevičienė O. *Įveikiame kartu: vaikų žalingų įpročių prevencija: patarimai tėvams*. Vilnius: Vaiko labui, 2006.
23. Bielskytė J., Zaborskis A. Paauglių polinkis vartoti alkoholinius gėrimus ir šį poelgį skatinantys veiksniai. *Moksliniai straipsniai*. Kaunas, 2005, Nr. 41(5), p. 409–410.
24. Bitinas B. *Gyvenimas ugdymo verpetuose*. Klaipėda: KU, 2010.
25. Bitinas B. *Pedagoginės diagnostikos pagrindai*. Vilnius: VPU, 2002.
26. Bitinas B. *Ugdymo filosofija*. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Vilnius: Enciklopedija, 2000.
27. Braslauskienė R., Jonutytė I. *Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose*. Mokomoji knyga. Klaipėda: KU, 2005.
28. Broom L., Bonjean Ch. M., Broo D. H. *Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas: Litera, 1992.
29. Bruce L., Phelan J. Social Conditions as Fundamental Causes of Health Inequalities. *Handbook of Medical Sociology*. 2000, Nr. 1, p. 3–17.
30. Bukeikaitė D., Pruskus V. Agresyvus nepilnamečių elgesys mokykloje: priežastys ir raiškos ypatumai. Šiuolaikinė mokykla sociologų objektyve: jaunųjų sociologijos mokslininkų darbai. Vilnius: VPU, 2006, p. 331–374.
31. Bulotaitė L. *Alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo prevencija mokykloje: metodinė medžiaga mokytojams*. Vilnius: A. Remeikos I-kla, 1999.
32. Bulotaitė L. *Alkoholizmu sergančiųjų šeimų vaikai. Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta*. Kaunas: Šviesa, 1996.
33. Bulotaitė L. *Moksleiviai ir narkotikai*: tyrimų medžiaga. Vilnius: Vilniaus m. savivaldybės švietimo skyrius, 1998.
34. Bulotaitė L., Gudžinskienė V. *Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2003.

35. Bulotaitė L., Gudžinskienė V. *Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2004.
36. Bulotaitė L., Gudžinskienė V., Monkevičienė O., Jakučiūnienė D. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas. Ikimokyklinis amžius*. Mokomoji knyga. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2004.
37. Bulotaitė L., Gudžinskienė V., Pilkauskienė I. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas. 9–10 klasės*. Mokomoji knyga. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2005.
38. Bulotaitė L., Gudžinskienė V., Rugevičienė O. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas. Pradinės klasės*. Mokomoji knyga. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2004.
39. Butkus G. Kas yra psichikos sveikata? *Psichikos sveikatos prielaidos*. Šiauliai, 2002.
40. Buttner Ch. *Gyvename su agresyviais vaikais: svarbūs patarimai tėvams ir auklėtojams*. Vilnius: Presvika, 1998.
41. Buzaitytė-Kašalynienė J. *Vaikų socialinių įgūdžių vertinimo pirmo ir antro matavimų lyginamoji duomenų analizė. Tyrimo ataskaita*, 2007 [žiūrėta 2011-09-25]. <<http://www.google.lt/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CByQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.lygus.lt%2Fseimai%2Frdarbas%2Ffiles%2Ffataskaita%2520Socialines%2520kompetencijos%2520ivertinimas.doc&rct=j&q=socialines%20kompetencijos&ei=Ig-BTfqsHYyVOtTegbsI&usg=AFQjCNGuawi7hCd-sRqJQPsmQ2QNS-R6OJw>> .
42. Choen T. *Prevention of Child Abuse*. WHO Conference. Paduja: 1998.
43. Clifford E. F. A descriptive study of mentor-protégé relationships, Mentors' emotional empathetic tendency, and protégés' teacher self-efficacy belief. *Early Child Development and Care*, 1999, 156, p. 143–154.
44. Clutterbuck D. *The competencies of mentors and mentees*. Mentoring and Coaching Research Group / European Mentoring and Coatching Council. Clutterbuck Associates, 2003.
45. Cole M., Cole S. R. *Development of Children*. New York: N. H. Freeman and company, 1996.
46. Čaplinskas S. *Atsako į AIDS ir narkomaniją kontraversijos*. Kaunas: Vitae Litera, 2012.
47. Čepas A. *Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys*. Mokymo priemonė. Vilnius: Mintis, 1989.

48. Černiauskienė M. *Apie nepriklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų vartojimo prevenciją ugdymo institucijose: metodinė medžiaga*. Vilnius: UAB Efrata, 2000.
49. Česnauskienė I., Juškelienė V., Proškuvienė R., Zlatkuvienė V. *Vilniaus pedagoginio universiteto studentų psichoemocinė savijauta*. Moksliniai straipsniai, 2004.
50. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003.
51. Dailidienė N., Davidavičienė A., Šaraukaitė R. *Vaikų traumatizmo profilaktika*. Vilnius: Higienos institutas, 1995.
52. Dailidienė N., Juškelienė V. *6 – 8 metų vaikų asimetrinės laikysenos rizikos veiksniai ir jos pokyčiai*. Vilnius: Higienos institutas, 1999.
53. Dailidienė N., Juškelienė V. *Asimetrinės kūno laikysenos profilaktika ikimokyklinio amžiaus vaikams*. Metodinės rekomendacijos ikimokyklinių ugdymo įstaigų pedagogams ir tėvams. Vilnius: Higienos institutas, 1996.
54. Dailidienė N., Juškelienė V. *Fizinio aktyvumo įtaka vaikų sveikatai sveikos gyvensenos darželiuose*. Vilnius: Higienos institutas, 2000.
55. Danila E. Rūkymo paplitimas, mirtingumas nuo rūkymo sukeltų ligų, ekonominė žala. *Moksliniai straipsniai*. Vilnius, 2001, Nr. 1, p. 70.
56. Dapkienė S. *Užklasiniai renginiai moksleiviams: mokomasis leidinys*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1993.
57. Dapšys A. Kriminologinis nusikalstamumo situacijos Lietuvoje įvertinimas. Prognozės ir prevencijos galimybės. *Teisės problemos*. Vilnius: LTI, 1998, Nr. 3–4, p. 166–186.
58. Dapšys A., Čepas A. *Nusikalstamumas: kontrolė ir prevencijos perspektyvos*. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Vilnius: JT vystymo programa, 1998, p. 125–133.
59. Dapšys A. Nepilnamečių nusikalstamumas: situacija ir prevencijos aktualijos. *Teisės problemos*. Vilnius: LTI, 1993, Nr. 1, p. 42–57.
60. Darulis R. *Valstybinė jaunimo užimtumo politika: samprata, priemonės, pokyčiai ir tendencijos 2000-2010 metais*. Pranešimas konferencijoje „Socialiai pažeidžiamų jaunų žmonių užimtumas ir integracija – šiandienos realybė, galimybės ir perspektyvos“, 2007.
61. Daukšienė D. O., Gudžinskienė V. Socialinių įgūdžių ugdymas. *Žvirblių takas*. 2002, Nr. 1, p. 2–6.
62. Davidavičienė A. G. Sveikatos ugdymo programa. *Universalios ugdymo programos*. 1992, Vilnius, p. 62–81.
63. Davidavičienė A. G. *Alkoholį ir kitus narkotikus vartojantys moksleiviai: tyrimo duomenys*. Vilnius: Deiva, 1999.

64. Davidavičienė A. G. *Sveikos gyvensenos įtvirtinimas mokyklose: tyrimų medžiaga*. Vilnius: PI, 1996.
65. Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų. 2003 m. liepos 4 d. Nr. IX-1700, p. 10. www.smm.lt/ti/docs/strategija2003-12.doc
66. Dobrynas A., Poviliūnas A., Tureikytė D. *Delinkventai Lietuvos mokyklose: sociologinis tyrimas*. Vilnius: VPU: 2004.
67. Douglas E. M. Men's Social Health within Families and Intimate Relationships. *Massachusetts family impact seminar*. 2011, p. 26–35.
68. Drakšas R. *Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Eugrimas, 2005.
69. Dregval L. ir kt. Šeimų, auginančių ikimokyklinio amžiaus vaikus, kai kurie gyvensenos ypatumai. *Socialiniai mokslai*. 2007, Nr. 4 (67), p. 12–19.
70. Drugs in the Schools Preventing Substance Abuse. *Teachers Guide*, 1998.
71. Duck S. W. *Human Relationships*. Newbury Park, CA: Sage, 1998.
72. Elliot B. and Calderhead J. *Mentoring for teacher development: Possibilities and caveats*. In D. McIntryre, H. Hogger and M. Walhus (eds), *Mentoring*. London, 1993
73. Elliot S. M., Gresham F. M. Children social skills: Assessment and Classification practices. *Journal of Counseling and Development*. 1987, 66, p. 96–99.
74. Elliott B. Developing Relationships: significant episodes in professional development. *Teachers and teaching: theory and practice*, 1995, 1 (2).
75. Europos Bendrijų Komisija, Komisijos komunikatas Tarybai dėl su jaunimu susijusių Europos politikos krypčių Europos jaunimo reikalų sprendimas – Europos jaunimo pakto įgyvendinimas ir aktyvaus pilietiškumo skatinimas, KOM (2005).
76. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos. Kovos su nepilnamečių nusikalstamumu būdai ir nepilnamečių justicijos sistemos vaidmuo Europos Sąjungoje [žiūrėta 2011-01-12]. <www.policija.lt/get.php?f.4540> .
77. Europos Komisija. *Demografiniai pokyčiai skatina naują kartų vienybę* – Žalioji knyga. Liuksemburgas: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras, 2005. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005DC0094:LT:NOT>
78. Europos Komisija. *Naujas postūmis Europos jaunimui* – Baltoji knyga. Liuksemburgas: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras, 2001. <<http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0088509.doc>>

79. Europos Parlamento rezoliucija dėl laisvės, saugumo ir teisingumo erdvės: su išorės aspektu susijusi strategija, Hagos programą įgyvendinantis veiksmų planas (2006/211(INI) 2007 m. birželio 21 d. [žiūrėta 2011-01-12]. <http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/freedom/article_7305_lt.htm> .
80. Europos Sąjungos Lisabonos strategija [žiūrėta 2011-01-12]. http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/lisbon/article_7207_lt.htm.
81. Faltin G. Competencies for innovative entrepreneurship. *Increasing employability by integrating entrepreneurship in education and training*. 4th workshop on curriculum innovation. Almaty, 2000, p. 11.
82. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. *Aš mylių kiekvieną vaiką: apie vaikų psichologinio atsparumo ugdymą*. Knyga mokytojams ir auklėtojams. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.
83. Gaižauskienė A., Starkuvienė S., Petrauskienė J., Kevalas R. Vaikų mirtinumas, sergamumas ir traumatizmas. *Nacionalinis sveikatos tarybos metinis pranešimas*. 2005. Šeimos sveikata. Vilnius: Baltijos kopija, 2006.
84. Gambrell E. *Behavioral Social Work: Past, Present, and Future. Research on Social Work Practice*, 5. 1995, p. 460–484.
85. Garulis A. Žmogiškųjų išteklių ugdymo svarba ir nuolatinio mokymo(si) organizavimas. *Mokytojų ugdymas*. 2004, Nr. 3 p. 18–28. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2004. <<http://www.minfolit.lt/arch/1501/1901.pdf>>
86. Gečienė I. Pažeidžiamo jaunimo integracijos į darbo rinką sunkumai: problema ir jos mastai. *Socialiai pažeidžiamo jaunimo integracijos į darbo rinką prielaidos Lietuvoje*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2007, p. 10–11.
87. Giannakouris K. Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies. *Population and social conditions*. Eurostat: statistics in focus. Liuxembourg: European Communities, 2008, p. 1–2. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-072/EN/KS-SF-08-072-EN.PDF> .
88. Giedrienė R., Grudzinskas J., Navaitis G. *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika, 1999.
89. Girdzijauskienė S., Šimelionienė A. Socialinių įgūdžių lavinimas pradžios mokykloje. *Žvirblių takas*. 1996, Nr. 4, p. 2–27.
90. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. [D.1]: programa. Sud. L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė. Vilnius: Valstybinis visuomenės sveikatos centras, 2003.
91. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. [D.2]: Ikimokyklinis amžius. Sud. L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė. Vilnius: Valstybinis visuomenės sveikatos centras, 2003.

92. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. [D.3]: Pradinės klasės. Sud. L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė. Vilnius: Valstybinis visuomenės sveikatos centras, 2003.
93. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. [D.4]: 5–8 klasės. Sud. L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė. Vilnius: Valstybinis visuomenės sveikatos centras, 2003.
94. *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. [D.5]: 9–10 klasės. Sud. L. Bulotaitė, V. Gudžinskienė. Vilnius: Valstybinis visuomenės sveikatos centras, 2003.
95. Glasser W. *Schools Without Failure*. New York, 1975.
96. Goleman D. *Emotional intelligence*. New York [etc.]: Bantam books, XIV, 1995.
97. Goštautas A., Pilkauskienė I. „Sniego gniūžtės“ mokykla. Kompleksinis alkoholio, tabako, opiatų ir kitų narkotinių medžiagų vartojimo profilaktikos projektas. Kaunas: KMA Kardiologijos institutas, Medicininės psichologijos ir sociologinių tyrimų laboratorija, 1997.
98. Gough D. A. *Child Abuse and neglect*. Vol. 20, No. 11, 1996.
99. Grakauskas Ž. *Stresas ir elgesio savireguliacija: teorinės sąveikos problemos*. moksliniai straipsniai. Vilnius, 2004.
100. Grakauskas Ž. *Stresas ir elgesio savireguliacija: teorinės sąveikos problemos*. *Psichologija*. 2004, t. 29, p. 74–87.
101. Gresham F. M. Children social skills: Assessment and Classification practices. *Journal of Counseling and Development*. 1987, 66, p. 96–99.
102. Gresham F. M., Sugai G., Horner R. H., Quinn M. M., McInerney M. *Classroom and schoolwide practices that support students' social competence*. A synthesis of research. Office of Special Education Programs, U. S. Department of Education, 1998.
103. Grininė E. Šiaulių miesto moksleivių rūpinimasis sveikata. *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: humanizmas, demokratija ir pilietiškumas mokykloje*. IV tarptautinė mokslinė konferencija: pranešimai ir tezės: Vilnius, 1997 spalio 8–10 d. Vilnius. P. 148–152.
104. Grininė E. Kauno sutrikusios sveikatos moksleivių sveikatos priežiūros ir ugdymo problemos. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*. 1999, Nr. 3, p. 10–15.
105. Grininė E. Teachers attitude to health education programme and possibilities of modeling this programme. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*. 2000, Nr. 3 (36), p. 16–23.
106. Grininė E., Vaitkevičius J. V. Moksleivių sveikatos priežiūros problemos. *Vaikų sveikata*. Mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Vilnius, 1995 m. gruodžio 5 d., p. 13–15.
107. Grininė E., Vaitkevičius J. V. Pamokų tvarkaraštis: higieninės problemos ir jų sprendimas. *Higiena ir epidemiologija*. Vilnius, 1996, Nr. 4, p. 24–29.

108. Grininė E., Vaitkevičius J. V. Praktiniai sveikatos ugdymo aspektai pradinėse klasėse. *Vaikų sveikatos ugdymas*. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Klaipėda, 1997 m. birželio 5 d., p. 11–12.
109. Gučas A. *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas: Šviesa, 1990.
110. Gudonis V., Butkutė I., Samašonok K. *Globos namų auklėtinių ir paauglių, gyvenančių pilnose šeimose, adaptacijos ypatumai. Specialusis ugdymas*. Šiauliai. 2008, Nr. 2 (19).
111. Gudžinskienė V. Konstruktyvizmo ištakos Lietuvoje ugdant socialinius įgūdžius. *Pedagogika. Mokslo darbai*. 2011, t. 103, p. 38–44.
112. Gudžinskienė V. Mokinių mokymosi motyvacijos skatinimas ir palaikymas. *Septynios besimokančių mokyklų istorijos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2007, p. 39–82.
113. Gudžinskienė V. Pedagogų bendravimo įtaka vaikų protiniam darbingumui pradinėse klasėse. Švietimo reforma ir mokytojų rengimas. III tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1996, p. 174–177.
114. Gudžinskienė V. Mokymo krūvis ir vaikų protinis darbingumas pradinėse klasėse. *Pedagogika*. 1997, t. 34, p. 114–121.
115. Gudžinskienė V. Mokytojų ir mokinių santykiai pradinėse klasėse. *Pedagogika. Mokslo darbai*. Vilnius, 1998, t. 35, p. 99–104.
116. Gudžinskienė V. *Protinio darbingumo ugdymo veiksniai III–IV klasėse*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius. 1999.
117. Gudžinskienė V. Mokytojo ir moksleivio bendravimo bei bendradarbiavimo svarba ugdant kritinį mąstymą. Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: mokslas studijos mokykla. VII tarptautinė mokslinė konferencija. Mokslo darbai. Vilnius, 2000, p. 104–110.
118. Gudžinskienė V. *Protinio darbingumo ugdymo veiksniai III – IV klasėse* (Rankraštis). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Vilnius, 2000.
119. Gudžinskienė V. Kritinio mąstymo pagrindų svarba sveikai gyvenimui ugdyti. *Gamtamokslinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje*. VII respublikinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys. Sud. V. Lamanauskas. Šiauliai, 2001, p. 26–33.
120. Gudžinskienė V. Konstruktyvizmo ištakos Lietuvoje ugdant socialinius įgūdžius. *Pedagogika. Mokslo darbai*. 2011, t. 103, p. 38–44.
121. Gudžinskienė V. *Kritinio mąstymo svarba ugdant sveiką gyvenimą*. Metodinė priemonė. Vilnius: Petro ofsetas, 2000.
122. Gudžinskienė V. *Mokymas sveikai gyventi: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Mokymo metodinė priemonė. Vilnius: VPU, 2007.

123. Gudžinskienė V., Česnavičienė J. Sveikatos ugdymas bendrojoje ugdymo sistemoje. *Pedagogika*. 2002, p. 157–162.
124. Gudžinskienė V., Gedminienė R. Vaikų, augančių alkoholio vartojimo problemų turinčiose šeimose, patiriami psichologiniai, socialiniai ir mokymosi sunkumai. Socialinis ugdymas. Vaikų ir suaugusiųjų socializacija: tyrimai ir patirtis. *Mokslo darbai*. 2011, Nr. 16 (26), p. 19–31.
125. Gudžinskienė V., Proškuviene R. Kai kurios III – IV klasių moksleivių sveikatos problemos. Šiuolaikinės pedagoginės idėjos ir jų kelias į mokyklą. Respublikinė konferencija: mokslo darbai ir pranešimai: Vilnius, 2001 vasario 23 d. Vilnius, 2001, p. 32–37.
126. Gudžinskienė V., Žilinskienė E. *Studentų įpročiai ir savijauta*. Vilnius: Vilnius pedagoginio universiteto leidykla, 2002.
127. Gutauskienė A., Pakšienė V. *Debatai*. Kaunas: Šviesa, 2001.
128. Heibutzki R. *Explanations for Criminal Behavior* [žiūrėta 2012-08-20]. <http://www.ehow.com/about_4697993_explanations-criminal-behavior.html#ixzz26i8gkMPs>
129. Hirschi T. *Causes of delinquency*. New Jersey, 2002.
130. Ignatavičienė S., Žukauskienė R. *Rizikos grupės vaikai: metodinės rekomendacijos pedagogams*. Vilnius: LR ŠMM Leidybos centras, 1999.
131. Ilgiuvienė E. *Kaip organizuoti savipagalbos grupes: rekomendacijos psichikos sveikatos paslaugų vartotojams ir jų šeimoms*. Vilnius: Frisko reprocentas, 2001.
132. *Iniciatyvos fondo viešosios nuomonės apklausa, kurią atliko tyrimų bendrovė „Sprinter“*, 2007.
133. *Integruojamųjų (papildomųjų programų) gairės*. Projektas, 2005, p. 18 <http://www.pedagogika.lt/puslapis/Integruojamuju%20programu%20gaires%202005.pdf>
134. Ives R. Gyvenimo įgūdžių samprata. *Mokykla be narkotikų: mokytojo knyga*. Vilnius, 2002, p. 12–14.
135. *Youth in Europe*. A statistical portrait of the lifestyle of young people. 177/ 2009 10 December, 2009.//epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-10122009-AP/EN/3-10122009-AP-EN.PDF
136. Jacikevičius A. *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*. Vilnius: Žodynas, 1995.
137. Janulaitienė N. Nedarni šeima ir asocialus paauglys. *Teisės apžvalga*. Vilnius: VDU leidykla, 1991, Nr. 2, p. 40.
138. Jaruševičienė L., Lazarus J. V., Zaborskis A. *Confidentiality and parental involvement in adolescent sexual and reproductive health care: a cross-sectional study of Lithuanian general practitioners*. *Scand J Public Health*. 2011 Jul; 39 (5): 484-491.

139. Jaruševičienė L., Valius L. *Jaunų žmonių lytinė ir reprodukcinė sveikata*. Mokomoji knyga. Kaunas: Vitae Litera, 2005.
140. *Jaunimo situacijos Lietuvoje tyrimas*, 2004.
141. *Jaunimo situacijos Lietuvoje tyrimas*, 2011.
142. *Jaunimo sveikatos stiprinimas Europoje: sveikatos ugdymas mokykloje*. Ugdymo priemonė mokytojams ir kitiems asmenims, dirbantiems su jaunimu. Sud. Metcalfe O., Weare K., Wijnsma P., Williams T., Williams M. Young, I. Vilnius: UAB „Efrata“, 2000.
143. Javtokas Z. Sveikatą palaikančios aplinkos kūrimas. *Vaikų sveikatos ugdymas*. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Klaipėda, 1997, p. 23–25.
145. Jėčiuvienė M. Jaunimo vertybių ugdymo aspektai. *Jaunimo vertybinės orientacijos*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003, p. 19–20.
145. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
146. Juodaitytė A. *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vadovėlis pedagogikos specialybių studentams. Vilnius: Petro ofsetas, 2002.
147. Juodraitis A. Nepilnamečių priežiūros institucijos ugdytinių adaptacijos socioedukacinės prielaidos. *Socialinis darbas: mokslo darbai*. 2003 Nr. 1 (3), p. 30 – 40.
148. Juraitis R. Kuo būti arba Kaip tapti tuo, kuo esi iš tikrųjų. *Kuo būti*. 2011, p. 12–14.
149. Jurgaitienė D., Targamadžė V. Marihuanos ir kitų narkotikų vartojimo sąsajos tarp paauglių. *Moksliniai straipsniai*. Kaunas, 2006, Nr. 42 (10).
150. Jurgelėnas A., Juozulynas A., Norkauskaitė L., Venalis A. Psichiką veikiančių medžiagų vartojimo paplitimas tarp Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų. *Moksliniai straipsniai*. Vilnius, 2011, Nr. 1 (52), p. 91–97.
151. Justickis V. *Kriminologija*. Vadovėlis. I dalis. Vilnius: LTU leidykla, 2001.
152. Juškelienė V. *Sveikata ir fizinis aktyvumas*. Vilnius: VPU leidykla, 2003.
153. *Kaip nuo narkomanijos apsaugoti „Svajonių“ mokyklą* (rengėjas Lietuvos AIDS centras, 2002 m.).
154. Kalasauskas D., Klumbienė J., Veryga A., Petkevčienė J. Probleminis alkoholinių gėrimų vartojimas Lietuvoje. CAGE testo duomenys [Prevalence of problematic alcohol use in Lithuania: results of CAGE questionnaire] / Darius Kalasauskas, Jūratė Klumbienė, Aurelijus Veryga, Janina Petkevčienė. Lithuanian school-aged children in context of social inequality: three cross-sectional surveys 2002, 2006.
155. Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2011 metų veiklos ataskaita 2012-01-27, Nr. 1S-498 [Žiūrėta 2012-11-19]. http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

156. Kalėjų departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių 2011 metų veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys [Žiūrėta 2012-11-19]. <http://www.kalejumdepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1> .
157. Kardelis K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*: vadovėlis. Kaunas: Technologija, 1997.
158. Karmaza E., Grigutytė N., Karmazė E. G. *Smurtas mokykloje: prevencija ir pagalba*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2007.
159. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius - pataisos namai [žiūrėta 2011-04-03]. <<http://www.nti-pn.lt/>> .
160. Kibickienė I., Tureikytė D. *Mokyklos nelankymo priežastys, mastai ir pasekmių įžvalgos. Šiuolaikinės mokyklos realijos: sociologinės įžvalgos*. Vilnius: VPU leidykla, 2007, p. 6–99.
161. Kiškis A. Neigiamos smurto televizijoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencijai. *Jurisprudencija*. Vilnius: LTA mokslo darbai, 2004, t. 59 (51), p. 50.
162. *Komisijos komunikatas „Paversti Europos visą gyvenimą trunkančio mokyimosi erdvę realybe“* [žiūrėta 2011-01-12]. //eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006H0962:LT:HTML>
163. Komisijos komunikatas tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Įgyvendinant Bendrijos Lisabonos programą: *verslumu pagrįsto mąstymo puoselėjimas ugdant ir mokant*. Briuselis, 2006.
164. Kravale M., Guseva V. Informal education of youth and inclusive environment. *Acta paedagogica Vilnensia*. 2006, t. 16, p. 45.
165. *Kriminologija*. Vilnius: Pradai, 1994.
166. Krukauskienė E., Trinkūnienė I., Žilinskaitė V. *Jaunimo kultūrinis identitetas. Prioritetai, nuostatos, etninė kultūra*. Monografija. Vilnius: Eugrimas, 2003.
167. Kuorienė O. *Narkomanija, alkoholizmas ir kitos priklausomybės – bėgimas nuo gyvenimo*. Vilnius: Mokslo aidai, 2002.
168. Kurienė A. R., Pivorienė V. *Būkime atidūs - vaikų ištiko bėda*. Knygelė mokytojams ir mokyklų vadovams. Vilnius: SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija, 2000.
169. *Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga*. Sud. Slušnys L.; Ribakovienė V. Vilnius: LRVRM, 2001.
170. Kvieskienė G. *Socializacija ir vaiko gerovė*: monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003.
171. Kvieskienė G. *Socializacijos pedagogika: įvadas į socialinę pedagogiką*. Mokyimo priemonė socialinės pedagogikos studentams. Vilnius: VPU, 2000.

172. Lagūnaitė R, Zaborskis A. Ar vaikų mitybos gerinimo programos yra veiksmingos. Sisteminė straipsnių apžvalga. *Visuomenės sveikata*. 2011, 4 (55): 18–30. <<http://www.hi.lt/content/vs2011-4.html>>.
173. Lamontagne Y. *Būti tėvais pamišusiame pasaulyje*. Vilnius: Tyto Alba, 1999.
174. Lawrence R. *School crime and juvenile justice*. Oxford: 2007.
175. Lekavičienė R. *Socialinės kompetencijos vertinimo metodologijos modifikavimas*. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, psichologija (06S). Kaunas: VDU, 2000.
176. Leliūgienė I. *Socialinė pedagogika*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija, 2002.
177. Leliūgienė I. *Socialinė pedagogika*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija, 2003.
178. Leliūgienė I. *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Technologija, 2002.
179. Leliūgienė I. *Žmogus ir socialinė aplinka: vadovėlis*. Kaunas: Technologija, 1997.
180. Lemme B. H. *Suaugusiojo raida*. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2003.
181. *Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“*. Projektas [žiūrėta 2011-12-20]. <http://www.lietuva2030.lt/images/stories/projektas.pdf>.
182. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001 m. gegužės 10 d. įsakymu Nr. 194 patvirtintos Nepilnamečių reikalų policijos pareigūno tarnybinės veiklos instrukcijos. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 41 -1445.
183. *Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas* [žiūrėta 2011-01-12]. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350266.
184. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 81 str. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73–3084.
185. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*. Trečioji knyga [žiūrėta 2012-06-12]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687>
186. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
187. Lietuvos Respublikos minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007.
188. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 91-3890.
189. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 91-3890; 2002, Nr. 93 (ištaisyimas).
190. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93 „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 43-1570; 2008, Nr. 2-72.

191. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerija. Sveika gyvensena. www.sam.lt
192. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 1999 m. gegužės 11 d. įsakymas Nr. 629 „Dėl pareižinės instrukcijos tvirtinimo. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 47-1489.
193. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2001 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. 1667 „Dėl socialinio pedagogo kvalifikacinių reikalavimų ir pareižinių instrukcijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 36-1220.
194. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2002 m. sausio 18 d. įsakymas Nr. 64 „Dėl šalies vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų organizavimo ir finansavimo 2002 metams“.
195. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.
196. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas [žiūrėta 2012-06-12]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=26397>
197. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000-04-17 nutarimas „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ Nr. 441. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 33-936.
198. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009-09-02 nutarimas Nr. 1070 „Dėl nepilnamečių justicijos 2009-2013 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 110.
199. Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *Lietuvos gyventojų nusikalstamumo statistika* [interaktyvus]. Vilnius, 2010 [žiūrėta 2012-06-03].
200. *Lietuvos statistikos departamentas* [žiūrėta 2011-01-12]. <www.stat.gov.lt>.
201. Linkaitytė G., Daukšytė J. Socialinių įgūdžių lavinimo praktika. *Pedagogika*. Vilnius: VPU leidykla, 2003, Nr. 65, p. 156–161.
202. Litvinienė J. Šeima – vaiko ugdymo institucija. Klaipėda: KU, 2002.
203. Lovasi G. S. *et al.* Social Support, Sex and Food. *Handbook of Medical Sociology*. 2000, Nr. 5, p. 75–91.
204. LR Jaunimo politikos pagrindų įstatymas, 2003.
205. LR Statistikos departamento duomenys, 2011. <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010206&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSIId=3212&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>>
206. Mačernis M. Aplinkos ir tėvynės pažinimo medžiagos perteikimas. *Tautos mokykla*. 1937, Nr. 7, p. 9–12.

207. Makari J., Zaborskis A., Žemaitienė N. Lietuvos moksleivių psichologinė būseną. *Moksliniai straipsniai*. Kaunas, 2002, Nr. 2.
208. Martišauskienė E. Mokytojų vertybinių nuostatų įkūnijimas ugdymo procese. *Pedagogika*. 2009, t. 93, p. 25–35.
209. Martišauskienė E. Fundamentinės ugdymo problemos Antano Maceinos pedagogikoje. *Acta Paedagogica Vilnensia. Mokslo darbai*. 2008, t. 21, p. 14–21.
210. Martišauskienė E. *Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys*. Monografija. Vilnius: VPU, 2004.
211. Martišauskienė E. *Šviesos pedagogikos kontūrai: dvasingumo ugdymo pamatai*. Studijų knyga. Vilnius: VPU, 2008.
212. McFall R. A review and reformulation of the concepts of social skills. *Behavioral Assessment*, 4, 1982, p. 1–33.
213. Merrell K. W. *Helping Students Overcome Depression and Anxiety: A practical guide*. New York: The Guilford Press, 2001.
214. Michailovič I. *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Mokomoji knyga. Vilnius: VU, 2001.
215. Mielke U. *Geriau supraskime sunkius vaikus*. Vilnius: Lektūra, 1997.
216. Mikalaukaitė D. *Mineralinių medžiagų reikšmė žmogaus mitybai*. Vilnius: VU, 1997.
217. Mikalaukaitė D. *Mityba*. Mokomoji priemonė. Vilnius: VU, 1996.
218. Mikulionienė S. *Gyvenimo kelias: perėjimas į socialinę brandą*. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, sociologija (05S). Vilnius: LFSI, 2000.
219. Ministrų komiteto rekomendacija Nr. (87)20 Valstybėms narėms dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. [žiūrėta 2011-01-12]. <<http://www.elibrary.lt/resursai/NPLC/istatymai/MINISTRU%20KOMITETO%20REKOMENDACIJA.pdf>>.
220. Miškinienė M. *Mitybos fiziologija*. Mokomoji knyga ne biologijos profilio studentams. Vilnius: VPU, 2001.
221. Miškinis K. Šeima žmogaus gyvenime: *knyga kiekvienam, norinčiam šeimoje siekti darnos ir išvengti nesklandumų, užauginti gerus vaikus ir būti laimingam*. Kaunas: AB spaustuvė „Aušra“, 2003.
222. Mitchell A. *Domestic / Dating Violence*. Seattle: King County Courthouse, 1994.
223. Myers D. G. *Psichologija*. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Kaunas: UAB „Poligrafija ir informatika“, 2000.
224. *Mokykla be narkotikų*. Mokytojo knyga. Sud. Aškinytė R., Bulotaitė L. ir kt. Vilnius: Homo liber, 2002.

225. *Mokymosi visą gyvenimą memorandumas*. Vilnius: UAB „Logotipas“, 2001.
226. Moksleivių sveikatos ugdymas ir stiprinimas: dabartis ir perspektyvos. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 2001 spalio 23–24 d.
227. Monkevičienė O. ir kt. *Mano vaikai: priešmokyklinis vaiko ugdymas*. Kaunas: Šviesa, 2003.
228. Motiejūnas V. *Nepilnamečių nusikaltimų socialiniai veiksniai*. 2003 [žiūrėta 2011-01-12]. <<http://www.sociumas.lt/Lit/nr22/nepilnameciai.asp>> .
229. *Nacionalinė jaunimo rengimo gyvenimui programa: „Gyvenimas Kryžkelėje“*.
230. Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa [patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22 d. nutarimu Nr. 1270]. *Valstybės žinios*. 2005 m. lapkričio 26 d., Nr. 139-5019.
231. Narkauskaitė, L., Juozulynas, A., Jurgelėnas, A., Venalis, A., Psichiką veikiančių medžiagų vartojimo paplitimas tarp Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų. *Visuomenės sveikata*. 2011, 1 (52), p. 91–97.
232. Nasvytienė D. *Vaiko elgesio ir emocinės problemos: kontekstas, psichologinis įvertinimas ir pagalba*. Metodinis leidinys aukštajai mokyklai. Vilnius: VPU, 2005.
233. Navaitienė J., Navaitis G. *Šeima. Mokymo priemonė*. Kaunas: Šviesa, 1990.
234. Navaitis G. *Psichologinė parama paaugliams ir jų tėvams*. Vilnius: Kronta, 2007.
235. Navaitis G. *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius: Kronta, 2001.
236. Navaitis G. *Psichologinė parama vaikui*. Vilnius: Tyto alba, 1997.
237. *Nepilnamečių kriminalinė justicija*. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2002.
238. *Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstaigų socialinės integracijos bei ugdymo programa* (rengėjas LR ŠMM, Jaunimo karjeros centras), 2001.
239. Obelenienė B., Pukelis K., Vaitoška G. Lytinio susivaldymo svarba ir jo vaidmuo asmens emocinei brandai. *Sveikatos mokslai*. Nr. 2 (49), 2007, p. 746–757.
240. Ogbu J. U. Origins of human competence: A cultural ecological perspective. *Child Development*. 1981, 52, p. 413–429.
241. *Organized crime and narcotics in the Baltic sea region: issues of national and regional security*. Report from the Central Asia and Caucasus Institute & Silk Road studies program conference in Stockholm, Sweden, 1-2 June 2005.
242. Paulauskas R. *Delinkventiškos asmenybės formavimosi priežastys ir jos perauklėjimo problemos*. Metodinė medžiaga. Vilnius: PMTI, 1988.
243. Petrauskienė A., Žydzūnaitė V. Sveikatos ugdymo koncepcija: sveikatai pozityvios mokinių elgsenos formavimas. *Sveikatos mokslai*. 2007, 5 (52): 1172–1177.

244. Petrauskienė A., Žydzžiūnaitė V. Mokyklos mediko vaidmens kompleksškumas ugdant mokinių sveikatą. *Specialusis ugdymas*. 2008, 1 (18): 91–100.
245. Petronytė G., Veryga A., Zaborskis A. Jaunimo alkoholinių gėrimų vartojimo rizikos veiksniai ir prevencijos programų kryptys. *Moksliniai straipsniai*. Kaunas, 2007, Nr. 43 (2), p. 103.
246. Petrulytė A. *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius: Presvika, 2003.
247. Pikūnas J., Palujanskienė A. *Asmenybės vystymasis: kelias į savęs atradimą*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2000.
248. Pileckaitė-Markovienė M., Lazdauskas T. *Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida*. Vilnius: Vaga, 2007.
249. Piliponytė, J. *Nepilnametis: žmogus, kuriam reikalinga kryptis*. 2003 [žiūrėta 2012-01-12]. <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr3/nepilnameciai.asp>.
250. Pivorienė R. V. *Vaikų savižudybės* [interaktyvus]. 2002 04 16 [žiūrėta 2012-07-19]. <http://media.search.lt/GetFile.php?OID=92987&FID=270129>.
251. *Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pranešimo medžiaga, 2011* [žiūrėta 2012-01-12]. http://viesoji.policija.lt/senaslvp/show.php?html=pt_vn1.
252. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
253. *Prevencija. Policija ir visuomenė*. Informacinis leidinys. Vilnius: Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2006, Nr. 13.
254. *Priešmokyklinio ugdymo turinio įgyvendinimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2004.
255. Proškuvienė R. *Sveikatos ugdymo įvadas*. Vilnius: VPU, 2004.
256. Proškuvienė R., Zlatkuvienė V., Černiauskiene M. Kiekvienas mokytojas – sveikatos mokytojas? Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: ugdymo kaita ir šiuolaikinės pedagoginės technologijos. VI tarptautinė mokslinė konferencija. Mokslo darbai. Vilnius, 1999, p. 113–119.
257. Railienė A., Gudžinskienė V. Development of social skills and career competences in child day-care centres: attitude of day-care centre specialists. *Socialinis darbas. Mokslo darbai* [Social work: academic papers]. 2012, Nr. 11 (1), p. 85–96.
258. Rand C. S. W., MacGregor A. M. C. Successful weight loss following obesity surgery and the perceived liability of morbid obesity. *Int J Obes*. 1991, Nr. 15, p. 577–579.
259. *Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2007.

260. Rigby K. *Adressing Bullying in School: Theory and Practice*. No 259. Canberra: Australian institute of Criminology, 2003.
261. Robertson C. *Juvenile justice: theory and practice*. New York, 2010.
262. Ross C. E., Mirowsky J. Why Education Is the Key to Socioeconomic Differentials in Health. *Handbook of Medical Sociology*. 2000, Nr. 7, p. 33–51.
263. Rupšienė L., Plačėninė D. Vaikų agresyvumas: šiuolaikinės pradžios mokyklos problema ir jos sprendimo gairės. *Pedagogika*. 2002, Nr. 59, p. 56–61.
264. Ružėvičius J. Brandžios asmenybės ugdymo vadovas, 2010. *Verslo ir teisės aktualijos*. Vilnius: TTVAM, 2010, 5 (2), p. 484–490. http://www.kv.ef.vu.lt/wp-content/uploads/2010/10/STRAIPSNISKoleg_Rec_BerzKn_Ruzevicius_2010Vol6.pdf.
265. Sakalas A., Šalčius A. *Karjeros valdymas*. Mokojoji knyga. Kaunas: Technologija, 1997.
266. Sakalauskas G. *Nusikalstamumas. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. Vilnius: Jungtinių Tautų vystymosi programa, 1999.
267. Sakalauskas G. ir kt. *Savanorystė probacijos sistemoje: prielaidos ir galimybės*. Vilnius: Teisės institutas, 2012.
268. Sakalauskas G. *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, 2000.
269. Samašonok K., Žukauskienė R. Globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, mokyklinės adaptacijos ir kompetencijos ypatumai. *Socialinis darbas*. 2004, Nr. 3 (2), p. 119–129.
270. Seliokienė L. *Šeimos pedagogika*. Studijų knyga. Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004.
271. Sharry J. *Counselling children, adolescents and families: a strengths-based approach*. Sage Publications, 2004.
272. Sniečkutė M. *Nepilnamečių nusikalstamumas šiandien* [žiūrėta 2011-01-12]. <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp>.
273. Sniečkutė M. Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima. *Sociumas: internetinis žurnalas* [interaktyvus] 2000 [žiūrėta 2012 0719]. <http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp>.
274. Snieškienė D., Kuksėnaitė A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos galimybės Lietuvoje. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. Kaunas: VDU leidykla, 2008 Nr. 1 (1), p. 35–52.
275. *Socialinis pranešimas*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003.
276. *Socialinis ugdymas* [D. 5]: Socialinio pedagogo ABC. Vilnius: VPU, 2002.
277. *Socialinių įgūdžių ugdymo programa*. Vilnius: Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija, 2004.

278. *Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas: pradinųjų klasių mokinių įgūdžiams ugdyti*. Vilnius: Baltijos kopija, 2009.
279. *Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas: pradinųjų klasių moksleivių įgūdžiams lavinti*. Vilnius: G. Kuskio firma, 2001.
280. Sodian B. & Frith U. Metacognition, Theory of Mind, and Self-Control: The Relevance of High-Level Cognitive Processes in Development, Neuroscience, and Education. *Journal Compilation, International Mind, Brain and Education Society and Wiley Periodicals*. 2008, Volume 2 - Issue 3. p. 111–113.
281. Spergel I. A. *The youth gang problem: A community approach*. New York: Oxford University Press, 1995.
282. Stanikas T., Veryga. A. Kauno medicinos universiteto Medicinos fakulteto studentų rūkymo įpročiai ir požiūris į rūkymo kontrolę. *Moksliniai straipsniai*. Kaunas, 2005, Nr. 41 (7).
283. Stanišauskienė V. The Model of Career Competence and its Expression in the Contemporary Labour World. *Learning and Development for innovation, networking and Cohesion*. 2005, p. 89–105.
284. Stepaitienė A. *Sveika gyvensena*. Vilnius: Lietuvos sporto centras, 1999.
285. Stukas R. *Sveika mityba*. Mokomoji knyga. Vilnius: VU, 1999.
286. Sturlienė N. *Tiltai*. Paauglių socialinių įgūdžių ugdymo programa. Kaunas: „Arx Baltica“ spaudos namai, 2007.
287. *Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai*. Bolonijos-Londono laikotarpis 1999–2007 m. Vilnius: LR ŠMM Švietimo aprūpinimo centras, 2008.
288. Sveikata 21: pagrindiniai PSO visuomenės sveikatos priežiūros principai Europos regione. Vilnius: Era, 2000.
289. Sveikata-ES. Europos Sąjungos portalas apie sveikatos apsaugą http://ec.europa.eu/health-eu/my_health/young_people/index_lt.htm
290. Šadrakova R., Pruskus, V. *Psichologinė prievarta mokykloje mokinių, mokytojų ir tėvų požiūriu. Šiuolaikinės mokyklos realijos: sociologinės išvalgos*. Vilnius: VPU, 2007, p. 100–156.
291. Šalkauskis S. *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa, 1991.
292. Šlapkauskas V. *Teisės sociologijos pagrindai*. Vadovėlis. Vilnius: M. Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
293. Šliūpas J. *Hygiena arba Sveikatos dėsnių mokslas*. Šiauliai: Spaustuvė „Titnagas“, 1928.
294. Šliūpas J. *Ryžkimės būti sveiki*. Šiauliai: [s. n.], 1932. Šurkienė G. „Sveikos mokyklos“ mokinių poilsio higieninės problemos. Švietimo reforma ir mokytojų rengimas. III tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1996, p. 367–370.

295. Šurkienė G. *Vaikų darbo ir poilsio režimas*. Mokomoji priemonė studentams medikams, vaikų higiena gydytojams rezidentams. Vilnius: VU, 1998.
296. Šurkienė G. *Vaikų vasaros poilsio higiena*. Mokomoji knyga. Vilnius: VU, 1999.
297. Šurkienė G., Alijošiūtė B. Vienų Vilniaus globos namų jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų mityba. *Vaikų sveikata*. Mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Vilnius, 1995, p. 62–63.
298. Šurkienė G., Sadauskaitė S. Vienų Vilniaus globos namų ikimokyklinukų mityba. *Higiena ir epidemiologija*. Vilnius, 1996, (4), p. 234.
299. *Švietimas ir mokymas 2010* [žiūrėta 2011-06-20]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:117:0001:0007:LT:PDF>.
300. Taylor R. W. *Juvenile justice*. Policies, programs and practices. New York: 2007.
301. Tamutienė I., Visockytė E. Kauno bendrojo lavinimo mokyklų mokinių požiūrio atotrūkis vertinant savo ir kitų alkoholio vartojimą. *Moksliniai straipsniai*. Kaunas, 2009, Nr. 4, p. 365.
302. Taranas L. N., Petrunekas V. P. *Džiaugsmas ir pavojai*. Kaunas: Šviesa, 1980.
303. Tidikis R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.
304. Urmonienė M. Vertybinės orientacijos ir jaunimo marginalizacija. *Jaunimo vertybinės orientacijos*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.
305. Ustilaitė S. *Ankstyvi lytiniai santykiai fiziniu, psichologiniu, socialiniais aspektais*. Moksliniai straipsniai. Kaunas, 2008.
306. Ustilaitė S., Gudžinskienė V., Juškelienė V. *Sveikata Tavo rankose: patarimai paaugliui*. Vilnius: Higienos institutas, 2004.
307. Ušinskas K. *Pedagoginiai raštai*, T. 1. Kaunas: Šviesa, 1987.
308. Vaicekauskienė. V. Nuteistųjų socialinės reintegracijos problemos. *Socialinis darbas*. Vilnius: VPU, 2002, Nr. 1 (1), p. 98–105.
309. *Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimas*. Mokomoji metodinė priemonė. Vilnius: Sapnų sala, 2007.
310. *Vaikų ir jaunimo socializacijos programa*. Vilnius, 2000. http://www.smm.lt/veikla/docs/lrv/LRV_priemones_04-08.doc.
311. *Vaikų sveikata*. Mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Vilnius, 1995.
312. *Vaikų sveikatos ugdymas*. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Klaipėda: Klaipėdos univ. I-kla, 1997.
313. Vaitekoniene V. *Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai*. Nepilnamečių kriminalinė justicija: kvalifikaci-

- jos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2002, p. 24–37.
314. Vaitkevičius J. *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vadovėlis. Vilnius: Egalda, 1995.
315. Valickas G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
316. Valickas G., Suslavičius A. *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*. Vadovėlis aukštosioms mokykloms. Vilnius: Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 1999.
317. Valintėlienė R., Narkauskaitė L. Smurtas – visuomenės sveikatos problema. *Visuomenės sveikata*. Vilnius, 2010.
318. *Valstybės šeimos politikos koncepcija* (2008 m. birželio 3 d. LR Seimo nutarimas nr. X-1569) [žiūrėta 2012-09-30]. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=5477&p_k=1.
319. Valstybės švietimo strategijos 2003 – 2012 m. nuostatos (patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarimu Nr. IX-1700). *Valstybės žinios*. 2003 m. liepos 18 d., Nr. 71-3216.
320. Veryga A., Vaitoškienė L. Alkoholio įtaka moters ir vaiko sveikatai. *Lietuvos akušerija ir ginekologija*. 2008, tomas XI, Nr. 4, p. 356–363.
321. *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*. 2011 [žiūrėta 2012-12-10]. <http://www.pedagogika.lt/index.php?159258531> >.
322. Vileikienė E. *Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė*. Monografija. Vilnius: Jungtinių Tautų vystymo programa. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Vilnius, 2007 [žiūrėta 2012-07-16]. <http://www.nplc.lt/lit/pub/pub006/pub006.pdf>.
323. Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus 2008 m. balandžio 11 d. įsakymas „Dėl nevalstybinių organizacijų vaikų dienos centrų rėmimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ Nr. 30-718.
324. *Visą gyvenimą trunkančio profesinio orientavimo politikos ir sistemų tobulinimas*. Europos rekomendacinės priemonės. Liuksemburgas: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras, 2007.
325. Vydūnas. *Sveikata, jaunumas, grožė; Gimdymo slėpiniai: sveikatos filosofija. Etika*. Kaunas: Farmacija, 1991.
326. Vyšniauskytė-Rimkienė J. Moksleivių socialinės kompetencijos ugdymo galimybės. *Pedagogika. Mokslo darbai*. 2007, 86, p. 99–105.
327. Vyšniauskytė-Rimkienė J., Kardelis K. The efficiency of social skills training for pupils. *Education. Physical culture. Sports*, 2004, 3 (53), p. 83–88.
328. Vogt F. *Narkotikai – grėsmingas mūsų laikų šauksmas*. Vilnius: Lietuvos Valdorfo pedagogikos centro leidykla, 2001.

329. Vosyliūtė A. *Jaunimo vertybinės orientacijos*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.
330. VŠĮ Jaunimo psichologinės paramos centras. <http://www.jppc.lt/?p=107&lng=lt>
331. Wallerstein J. S., Blakeslee S. *What About the Kids?: Raising Your Children Before, During, and After Divorce*. New York: Hyperion, 2003.
332. Wallerstein J. S., Lewis J. M., Blakeslee S. *The Unexpected Legacy of Divorce: A 25 Year Landmark Study*. New York: Hyperion, 2002.
333. Wellman. N. S., Friedberg. B. Causes and consequences of adult obesity: health, social and economic impacts in the United States. *Asia Pacific J Clin Nutr.* 2002, Nr. 11, p. 705–709.
334. Zaborskis A., Lagūnaitė R., Busha R., Lubiene J. Trend in eating habits among Lithuanian school-aged children in context of social inequality: three cross-sectional surveys 2002, 2006 and 2010. *BMC Public Health.* 2012 Jan 19; 12 (1):52.
335. Zaborskis A., Lagūnaitė R. Vaisiai ir daržovės mokinio valgiaraštyje: mityba ir socialiniai netolygumai 2002–2010 metais. *Visuomenės sveikata.* 2011, 2(53), p. 65–75. <http://www.hi.lt/content/vs2011-2.html>.
336. Zaborskis A., Raskilas, A. Lietuvos mokinių fizinio aktyvumo pokyčiai 1994–2010 metais. *Visuomenės sveikata.* 2011, 3(54), p. 78–86. <http://www.hi.lt/content/vs2011-3.html>.
337. Zaborskis A., Žemaitienė N., Žalienė J. *Vaikų laimės samprata ir jos veiksniai*. Mokslinė-praktinė konferencija „Psichikos sveikata ir dabarties iššūkiai“. Kelmė, 2011 m. lapkričio 15 d., p. 9–12. [vsb.kelme.lt/wp.../konferencija_ps_kelme_kvietimas_2011-2.pdf](http://www.vsb.kelme.lt/wp.../konferencija_ps_kelme_kvietimas_2011-2.pdf).
338. Zaborskis A. ir kt. Trends in alcohol consumption among Lithuanian school- aged children in 1994-2006 and new challenges. *Medicina.* 2008, Nr. 44(8), p. 623–655.
339. Zaborskis A. *Lietuvos moksleivių fizinis aktyvumas – tarp mažiausių pasaulyje*. Pranešimas spaudai, 2011 10 13. <http://www.iniciatyvosfondas.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=60>.
340. Zaborskis A. Rūkymas, alkoholinių gėrimų ir narkotikų vartojimas paauglystėje. *Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas „Lietuvos sveikatos programa: rezultatai ir išvados“*. Vilnius, 2011, p. 65–68. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=697&p_k=1.
341. Zaborskis A., Makari J., Žemaitienė N. Lietuvos moksleivių psichologinė būseną. *Biomedicina.* 2002, t. 2, Nr. 2, gruodis, p. 107–112.
342. Zaborskis A., Petrauskienė A. *Aukime sveiki*. Kaunas, 2000.
343. Zaborskis A., Makari J. *Lietuvos moksleivių gyvensena: raida 1994–1998 m. ir vertinimas tarptautiniu požiūriu*. Panevėžys, 2001.

344. Zaborskis A., Žemaitienė N., Šumskas L., Diržytė A. *Moksleivių gyvenimo būdas ir sveikata*. PSO 1994 m. tarptautinės moksleivių apklausos rezultatai. Vilnius, 1996.
345. Zaborskis A., Žemaitienė N., Šumskas L., Grabauskas V., Veryga A., Petkevičius R. Lietuvos moksleivių alkoholinių gėrimų vartojimo kaita 1994–2006 m. ir nauji iššūkiai. *Medicina*. 2008, 44 (8), p. 623–632.
346. Žarienė A., Ruzgienė A. Berniukų ir mergaičių agresyvumas žaidimų aikštelėse. *Pedagogika*. 2001, Nr. 53.
347. Žilinskienė E., Gudžinskienė V. *Gyvensena ir sveikata*. Mokymo metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2003.
348. Žilys A. *Paauglių nusikalstamumas*. Kaunas: Šviesa, 1998.
349. Žukauskienė R. *Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvaus elgesio ypatumai*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1998.
350. Žukauskienė R. Agresyvaus jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų elgesio raidos ypatumai. *Psichologija*. 1997, Nr. 17.
351. Žukauskienė R. *Kriminalinio elgesio psichologija*. Vilnius: MRU leidykla, 2006.
352. Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai, 2002.
353. Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.
354. Белогуров С. Б. Популярно о наркотиках и наркоманиях. Санкт-Петербург, 2000.
355. *Drug box*. Петрозаводск, 2002.
356. Деменьтьева И. Ф. Семья в системе стартовых жизненных условий. Социологические исследования. Москва, 1995, № 6, с. 10–16.
357. Зазулин Г. Наркоэпидемия. Политика. Менеджмент. С. Петербург, 2003.
358. Приступа Е. Н. *Здоровья детей школьного возраста: социально-педагогический аспект*. Москва: РГСУ, 2007.
359. Приступа Е. Н. Здоровья ребёнка и объект деятельности педагога-психолога. Вестник Московского государственного областного университета: Серия педагогика и психология. Москва: МГОУ, 2006, № 1, с. 68–75.
360. Приступа Е. Н. Теоретико-методологические основы индивидуального социального здоровья детей школьного возраста: социально-педагогический аспект / Е. Н. Приступа. М.: Изд-во РГСУ, 2007, с. 258.
361. Приступа Е. Н. Социально-педагогическая профилактика нарушений индивидуального социального здоровья школьников. Москва: РГСУ, 2007.

362. *Присупа Е. Н.* Социокультурные личностные деформации как антипод социального здоровья ребёнка и объект деятельности педагога-психолога. Вестник Московского государственного областного университета: Серия педагогика и психология. Москва: МГОУ, 2006, № 1, с. 68–75.
363. Реана А. А. Психология подростка. Полное руководство для психологов, педагогов и родителей. Санкт-Петербург: Еврознак, 2003.

DEVELOPMENT OF SOCIAL HEALTH OF YOUTH

Summary

One of the key objectives of the Lithuanian education system is to help the individuals and society to respond to the current major challenges and to facilitate the use of multiple opportunities. Pursuant to the provisions of the National Education Strategy for 2003-2012 and with a view to ensuring effective development of the education system, schools are opened to the labour market, including the development of social and cultural functions and implementation of the career education system. The elaborated and approved strategic documents - European Council Resolution on Life-Long Guidance (2007), The National Lisbon Strategy Implementation Programme (2005) and Vocational Guidance Strategy and Plan (2003) – stipulate that career design services (including career education services) would be developed so as to contribute to the development of social competences and life-long learning integrated into the training and studies programmes. Educational institutions are implementing the programmes for the development of everyday life skills. The aim of these programmes is to help learners find their place in the society, behave positively and manage everyday life needs and problems.

The research has been conducted in accordance with the following ***theoretical assumptions***:

1. Philosophy of education, which is based on the assumptions of humanism, and provides for purposeful and quality education implemented in a safe learning environment, where conditions for overall expression of a personality are created, as well as teacher-learner interaction is based on mutual respect, reliance and authenticity.
2. Assumptions of constructivism and social constructivism, which state that the process of constructing cognition of the reality and thinking is dynamic, active and long-lasting. Constructive thinking

not only contributes to the acquisition of the real world, in this case the competencies, but also to changing of educational reality, as well as application of the acquired knowledge and social skills in different situations.

3. Assumptions of pragmatic teaching philosophy, which signifies that the basis of education is the learner's interaction with the social environment. It is important to teach a person to search for optimal forms of behaviour while interacting with the environment. Thus, it is possible and essential to develop social skills and social competencies due to the rapid changes of life.

4. Assumptions of the trends of postmodern philosophy, which emphasize the variety and significance of individual values, attitudes and interpretations of the learner and teacher, the significance of educational discourse, search for the meaning of self-education, as well as social and cultural relations.

5. Theoretical works and insights of national (Bulotaitė, Čepas, Dapšys, Gailienė, Kiškis, Sturlienė, Zaborskis and others) and foreign (Barason, 1981, Ogbu, 1981; Elliot, Gresham, 1987; Goleman, 1995, Duck, 1998; Merrell, 2001, Lawrence, 2007, Taylor, 2007, Robertson, C. 2010 and others) scientists, significant for the investigation of the problem.

The limits of youth age are defined, as well as the age limits of the selected respondents are validated in accordance with scientific works, representing different fields of science, in the first chapter "Limits of the Youth Age" of the first part "Definition of the Youth" of the monograph. The second chapter "Features of Contemporary Youth" reveals the features of youth in general and defines features characteristic to the age of respondents.

The second part "(Self-)education of Social Skills of Youth" presents the definition of skills, as well as discusses (self-)education of social skills of youth and its conditions. It emphasizes the significance of the family in modeling social skills, and maintains that interrelations between parents and adolescents are one of the main preconditions to acquire social skills. Referring to other scientists, it is maintained that negative family environment can lead to delinquency. School is analyzed as the second

agent of adolescents' socialization. The discussed chapter gives a review of the negative impact of school and non-formal peer groups on the self-development of social skills, and discusses unemployment as a factor of asocial and criminal behaviour. The third part of the monograph "Asocial Behaviour of Children as a Result of Social Seclusion" analyzes the reasons of the development/ formation of asocial behaviour.

The fourth part "Conception of Health and Social Health" presents the conception of health and social health, their development, definition of the factors influencing the health and social health of youth. The fifth part of the monograph "Research of Social Skills of Adolescents Servicing their Sentence in Correctional Facilities" provides the results and analysis of the research. The monograph finishes with the recommendations and summary in the English language.

The monograph analyses young male convicts' subjective evaluation of their social skills and their attitude towards development of social skills in correctional facilities. The problem of the research was conditioned by the fact that adolescents in remand prisons and in correctional facilities lack social skills. The majority of such young convicts come from single-parent or disharmonious families, where lack of social skills may be observed. Such families frequently lead asocial life; therefore, adolescents from such families have weakly expressed intentions to lead a social life after completion of the sentence. Therefore, it is important to conduct the research on subjective evaluation of social skills possessed by adolescents servicing their sentence as well as on their attitude towards development of such skills in correctional facilities and, on the basis of the acquired research results, to enable the convicts to set up goals of positive life and to assist them in acquisition of social skills that the convicts lack. The research was conducted in Juvenile Interrogation Isolator – Correctional Facility of Kaunas from January to March in 2011. Juvenile convicts' survey was carried out taking into account the fact that convicts are busy in the correction facility. They were divided into groups of 20 convicts in the classroom, where the author of the monograph worked on the project "Development of Parental Skills" in this institution. The questionnaire survey forms were distributed, the goal of the research was explained, the respondents were instructed regarding filling in the questionnaire forms

and confidentiality of the responses was guaranteed. During the research 120 questionnaire forms were distributed and returned; however, only 102 forms were properly completed. It was decided not to include them into the data base to ensure more exact research results.

Social skills are a constituent part of life skills. Life skills are manifested through personal and social competency, i.e. they help to successfully participate and accomplish tasks in particular situations. When a child grows, adopts laws of the surrounding environment, and interacts with others, his/her social skills, as well as personal and social competency are developed. In scientific literature, social skills are defined as a child's positive and negative features, personal traits, self-cognition, communication and cooperation, decision-making regarding one's behaviour in a particular life situation, as well as orientation in social environment, which are formed from the very early age in the process of social education.

It is important that both the father and mother should educate their child consistently in the family. Appropriate style of parental education is reflected through the combination of reasonable freedom, duty and responsibility, as well as the development of self-sufficiency and self-control, which form preconditions for social behaviour. It is noteworthy that parents' control of a child should not cast shade on the child's personality, since appropriate and inappropriate behaviour of the child is dependent on the educational conditions in the family. The research has shown that adolescents overcome their identity crisis easier in the families with appropriate parent-child communication, whereas they face difficulties in forming their identity if parents show strict leadership and control. According to a number of psychologists, who investigate the family, rigid families need a lot of support in solving their interrelations; children growing in such families neither develop a family model nor acquire essential social skills; they lack reliance in both themselves and the surrounding people. It should be noted that the most significant role in the development of social health is performed by the family, its values, beliefs, knowledge on social health preservation and enhancement, parents' lifestyle, and psychological environment in the family. The economic and social conditions of the family have a doubtless impact, especially if the

family is an asocial one. When a child grows, his/her health and lifestyle are influenced by educational institutions, peers, mass media and others.

The family, as the primary and main social institution, is responsible for the development of a child's social skills; therefore, it is important that a child is taught to regard their relatives, friends, teachers and the state, to be able to see nice behaviour of relatives, as well as to learn to behave in a cultural way in the society. Hence, a harmonious family is a precondition of both social security and social behaviour of a child. It is possible to claim that children learn by following examples set by their parents regarding appropriate behaviour in the society, as well as set the balance between egoism and altruism. A disharmonious family, in which a child is neglected, uncared, unattended or exploited, where no conditions for the development of social skills or socially acceptable values are created, is one of the main factors preconditioning delinquency. However, not all families (for objective and subjective reasons) are able to develop a full-fledged personality, who takes responsibility for their activities and seeks for the achievement of common social and personal goals. Therefore, the intervention and efficient preventive activity of other institutions, which influence children's social education, are essential. The school is one of such institutions, since the behaviour of parents, teachers, peers and other community members as well as observation of moral principles of the community are significant for the formation of children's personality and the development of their social skills.

Legal normative assumptions for the consistent development of social skills have been developed in Lithuania; their significance for the individual has been regularly actualized. The development of social skills is a constituent part of the curriculum, the realization of which is dependent on educational environment, education standards, and teacher competencies. Though the preconditions for the development of social skills in comprehensive schools have been created (specialists have been trained, a number of programmes have been implemented), the problems, such as the lack of unity between a family and an educational institution, still remain. Favourable conditions for the development of social skills are also being created in Juvenile Interrogation Isolator – Correctional Facility of Kaunas.

Adolescents, who are outcast and critically evaluated by teachers, seek for the standoff in non-formal groups, i.e. asocial groups. Pursuing to be accepted and positively evaluated in them, adolescents start behaving in accordance with the asocial provisions, values and rules maintained in the group (the rules of humiliation, correspondence to the rank, replication, 'scapegoat', redirection of aggression from oneself, indulgence and the like). Though the asocial group is willing to accept adolescents, who are marginalized in a pro-social environment, they will have a more horrible struggle for the existence.

Having explored scientific resources, it is possible to conclude that most authors agree upon the meeting of the needs of aggressive adolescents, creating a favourable environment for them, as well as clearing out the negative factors evoking their aggressive behaviour in pursuance to develop their social skills. Aggressive adolescents need abilities to communicate and cooperate, to learn to recognize their needs, to constructively solve conflicts, to learn to make right decisions, as well as express their feelings. Summing up, it is possible to state that social skills are perceived as the main factor of a full-fledged personality, which encourage their positive integration into the democratic society. The obvious necessity of social skills for a child to develop as a personality motivates to search for the source and reasons of the development of those skills, to raise a question why not all people are able to make reasonable decisions and constructively solve everyday problems.

Appropriate further education and employment create preconditions for the acquisition of social skills. Juvenile unemployment raises a lot of social problems. However, not all parents can ensure additional education/activity for their children under the conditions of the economic crisis, so that they can realize their potential and develop their interests. There are a lot of educational circles, however they must be paid for by parents; and the economic situation is not conducive to children's employment, as due to the lack of funds, there is a reduction not only in pupil's baskets but also in the implementation of the prevention programmes of the municipality. Thus, the state should focus more attention on non-formal education.

Summing up the second part of the monograph, it is noted that all social factors affect every child/adolescent, the success of his/her socialization as

well as disposition to delinquency. Social factors determine an adolescent's ability to adjust to the environment, make socially acceptable decisions and accept responsibility for their outcomes. Psychological, personal, social and economic factors are closely interrelated and significant for the socialization of a personality. Children usually learn of delinquent behaviour in asocial families, where the norms and values of asocial behaviour prevail, and positive behaviour is ignored, and through the communication with peers in deviant non-formal groups of adolescents and criminals. The inappropriate control or its lack, failure at school, and alienation by peers motivate an adolescent to search for an asocial group. The longer an adolescent participates in the activity of an asocial group, the more detached from the pro-social environment he/she becomes: he/she accepts asocial values and norms of behaviour, becomes accustomed to satisfy his/her needs by deviant ways, as well as acquires and develops asocial skills and values.

Having analyzed the significance of social skills and socialization process for the development and social adaptation of a personality, it is maintained that the development of social skills is an important factor in socializing a socially-handicapped child, as the development of these skills helps to avoid the manifestation of various deviances in the individual's further behaviour. Therefore, one of the factors of a child's positive socialization is social skills, which are acquired in communication and direct contact with the external world; consequently, a personality that is able to become a full-fledged member of the society is developed. Since a child's social skills are formed through the relations with the social environment, it is essential to estimate which institutions determine the formation of a child as a full-fledged personality.

Thus, the social health of youth is determined by: appropriate examples of behaviour models in micro and macro environments, parents' proper attention to education, possession of social knowledge, skills and abilities, both parents' and educators' requirements correspondent to a child's age, purposeful leisure, etc. It is noteworthy that social skills are a precondition for the social health of youth; the persons, who have acquired them, are able to cognize themselves, objectively evaluate their potential, adequately evaluate risk situations, solve problems, make proper and

socially acceptable decisions, adapt to the changing life situations, solve conflicts in socially acceptable ways, as well as maintain social health in good condition.

The research showed that adolescents, who service their sentence in correctional house, expressed a positive attitude towards development of social skills in correctional facilities, they are able to identify advantages of social skills possession and acknowledge that possession of social skills contribute to communication and establishment of relations. The respondents are also able to objectively evaluate themselves and others, to constructively solve conflicts, to make decisions. However, their evaluation of social skills as means to express feelings is low. It is emphasized that adolescents acquired the following skills and abilities in correctional facilities: communication, listening to others, better understanding of others, calm reaction to conflicts, doing of housework and preparation of food. They understand and acknowledge that social skills help them to agree with administration of correctional facility as well as with peers. Almost half of the respondents pointed out that they violate rules in their correctional facility; while subjectively evaluating their own aggressiveness prior to their conviction and during servicing of sentence, more than half (59.8 %) acknowledged that they became less aggressive compared to the period before correctional facility. Almost one fourth of the respondents pointed out that they became more aggressive, though they were perfectly aware of the social skills to be developed for aggressive adolescents. The research results showed that programmes implemented in correctional facilities for young male convicts contribute to acquisition of social skills.

The research revealed that: juvenile convicts, who service their sentence in the correction facility, positively evaluate development of social skills in custodial institutions, they perceive advantages of social skills acquisition, acknowledge that possession of social skills enable them to communicate and establish contacts, to objectively evaluate themselves and others and to constructively solve conflicts, make decisions; however, they give low evaluation to acquisition of social skills as a means to express own feelings.

However, almost one tenth of adolescents, who service their sentence in correctional facility, do not intend to lead social life; they mentioned

that they do not want to obtain social skills because they do not need them. Having conducted the research, it can be concluded that correctional restoration of behaviour, relations and values provide the adolescent convicts with possibility for acquiring of social skills, develop their understanding of life in the law-based society. The conducted research allows concluding that correctional restoration of behaviour, relations and values provides juvenile convicts with a possibility to acquire social skills, develop convicts' understanding about the life in law society. Therefore, having serviced their sentence, juvenile convicts may better re-socialize and adapt to the society, have a better social health.

The research has revealed that the tendencies of the acquired social skills and provisions of adolescents, who service their sentence in correctional house, prove the following: the better evaluation of the acquired skills were given by adolescents, the more positive provisions to live socially in the future were expressed; the worse the evaluation of the acquired/possessed skills (to establish and develop interrelations, to live with other people and groups, to search for compromises, to constructively solve conflicts, to learn and create with others, to seek for the achievement of common goals, etc.) were given by adolescents, the more provisions to lead an asocial life after completing the sentence were obvious. Hence, pursuing to maintain good social health of youth it is important to be socially adaptive, i.e. be able to adapt to the changing conditions, to be socially flexible, to feel satisfied with one's social life, to express socially dynamic behaviour (to communicate properly with persons of different age, to choose activities correspondent to one's age and interests), to be well-educated in the common cultural context (to be well-behaved, polite, observe socially acceptable values and attitudes), to behave in a normative way (social behaviour, style, healthy lifestyle, having no social deficiencies), to be able to make up one's mind and draw socially acceptable decisions, to evaluate oneself positively and adequately, as well as to be able to reflect one's behaviour (the formation of important personal traits helping to control oneself, empathy).

Having conducted the research, it is stated that the social health of adolescents, who service their sentence in the correctional facility, can be poorly assessed, and is manifested by de-socializing behaviour (inability

to socially adapt one's behaviour, i.e. manifestation of socio-psychological non-adaptation, passive life position, unstable and uncontrollable behaviour). Adolescents, who service their sentence in the correctional facility, lack the skills of self-control. It is noteworthy that research participants are characterized by asocially dynamic behaviour (disharmony of personal development, negligence of the acquisition of social skills and leading a social life despite realizing this deficiency); nonstandard behaviour/ deviant behaviour (behaviour frequently deviating from the established norms, violation of rules even in the correctional facility, aggressive behaviour); personal destructive behaviour (anti-social orientations, more than a tenth of convicts expressed unwillingness to lead a social life after servicing their sentence, most research participants stated being unable to control themselves and set goals, having no skills to achieve their goals). The social health of adolescents, who service their sentence in the correctional facility, is determined by socio-destructive behaviour of parents (social negligence, inability to create social welfare, taking no care of the child, inappropriate parental style, avoidance to organize common family life, etc).

It should also be noted that the following discrepancies should be solved: between the necessity of the development of social skills as outlined in various educational documents and the real implementation of the programmes for the development of social skills; between the provisions of politicians and education practitioners not to assess pupils' knowledge and abilities of individual study subjects at the completion of school, but rather assess their general abilities (including social skills as a precondition of social health); between the declared goals that every child should develop personal, social and life skills and competitive financing of various programmes, thus differentiating schools and segregating pupils into those who have possibilities to acquire more social skills, and those, whose schools have not won or attended the competition, and consequently the goal that every child has a right to develop his/her social health at school being neglected; between the necessity to purposeful and systematic education of the social competency of youth, especially their social skills, and the real enhancement of youth social health by providing appropriate conditions to develop social health of youth, which is currently insufficiently solved the in educational practice.

Referring to the theoretical and empirical research, the following **conclusions** can be drawn:

1. In theory, youth age ranges from the age of 14 to 29. In practice, though, the limits of youth are usually determined by the life span, in which a person merges with the society, matures and searches for his/her way of life. The maturity and decision-making of every person are directly dependent on the acquired competencies, which determine the complexity and rate of the transition from one age span to another. The most important goals of juvenile convicts aged from 14 to 18 (i.e. the age group of research participants, who service their sentence in correctional facilities) are as follows: to develop an individual style, to merge into the social environment, to adapt to social changes, to develop a particular life style, to shape and realize the image of one's life, as well as to be able to make moral decisions.

2. Hence, social skills are a constituent part of life skills. In scientific literature social skills are defined as positive and negative features of one's behaviour, personal traits, self-cognition, communication and cooperation, decision-making upon one's behaviour in different life situations, as well as orientation in the social environment, which are developed in the process of social education from the early age.

3. Having conducted theoretical and empirical analysis of scientific literature, it is possible to state that social factors affect an adolescent's ability to adjust to the environment, make social decisions and accept responsibility for the consequences. Delinquent behaviour of an adolescent is determined by a number of social factors: the family and education attitudes, the school and peers, mass media, etc. It should be emphasized that all indicated social factors are related to and dependent on each other, i.e. one factor determines the occurrence of another, the family being primary and most significant microenvironment, which influences the behaviour model and life style of a child/ an adolescent. It is noteworthy that unfavourable conditions of family socialization may determine the child's asocial behaviour.

4. The analysis of the subjective evaluation of social skills of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, has determined that:

- a greater half of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, claim that they have developed the following skills: to establish and maintain a friendship, to express their anger and aggression, to control themselves in irritating situations, as well as to accurately accomplish different tasks;
- almost half of respondents are able to understand and sympathize with another person, try to be fair and just to others, defend their personal opinion avoiding physical power, remain calm when being teased by their peers, improve their behaviour after hearing a remark, express their joy after receiving a compliment, help others, apologize for inappropriate behaviour, avoid interrupting another person, show due respect to others' property etc.;
- about a third of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, have developed skills of keeping one's promise, appropriate refusal, and observation of rules;
- about a quarter of respondents are able to explain the reasons of misunderstandings, attentively listen to interlocutors, show self-confidence and ask for support;
- a fifth of respondents are able to express their feelings, communicate politely, acknowledge their fault and injustice, are able to apologize and appropriately react towards remarks;
- almost half of juvenile convicts, who service their sentence, have developed no social skills of positive behaviour in everyday life situations and solving conflicts. Hence, the hypothesis that the insufficiency of social skills is one of the most important prerequisites of determining the occurrences of the negative behaviour and attitudes of asocial life style of adolescents, who are in juvenile interrogation isolator or service their sentence in correctional facilities, has been verified.

5. Adolescents, who service their sentence in correctional facilities, positively evaluate the development of social skills in custodial institutions, recognize the advantages of possessing social skills and acknowledge that they help establish relationships and communicate, objectively evaluate oneself and others, constructively solve conflicts and make decisions;

however, they give low evaluation to acquisition of social skills as a means to express own feelings.

6. Adolescents have acquired the following skills in correctional facilities: communication, listening to others, better understanding of others, calm reaction to conflicts, doing of housework and preparation of food. They understand and acknowledge that social skills help them to agree with administration of correctional facilities as well as with peers; however, almost half of the respondents pointed out that they violate rules in their correctional facilities.

7. Subjectively evaluating their own aggressiveness prior to their conviction, more than half of respondents acknowledged that they became less aggressive compared to the period before correctional facilities; almost one fourth of the respondents pointed out that they became more aggressive. Having conducted the research, it appeared that though programmes implemented in correctional facilities for young male convicts contribute to acquisition and development of social skills (almost a third of juvenile convicts noted that the developed social skills in custodial institutions), almost a tenth of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, have no intentions to lead a social life after completion of the sentence and express their unwillingness to acquire social skills. Hence, the hypothesis that the acquisition of more social skills has a positive impact on the lifestyle, has been verified only in part.

8. Analyzing the peculiarities of lifestyle of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, prior to their conviction and their values of social life, it has been determined that:

- almost half of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, come from single-parent families; a forth come from full families, which are disharmonious, take no care of the children, and whose parents lack social skills themselves; almost a tenth of respondents indicate being raised by grandparents; and almost two tenths admit having lived with the mother and stepfather prior to their conviction. Only half of juvenile convicts note that they have relationships with and support from their families; thus, the relationships with family members are rather weak.

- almost a tenth of adolescents, who service their sentence in correctional facilities, have no intention to lead a social life and express their reluctance to acquire social skills; whereas the lack of social skills is one of the most important prerequisites determining the occurrences of negative behaviour and attitudes of asocial lifestyle.
- a statistically significant correlation between juvenile convicts' acquisition of social skills and their intention to lead a social life after completing their sentence has been determined: the more social skills they have acquired, the more expressed are their value-based provisions. Therefore, unfavourable conditions of family socialization affect the models of convicted adolescents' behaviour, lifestyle and value-based intentions to lead a social life after sentence completion.
- a weak positive correlation has been determined, which shows the links between family composition and young male convicts' ability to understand and sympathize with others, to solve conflicts, and acknowledge own fault. The number of children in a family also has a statistically significant relation to the child's ability to keep their self and say 'no' if there is such a need. The more children in a family, the better their social skills. It means that the family has definite impact on the (self-)development of children's social health.

9. Having conducted the research, it is possible to state that the correctional reconstruction of behaviour, relationships and values in a juvenile correctional facility provides adolescents with a possibility to acquire social skills, develops their conception of life in a lawful society, as well as contributes to the enhancement of their social health. Therefore, adolescents can re-socialize and adapt in the society more easily, participate in the cultural and civil life of the nation and community, respect life principles and values of a democratic society, as well as take care of the environment and social health after their sentence completion.

Recommendations

For legislators: to make law amendments binding disharmonious families to obligatory attendance and accomplishment of classes of life skills (personal and social skills) pursuing to improve parental competencies, which make up assumptions to create a healthy social environment for their children, as well as become a model of appropriate/ socially acceptable behaviour and lifestyle.

For social workers and officers working in correctional facilities: to organize seminars on social skills and positive thinking, as adults working with juveniles serve as a model of behaviour and lifestyle, which affects the formation of the behaviour pattern of adolescents.

Administrative staff of correctional facilities: to arrange various programmes of social skills education for juvenile convicts, which would contribute to the correction of their behaviour, development of their social competencies, as well as become a prerequisite for the enhancement of convicts' social health.

For social workers dealing with disharmonious families: to direct greater attention to the development of families' social and parental skills, since the accomplished analysis of theoretical and empirical literature proves that all social factors are of greater or lesser significance; however, research data have shown that the most important social factors, which affect juvenile delinquency, are the family and its environment, care for the child, as well as parenting style in the family. Referring to the analysis of empirical research, social workers dealing with families of risk groups are recommended to:

- Advise parents to communicate with their children on the aspects of children's deviant behaviour in the society and encourage to form their children's positive attitudes, help them realize deviant behaviour, as well as evaluate the threat of criminal world for the personality and society.
- To provide examples that deviant behaviour is not tolerable in the family; to ensure family communication and cooperation; to listen attentively to the children, their ideas and intentions; to

realize that every case of adult behaviour affects the formation children's values.

- To help parents identify their parental style, develop consistency in raising their children, as well as organize courses for parents in municipalities (for both parents of children of risk groups, and all willing to attend).
- It is recommended that parents, when noticing the child's inclination to delinquent behaviour, should collect and study information about the child as a part of a number of systems (family, school, friends, religion, culture and others).
- To develop family members' social skills, such as problem-solving, constructive behaviour in conflict situations, as well as the skills of refusing.
- It is important to provide with sufficient information on deviant behaviour and prospective outcomes; to encourage the child to tell an adult (social worker, father, mother, teacher) about every unpleasant, troublesome or unusual situation.

The conducted research has revealed that before the last conviction, most adolescents were convicted or at least encountered legal institutions. Therefore, **it is essential to solve the problem in an integrated way**, i.e. involving all the participants and school community of the education process: teachers, school administration, social pedagogues, social workers, psychologists, law enforcement officials, parents and children themselves. An important role is attached to **municipalities**, which would be able to render professional support to families raising children inclined to legal offences and having behaviour problems. Effective results in reducing the spread of delinquency in Lithuania and ensuring social health of youth are achievable only through cooperation and team work.

A significant role should be performed by the **community**, which would participate in organizing common events, competitions, exhibitions and other meaningful activities; however, the circle of volunteers working with convicted juveniles and their families should be enlarged. Children need community support. Children could also be involved into social rehabilitation programmes as one of the most important preconditions of

their social health. It is essential to promote cooperation and the formation of positive support of the society for the convicted, who have returned from conviction placements, as well as **voluntary work** in foster homes and correctional facilities.

***Keywords:** social skills, social health, young male convicts, custodial institution.*

Gudžinskienė, Vida

Gu74 JAUNIMO SOCIALINĖS SVEIKATOS UGDYMAS. Monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 186 p.

Bibliogr. 145–167 p.

ISBN 978-9955-19-521-4

Monografijos „Jaunimo socialinės sveikatos ugdymas“ tikslas – teoriškai ir empiriškai pagrįsti jaunimo socialinių įgūdžių, kaip socialinės sveikatos prielaidos, reikšmę. Monografijoje pateikiama jaunimo ir socialinių įgūdžių apibrėžtis, aptariamas jaunimo socialinių įgūdžių ugdymas(is) ir ugdymosi sąlygos. Pabrėžiama šeimos kaip socialinių įgūdžių modeliuotojos reikšmė, pažymima, kad tėvų ir nepilnamečių tarpusavio santykiai yra viena svarbiausių socialinių įgūdžių įgijimo prielaidų. Remiantis kitų mokslininkų darbais pagrindžiama, kad neigiama šeimos aplinka gali būti nusikalstamumo prielaida. Mokykla monografijoje nagrinėjama kaip antras nepilnamečio socializacijos agentas. Apžvelgiamas neigiamas mokyklos ir bendraamžių neformalių grupių poveikis socialiniams įgūdžiams ugdytis, neužimtumas kaip asocialaus elgesio ir kriminogeninės rizikos veiksnys. Pabrėžiama, kad asocialus vaikų elgesys yra socialinės atskirties pasekmė, aptariama sveikatos ir socialinės sveikatos samprata, sveikatą ir socialinę jaunimo sveikatą lemiantys veiksniai. Penktame leidinio skyriuje pateikiami tyrimo „Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, socialinių įgūdžių tyrimas“ rezultatai. Monografijai būdingas tarpdalykinis požiūris: siejamos edukologijos, socialinio darbo, psichologijos, teisės ir kitų mokslų žinios. Knyga naudinga šių sričių studentams, mokslininkams, politikams, praktikiams.

UDK 37.035-053.6

Vida Gudžinskienė
JAUNIMO SOCIALINĖS SVEIKATOS UGDYMAS
Monografija

Redaktorė Jūratė Balčiūnienė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2013 03 30. 9,9 leidyb. apsk. l.
Tiražas 200 egz. Užsakymas 18 489.
Išleido Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,
Kareivių g. 13b, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaė Litera“,
Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt